

Herkenbaar en betrouwbaar pastoraat

***Interim rapport aan de Nederlandse bisschoppenconferentie voor de
totstandkoming van een vademecum voor het categoriaal pastoraat
in de zorgsector,***

opgesteld door drs. M. Kronemeijer en prof. dr. A.H.M. van Iersel
onder begeleiding van de daartoe benoemde commissie.

Commissieleden

Prof. dr. A.H.M. van Iersel (voorzitter), hoofdaalmoezenier Justitie
Bijzonder hoogleraar 'Vraagstukken van geestelijke verzorging bij de Krijgsmacht'

Drs. J.C.M. van Lieverloo, hoofdkrijgsmachtaalmoezenier

Dhr. R.M. Mascini, diaken Bisdom Haarlem-Amsterdam
voormalig Hoofd Pastorale Dienst, Spaarne Ziekenhuis te Haarlem/Hoofddorp

Mr. J.L.W. Zuidwijk, Secretaris-generaal Aartsbisdom Utrecht
Kanselier Militair Ordinariaat

Auteurs:

Drs. M. Kronemeijer, wetenschappelijk medewerker, Dienst Rooms-Katholieke Geestelijke
Verzorging bij de Krijgsmacht

Prof. dr. A.H.M. van Iersel

Afbeelding omslag: De Barmhartige Samaritaan (François-Léon Sicard)

INHOUDSOPGAVE

TEN GELEIDE	4
<u>1 CATEGORIAAL PASTORAAT IS GEESTELIJKE VERZORGING</u>	<u>7</u>
1.1 ALGEMENE INLEIDING	7
1.2 GRONDSLAGEN EN ALGEMENE OPDRACHT VAN HET CATEGORIAAL PASTORAAT	8
1.3 KARAKTERISERING VAN HET CATEGORIAAL PASTORAAT	10
1.3.1 GESPECIALISEERDE ZIELZORG	10
1.3.2 GEMEENSCHAPPELIJKHEID EN VERSCHILLEN	11
1.3.3 DE SECTOREN ZORG, JUSTITIE EN KRIJGSMACHT	12
1.4 STRATEGISCHE PARTNERS	13
1.4.1 KERK EN STAAT	13
1.4.2 WERKGEVERS, OPLEIDINGSINSTELLINGEN EN BEROEPSVERENIGINGEN	14
1.5 AMBT EN PROFESSIONALITEIT IN HET CATEGORIAAL PASTORAAT	14
1.5.1 NOODZAKELIJKHEID VAN DE KERKELIJKE ZENDING	14
1.5.2 ONAFHANKELIJK EN BETROKKEN	15
1.6 RECENTE ONTWIKKELINGEN	17
1.6.1 EEN VERANDERENDE WERKOMGEVING	17
1.6.2 AUTONOMIE EN AFHANKELIJKHEID	18
1.6.3 MARKTWERKING	18
1.6.4 HANDELEN UIT OVERTUIGING	20
1.7 GEESTELIJKE VERZORGING VANUIT KATHOLIEK PERSPECTIEF	21
1.7.1 DE TERM 'GEESTELIJK VERZORGER'	21
1.7.2 HET BEROEPSPROFIEL VAN DE GEESTELIJK VERZORGER	21
1.7.3 PERSOONLIJKE EN PROFESSIONELE COMPETENTIES	22
1.7.4 GEESTELIJKE VERZORGING IN HET TOTALE ZORGAANBOD	23
1.7.5 VOORBIJ HET TERRITORIAAL WERKEN	24
<u>2 PASTORALE RICHTLIJNEN</u>	<u>26</u>
2.1 INLEIDING	26
2.2 AMBT EN ZENDING	26
2.2.1 DE ZENDING DOOR CHRISTUS ZELF	26
2.2.2 DE KERKELIJKE ZENDING: PRAKTISCHE BEPALINGEN	28
2.2.3 DE KERKELIJKE ZENDING IN HET ZORGPASTORAAT	28
2.3 OECUMENE EN INTERRELIGIEUZE SAMENWERKING	29
2.3.1 OECUMENE	29
2.3.2 INTERRELIGIEUZE SAMENWERKING	32
2.4 VERKONDIGING EN CATECHESE IN HET CATEGORIAAL PASTORAAT	33
2.4.1 PLAATSBEPALING	33
2.4.2 DE PASTORALE BEGINSITUATIE	34
2.4.3 CATECHESE	35
2.4.4 VERKONDIGING	38
2.5 LITURGIE IN HET CATEGORIAAL PASTORAAT	40
2.5.1 ZORGVULDIGHEID IN DE SACRAMENTENBEDIENING	40
2.5.2 LITURGIE IN DE ZORGSECTOR: ORGANISATORISCHE SITUERING	41
2.5.3 LITURGIE IN DE ZORGSECTOR: PASTORALE CONTEXT	42

2.5.4	LITURGIE IN DE ZORGSECTOR: LOKALE EN REGIONALE SAMENWERKING	43
2.5.5	LITURGIE IN DE ZORGSECTOR: BEDIENING VAN SACRAMENTEN	45
2.6	DIACONIE	48
2.7	CATEGORIAAL PASTORAAT EN KOINONIA	51
2.8	BIJZONDERE MORAAL	54
2.8.1	MORAAL EN ETHIEK IN HET ZORGPASTORAAT	54
<u>3</u>	<u>REGELGEVING</u>	<u>57</u>
<u>4</u>	<u>BIJLAGEN</u>	<u>69</u>
1	VERZOEKSCHRIFT TOT VERLENING VAN DE KERKELIJKE ZENDING	70
2.	AANDACHTSPUNTEN VOOR DE BEOORDELING VAN DE KERKELIJKE ZENDING	72

Herkenbaar en betrouwbaar pastoraat

Ten geleide

Het rapport dat voor u ligt is opgesteld in opdracht van de diocesane bisschoppen van Nederland, met als doel te komen tot een bisschoppelijk vademecum voor het categoriaal pastoraat in de zorgsector. Graag geven wij u een korte toelichting bij de achtergronden van dit initiatief.

Dit rapport is voortgekomen uit een project namens de Bisschoppenconferentie, dat als doel had het categoriaal pastoraat in de drie grootste sectoren – de zorg, de justitiële sector en de krijgsmacht – inhoudelijk te versterken en nauwer te verbinden met de Kerk. Onder de projecttitel “herkenbaar en betrouwbaar pastoraat” hebben ondergetekenden, begeleid door de daartoe benoemde commissie, gewerkt aan een consistente, praktijkgerichte en authentiek katholieke visie op het categoriaal pastoraat. De beide auteurs hebben zich vanuit hun onderscheiden kennis en ervaring ingezet voor dit doel, in de hoop dat het door anderen zal worden mee gedragen en overgenomen.

Het beoogde resultaat van het project is de vaststelling en implementatie van een bisschoppelijk vademecum voor elk van de drie sectoren. Dit rapport vormt daartoe een wezenlijke tussenstap. Het gaat om een interim rapport, dat vanwege de aard van de opdracht is opgesteld als een bisschoppelijk vademecum. Omwille van de leesbaarheid en de overzichtelijkheid wordt het uitgegeven in drie afzonderlijke maar vrijwel identieke versies, zodat informatie die slechts voor één sector relevant is gemakkelijk kon worden weggelaten. Op basis van gesprekken met vertegenwoordigers van de verschillende sectoren, beleidsmakers en andere betrokken partijen, zal voor elk van de drie sectoren een eigen traject worden ontwikkeld voor consultatie, doorontwikkeling, vaststelling en implementatie van het vademecum.

Het versterken van de band tussen de Kerk en de geestelijk verzorgers die namens haar opereren is een belangrijk beleidsdoel van de bisschoppen. Dit interim rapport is in de verschillende stadia van het project meermalen gepresenteerd aan de Bisschoppenconferentie, en daarnaast is nauw overleg gevoerd met de bisschop-referent. Men kan er dus van uitgaan dat het de standpunten van de bisschoppen verwoordt zowel in de hoofdlijnen als in de uitwerking. Wel is het zo dat de werkelijkheid van het categoriaal pastoraat zo divers en complex is dat ongetwijfeld bepaalde vragen niet of niet volledig beantwoord worden. In de periode na presentatie van dit rapport zal er voldoende gelegenheid zijn deze bij de bisschoppen onder de aandacht te brengen.

De behoefte aan een beknopte en duidelijke uiteenzetting van de kerkelijke normen met betrekking tot het categoriaal pastoraat is lang gevoeld. Dit betreft in het bijzonder het pastoraat in de zorgsector. In de zorgsector is er sprake van een grotere urgentie in het waarborgen van adequate geestelijke verzorging vanuit de Kerk dan in de andere sectoren. Er is immers een groot aantal katholieke ouderen, die allen recht hebben op pastorale bijstand. Daarnaast is de zorgsector groter en meer decentraal georganiseerd dan de sectoren justitie en krijgsmacht, waar bestuurlijke organisaties functioneren die zijn opgericht in nauw overleg tussen de Kerk en de betrokken departementen. Tenslotte bestaan er wat betreft het pastoraat in de zorg grote verschillen tussen de afzonderlijke bisdommen. Deze knelpunten spelen in mindere mate bij het pastoraat in de sectoren justitie en krijgsmacht, maar ook daar is er meer dan voldoende aanleiding voor een herbezinning op de uitgangspunten van het katholieke pastoraat.

Bij de uitvoering van dit project is ervoor gekozen de drie grootste sectoren van categoriaal pastoraat zoveel mogelijk gezamenlijk te behandelen, ondanks de wezenlijke verschillen tussen de sectoren onderling en de grote interne verscheidenheid die hen afzonderlijk kenmerkt. Een belangrijke overweging daarbij was de noodzaak een gezamenlijk begrippenka-

der te ontwikkelen. Voor een adequate positionering van het categoriaal pastoraat is het nodig een begrippenkader te hanteren dat duidelijk maakt dat alleen wat de Kerk verstaat onder categoriaal pastoraat kan gelden als passende geestelijke verzorging vanuit de rooms-katholieke Kerk, dus als passende geestelijke verzorging aan rooms-katholieken.

In alle sectoren is op dit punt sprake van begripsverwarring. Zowel in de wetenschap als op de werkvloer is de neiging merkbaar het begrip 'geestelijke verzorging' als enig uitgangspunt te nemen van het reflectieproces, en daarbij alle wezenlijke verschillen tussen de religies en levensbeschouwingen te veronachtzamen. Iets dergelijks uit zich bijvoorbeeld in pogingen tot de ontwikkeling van een beroepsprofiel voor alle geestelijk verzorgers zonder enig onderscheid, door het onderwaarden van het kerkelijke ambt en de zending, en zelfs het ontstaan van algemene geestelijke verzorging waarvoor geen zending vereist zou zijn. Ook in de bestuurlijke inrichting van diensten geestelijke verzorging op locatie komt men de misvatting tegen dat geestelijk verzorgers omdat zij hetzelfde werk doen, dus ook wel onderling uitwisselbaar zullen zijn.

Wanneer men zo redeneert, is het onmogelijk een adequaat startpunt te vinden voor systematische inhoudelijke reflectie over de aard en de opdracht van geestelijke verzorging. Dit geldt voor alle drie de sectoren. In plaats daarvan moet het startpunt van de reflectie gelegd worden binnen de verschillende religieuze tradities die 'geestelijke verzorging aanbieden'. In dit rapport is het uitgangspunt daarom vanzelfsprekend de leer van de katholieke Kerk. Dat neemt overigens niet weg dat met veel belangstelling is gekeken naar andere visies op geestelijke verzorging, met name die vanuit andere religies en levensbeschouwingen worden ontwikkeld.

Een tweede overweging die pleitte voor een gezamenlijke behandeling van de drie grootste sectoren van categoriaal pastoraat, is dat in de huidige tijd de principiële overwegingen die aanleiding hebben gegeven tot de ontwikkeling ervan uit het zicht dreigen te verdwijnen. De beleving van het eigen geloof is een recht, waaruit in bijzondere omstandigheden een recht op geestelijke verzorging volgens de eigen geloofsrichting voortvloeit. De oprichting van rooms-katholieke en protestantse pastorale diensten – inmiddels uitgegroeid tot veelal religieus pluriform samengestelde diensten geestelijke verzorging – hield daarom nauw verband met de bescherming van de fundamentele rechten van mensen in een kwetsbare positie. In de huidige tijd is de situatie niet wezenlijk anders. Het gaat hier om mensen die door het optreden van de overheid (in het bijzonder gedetineerden en militairen) of door de toevalligheid van het lot (ziekte, psychische stoornis of handicap) of door ouderdom in een afhankelijke situatie worden gebracht – dit overigens niet altijd zonder een element van eigen keuze of medeverantwoordelijkheid. Deze situatie van afhankelijkheid kan bij hen gemakkelijk leiden tot psychische schade, gewetensnood of een gevoel van vernedering. Ook nu nog zijn vele tienduizenden mensen in een dergelijke positie geplaatst.

Het is van groot belang dat ook in de huidige tijd de fundamentele rechten van deze mensen worden onderkend en gehonoreerd. Voldoende middelen en menskracht om hen bij te staan zijn niet meer vanzelfsprekend en moeten voortdurend opnieuw veilig gesteld worden, zowel op lokaal als op nationaal niveau. Het is algemeen bekend dat op verschillende terreinen die tot de semi-overheid behoren de standaarden onder druk staan. Naast de zorg is het onderwijs het meest bekende voorbeeld, maar van inrichtingen van justitie kan men hetzelfde zeggen. En ook bij de krijgsmacht, die immers opereert in internationale conflictgebieden die in een hoog tempo complexer worden, zijn de morele, politieke en organisatorische spanningen groot. Tegen het licht van een snel veranderende en niet per definitie humaner wordende samenleving is het handhaven van spirituele en humanitaire waarden van het grootste belang.

De bisschoppen van Nederland pleiten voor authentieke en herkenbare pastorale bijstand voor rooms-katholieken. Men moet echter niet uit het oog verliezen dat zij in de richtlijnen die

zij hiervoor ontwikkelen, beogen aan te sluiten bij de mogelijkheden voor de bescherming van de menselijke persoon en de persoonlijke gewetensvrijheid die de huidige tijd biedt. Moderne mensen vragen om zorg op maat en hebben daar recht op, ook als het om geestelijke verzorging gaat. Daar komt nog iets bij. De Nederlandse bisschoppen beschouwen het respect voor de godsdienst en diepste overtuigingen van alle burgers als een fundamentele democratische waarde. In de huidige, pluriforme en multireligieuze maatschappij met al zijn spanningen is het van het grootste belang dat alle burgers ervan op aan kunnen dat het respect voor hun godsdienst en daarmee vergelijkbare fundamentele overtuigingen onvoorwaardelijk is, althans, zolang de rechtsorde gewaarborgd blijft. Dit respect dient juist dan zichtbaar en concreet te worden wanneer men zich in een kwetsbare en afhankelijke positie bevindt, bijvoorbeeld door ziekte of ouderdom. Voor dit belang willen de bisschoppen zich inzetten, en zij moedigen vertegenwoordigers van andere kerken en levensbeschouwingen graag aan hetzelfde te doen.

Niet alles kon in deze tekst aan de orde komen. In het bijzonder de opleidingsvereisten voor katholieke geestelijk verzorgers hadden aparte aandacht verdiend. In dialoog met het werkveld zal hierover op niet al te lange termijn duidelijkheid worden verschaft.

Met het oog op de binnenkerkelijke doorwerking van dit interim rapport zijn enkele opmerkingen noodzakelijk. Het is uitdrukkelijk niet de bedoeling van de bisschoppen met dit interim rapport of in het vervolgtraject alle bestaande sectorale regelgeving binnen de Kerk terzijde te schuiven. Ook de bevoegdheid van de hoofdaalmoezeniers van de verschillende sectoren om voor hun sector aanvullende of meer specifieke regelgeving op te stellen, blijft volledig gewaarborgd.

Specifiek voor de zorgsector geldt dat alle bisschoppen primair zelf verantwoordelijk zijn voor de implementatie van het betreffende vademecum in hun eigen dioceses. Voor zover de implementatie van het beleid dat de Nederlandse bisschoppen voor deze sector zullen vaststellen vraagt om initiatieven op landelijk niveau, zullen deze gecoördineerd worden door de bisschop-referent voor het categoriaal pastoraat. Deze is tevens verantwoordelijk voor de inventarisatie en verwerking van reacties op dit rapport, en voor de inrichting van het vervolgtraject.

Moge dit rapport een bijdrage leveren aan alsmaar betere zorg aan katholieken en aan allen, die een beroep doen op een geestelijk verzorger, in welke situatie dan ook.

De samenstellers,

Drs. M. Kronemeijer

Prof. dr. A.H.M. van Iersel

6 januari 2010

1 Categoriaal pastoraat is geestelijke verzorging

1.1 Algemene inleiding

Onderwerp van dit vademecum is het categoriaal pastoraat vanuit de rooms-katholieke Kerk, met name in de sectoren waar het bekend staat onder de benaming 'geestelijke verzorging'. Het categoriaal pastoraat omvat talrijke deelgebieden van het leven en werken van de Kerk. Vaak bevinden deze zich op het snijvlak tussen Kerk en samenleving.

Dit eerste hoofdstuk beoogt voor een brede kring betrokkenen en geïnteresseerden uiteen te zetten wat het categoriaal pastoraat vanuit de rooms-katholieke geloofstraditie inhoudt, en welke visie op geestelijke verzorging daaruit voortvloeit. Dit gedeelte is onder meer bestemd voor werkgevers, vertegenwoordigers van de overheid, zorgverzekeraars, collega's van andere christelijke denominaties, beroepsverenigingen, wetenschappers, parochies en dekenaten. De hoofdstukken 2 en 3 hebben daarentegen een meer binnenkerkelijk karakter. Deze hoofdstukken bevatten pastorale richtlijnen en gedragsregels waarop rooms-katholieke geestelijk verzorgers mogen worden aangesproken. In hoofdstuk 2 komen meer theologische thema's aan de orde zoals: de kerkelijke zending, liturgie, verkondiging, catechese en moraal, in relatie tot de pastorale praktijk. Hoofdstuk 3 bevat conceptregelgeving. Hoofdstuk 2 en 3 zijn zodoende beide primair bedoeld voor hen die beroepshalve in het categoriaal pastoraat werkzaam zijn.

Dit vademecum benadrukt de zending door Christus die fundamenteel is voor alle pastoraal handelen. Tegelijkertijd stoelt het op drie waarden die gezamenlijk het categoriaal pastoraat dragen: betrouwbaarheid, professionaliteit, en herkenbaarheid. Met het oog op de kwaliteit en de goede naam van de dienstverlening vanuit de Kerk in de wereld van vandaag is een voortgaande en kritische bezinning op deze drie waarden noodzakelijk. Een ander belangrijk aandachtspunt is de ontwikkeling van 'algemene' geestelijke verzorging, los van enige denominatie of levensbeschouwing. Dit is een verschijnsel dat om een veelvoud van redenen moet worden afgewezen. Niet de veronderstelde of reële gemeenschappelijkheid van de professie, maar de particulariteit van de gelovige identiteit van degene die geestelijke verzorging aanbiedt is een zuiver vertrekpunt voor het bieden van een adequate en respectvolle dienstverlening. In deze tekst wordt aangetoond dat oprechte kerkbetrokkenheid en betrouwbare zorgverlening elkaar juist veronderstellen en over en weer versterken. Kerkelijkheid en professionaliteit gaan hand in hand. Vandaar: 'herkenbaar en betrouwbaar pastoraat'.

In het categoriaal pastoraat gaat het om pastorale zorg voor mensen in bijzondere omstandigheden. Door hun situatie dreigen deze mensen te worden afgesneden van persoonlijke begeleiding en steun – hier kortweg aangeduid als pastoraat – die overeenkomt met hun eigen levensovertuiging, juist wanneer zij deze wellicht extra hard nodig hebben. Meestal gaat het om mensen in een bijzondere levensfase – ziekte, dakloosheid, invaliditeit, gevangenschap – maar het kan ook gaan om mensen met een bijzonder beroep, bijvoorbeeld een reizend beroep. Ook de pastorale zorg voor migranten kan men beschouwen als een vorm van categoriaal pastoraat, al zijn de overeenkomsten met parochies veel groter. Categoriaal pastoraat is zodoende gespecialiseerd pastoraat dat is toegesneden op de bijzondere noden van een specifieke groep, en dat buiten de reguliere parochieverbanden wordt georganiseerd. Men zal overigens opmerken dat zowel humanitaire als gelovige motieven meespelen in het verlangen aan deze nood tegemoet te komen.

Tegelijkertijd is het categoriaal pastoraat een onderdeel van het kerkelijke leven en de kerkelijke presentie in de samenleving waarin velen, vanuit ambt of beroep of vrijwillig, zich laten leiden door Christus' woorden: "Alles wat je voor één van deze minste broeders van Mij hebt gedaan, heb je voor Mij gedaan" (Mt. 25:40). Zij vertegenwoordigen de Kerk waar dat het meest nodig is, en waarborgen voor katholieke gelovigen de toegang tot de woordverkondi-

ging en de sacramenten. In dit vademecum bieden de Nederlandse bisschoppen een leidraad en een beleidskader aan, waardoor het categoriaal pastoraat zich in al zijn verscheidenheid verder zal kunnen ontwikkelen en profileren binnen het geheel van de Nederlandse Kerk.

1.2 Grondslagen en algemene opdracht van het categoriaal pastoraat

De liefde van God is het, die christenen motiveert en bezielt om op onwaarschijnlijke plaatsen hulp en bijstand te verlenen: in gevangenissen, legerkampen en oorlogsgebieden, zieken- en verzorgingshuizen, psychiatrische instellingen en vele andere plaatsen. Paus Benedictus XVI heeft in 2005 zijn eerste Encycliek, *Deus Caritas est*, gewijd aan het thema van de goddelijke liefde.¹ Ook al gaat de Paus vooral in op naastenliefde in een diaconale context, toch laat veel in deze Encycliek zich rechtstreeks toepassen op het categoriaal pastoraat, dat immers voortvloeit uit de liefde Gods die in Christus mens is geworden. Omwille van de liefde die ons allen verbindt en tot één heilige Kerk maakt (Joh. 13:34-35) willen de bisschoppen van Nederland hier de hoop uitspreken dat allen die werkzaam zijn in het categoriaal pastoraat, vrijwillig of beroepsmatig, zich door deze tekst en zijn rijke schat aan bronnen uit Schrift en traditie zullen laten inspireren, hem zullen verbinden met hun dagelijks werk, en de Nederlandse kerkprovincie zullen laten delen in de vruchten van hun contemplatie. De contemplatie is immers de plaats waar de ware herder zijn thuis heeft, waar hij de noden van anderen in zijn binnenste opneemt en, ook in moeilijke omstandigheden, aan God voorlegt (*Deus Caritas est*, § 7; vgl. Ps. 35:13).

Hier past tevens een enkel woord over de verankering van het categoriaal pastoraat in de Schrift en in de katholieke traditie. De zorg voor zieken, gevangenen en militairen vanuit christelijke overtuigingen gaat terug tot de begintijd van het christendom. Ondubbelzinnig zijn de oproepen in Mt. 25:31-46 om zieken te verzorgen en gevangenen te bezoeken; in latere eeuwen zijn deze uitgekristalliseerd tot de zeven werken van barmhartigheid. In het Evangelie ontmoeten Christus en zijn leerlingen doorlopend 'bezetenen', in enkele gevallen ook soldaten, en niet voor niets staat er geschreven "zalig de vreedstichters" (Mt. 5:9). De werken van barmhartigheid zijn een blijvende inspiratie en stimulans voor christenen die goed willen doen aan anderen; door hun getuigend spreken en handelen wordt de traditie van christelijke barmhartigheid voortgezet.

Barmhartigheid is een bijbels en theologisch begrip dat zeer goed in staat is de eigenheid van het werk in het categoriaal pastoraat te omschrijven. Barmhartigheid drukt een beweging uit, een beweging van toenadering tot degene die hulp en zorg nodig heeft. Toegespitst op het pastoraat zou men kunnen zeggen: een pastorale attitude. Deze beweging veronderstelt dat men bereid is zich persoonlijk, dus als mens, te laten raken door de nood van de ander, waar die zich voordoet en ook wanneer die zich voordoet. Het veronderstelt ook actie: wie slechts geraakt wordt maar niet in beweging komt, is niet barmhartig, maar meestal zwak of zelfs hardvochtig. Ten slotte mag men zeggen dat barmhartigheid, juist waar het actie veronderstelt, ook impliceert dat de verhouding tussen degene die helpt en degene die hulp of zorg ontvangt asymmetrisch is. Zij is ongelijkwaardig, zoals ook werkrelaties in het pastoraat fundamenteel ongelijkwaardig zijn. Het is belangrijk dit gegeven te onderkennen, in zekere zin moet men zelfs zeggen dat het fundamenteel is voor moreel en professioneel verantwoord pastoraat. Soms kan deze ongelijkwaardigheid een gevoel van eenzaamheid teweegbrengen. Hoe moeilijk soms ook, het is onderdeel van een spanning in pastorale relaties die niet kan worden weggenomen. Men kan deze spanning echter duiden als de prijs die de barmhartigheid vraagt; omwille van de liefde van God.

¹ "God is Liefde". In: *Kerkelijke documentatie*, februari 2006. Ook op internet: http://www.katholiekederland.nl/documents/2006/Deus_caritas_est2.pdf

In de drie grootste sectoren van het categoriaal pastoraat speelt de overheid een actieve rol, een rol die voortkomt uit waarden en overtuigingen waarvan het belang publiek erkend wordt. De overheid wil voor alle Nederlandse burgers vrije uitoefening van hun godsdienst garanderen, en in het bijzonder voor die burgers die door haar toedoen zijn afgesneden van de geloofsgemeenschap waartoe zij zich rekenen. De achterliggende gedachtegang is dat het recht op vrijheid van godsdienst dermate zwaar weegt dat de overheid een positieve plicht heeft ervoor te zorgen dat dit recht gegarandeerd is, ook daar waar andere rechten en vrijheden opgeschort worden, zodat niemand door de afwezigheid van geestelijke bijstand in gewetensnood hoeft te verkeren. Het gaat hier primair om het gevangeniswezen en de krijgsmacht. De diensten Geestelijke Verzorging van de betrokken departementen zijn ervoor verantwoordelijk dat dit recht kan worden uitgeoefend. Daarnaast geldt op basis van de Kwaliteitswet Zorginstellingen een wettelijk gegarandeerd recht op geestelijke verzorging voor hen die door ouderdom, ernstige ziekte of handicap permanent verblijven in instellingen met 24-uurs behandeling.

Zodoende wordt op basis van de regelingen die de overheid heeft getroffen, vanuit de Kerk en vanuit andere geloofstradities en levensbeschouwingen in verschillende sectoren van de samenleving geestelijke verzorging aangeboden. Het gaat dan primair om de sectoren zorg, justitie en krijgsmacht. 'Geestelijke verzorging' is een juridische verzamelterm die alle vormen van begeleiding, liturgische viering en riten, vorming en morele ondersteuning vanuit de verschillende kerkgenootschappen en religies omvat. Hij wordt vrijwel uitsluitend in deze sectoren gebruikt. De term is nuttig, maar in veel gevallen voor misverstand vatbaar. Hij wekt namelijk de verkeerde suggestie dat er één beroepsgroep bestaat waarbinnen er geen wezenlijke verschillen zijn in werkwijze of benadering, of men nu katholiek pastoraal werker (of priester of diaken) is, of dominee, imam, pandit, humanistisch raadsman of rabbijn. Ondanks vele overeenkomsten zijn hun werkzaamheden fundamenteel verschillend.

Om deze reden is de term geestelijke verzorging in een tekst als deze, die de geloofsleer van de Kerk als uitgangspunt neemt, maar beperkt bruikbaar. Dit vademecum gaat daarom uit van het begrip categoriaal pastoraat, dat een veel sterkere inhoudelijke draagwijdte heeft dan het begrip geestelijke verzorging. Vandaar ook de uitdrukking 'werkers in het categoriaal pastoraat' die regelmatig zal terugkeren. Categoriaal pastoraat is zoals gezegd breder dan alleen de drie sectoren waarin van geestelijke verzorging gesproken wordt. Het standpunt van de Nederlandse bisschoppen is echter dat in de sectoren zorg, justitie en krijgsmacht alleen rooms-katholiek categoriaal pastoraat – dat wil zeggen pastoraat volgens de voorschriften van dit vademecum – kan gelden als rooms-katholieke geestelijke verzorging in de zin van de wet.

Het moeizame verband tussen de begrippen geestelijke verzorging en categoriaal pastoraat geeft een duidelijk voorbeeld van een spanningsveld dat in het categoriaal pastoraal een zeer grote rol speelt: het spanningsveld tussen katholieke authenticiteit, collegiale verbondenheid en publieke verantwoording. In deze driehoeksverhouding – waarvan alle elementen ten dienste staan van de pastorale gerichtheid op de doelgroep – wil dit vademecum positie kiezen, en wel vanuit de overtuiging dat authenticiteit in de ambtsbediening voor zowel collegiale verbondenheid als professionele zorgvuldigheid, een voorwaarde is.

Vanwege deze complexe driehoeksverhouding dient deze tekst zowel een beleidsmatig als een communicatief doel, waarbij nu eens het ene, dan weer het andere aspect overheerst. Enerzijds wil dit vademecum duidelijk maken wat passende geestelijke verzorging (zoals aangeduid in de Nederlandse wetgeving) voor rooms-katholieken inhoudt, en wie deze zorg volgens de katholieke geloofstraditie legitiem kunnen verlenen. In dat kader worden de taken van katholieke geestelijk verzorgers besproken, inclusief de kerkelijke normen die voor hen gelden, hun positie in de organisatie waar zij werken en de wijze waarop hun bijdrage aan die organisatie kan worden geoptimaliseerd. Anderzijds wil dit vademecum voor alle betrokken partijen duidelijk maken dat de Kerk de zorg voor haar gelovigen beziet vanuit haar ei-

gen overtuigingen en hierop reflecteert op basis van haar eigen gedachtegoed, kerkrecht, theologische (wetenschappelijke) kennis en begrippenkader. De Kerk heeft daartoe ook het recht, op grond van de vrijheid van godsdienst. Incidenteel is er aanleiding dieper in te gaan op een aspect van de katholieke geloofsleer of de geloofspraktijk, waar dit de praktische bruikbaarheid van de tekst verhoogt. Het blijft hier doorgaans bij een eerste aanzet.

Dit gezegd zijnde kan hier de algemene opdracht van het categoriaal pastoraat worden geformuleerd. Aangezien het gaat om pastoraat ten behoeve van mensen in bijzondere omstandigheden, is de primaire taak van het categoriaal pastoraat het waarborgen van de toegang tot de woordverkondiging en de sacramenten van de Kerk, en het verlenen van pastorale zorg naar behoefte. De Kerk erkent een recht van katholieke gelovigen op de bijstand van de Kerk door Woord en sacrament, in het bijzonder in noodsituaties. Normaal gesproken ligt de verantwoordelijkheid dit recht geldend te maken op het niveau van de parochiegemeenschap. Maar, zoals gezegd, berust deze verantwoordelijkheid in de krijgsmacht en in de justitiesector primair bij de overheid en de diensten Geestelijke Verzorging van de betrokken departementen, vanwege de unieke taken en het gesloten karakter van deze instituten. In de zorgsector is er sprake van zelfstandige en niet tot elkaar te reduceren verantwoordelijkheden van de plaatselijke parochies en de zorginstellingen (met het bisdom en de overheid als subsidiair verantwoordelijken).

Meer in algemene zin kan men de opdracht van het categoriaal pastoraat omschrijven als het pastoraal bijstaan van mensen in nood op een wijze die toegesneden is op hun situatie, en het helpen waarborgen van evangelische en humanitaire waarden in omstandigheden waarin deze het meest onder druk komen te staan. De samenleving als geheel is er zeer bij gebaat dat dit goed gebeurt. In de huidige praktijk vervullen medewerkers in het categoriaal pastoraat veelal een schakelfunctie in hun organisaties tussen management, personeel, en cliënten of doelgroep. Zij hebben een vrijplaatsfunctie en kunnen desnoods een ethisch of moreel dilemma of een misstand op een hoger niveau in de organisatie neerleggen. Daardoor nemen zij – in de mate waarin hen dit wordt toegestaan – mede verantwoordelijkheid voor de ethische dimensie van het functioneren van de organisatie waarin zij werken, en mogen daar dus ook (mede) op afgerekend worden. Zij verdienen dat naar hen geluisterd wordt.

1.3 Karakterisering van het categoriaal pastoraat

1.3.1 Gespecialiseerde zielzorg

Categoriaal pastoraat is, zoals al duidelijk is gemaakt, pastoraat ten dienste van bepaalde groepen in de samenleving. Eigen aan het categoriaal pastoraat is daarom het gespecialiseerde karakter, dat priesters, diakens en pastoraal werkers in staat stelt gericht in te spelen op de behoeften en zorgen van mensen, katholieken en niet-katholieken, die in een uitzonderlijke situatie verkeren. Dientengevolge biedt het categoriaal pastoraat uitzonderlijke mogelijkheden voor specialisering, dat wil ook zeggen professionalisering.

Kenmerkend voor het categoriaal pastoraat is een grote verscheidenheid, tussen sectoren onderling en binnen de afzonderlijke sectoren. Maar ondanks de grote verscheidenheid die kenmerkend is voor het categoriaal pastoraat, zijn er toch ook wezenlijke overeenkomsten te noemen.

Vanuit theologisch gezichtspunt is categoriaal pastoraat naar zijn aard een vorm van zielzorg, *cura animarum*, in een bijzondere context. Het is nu niet de plaats een uitwerking te geven van de begrippen pastoraat en zielzorg; in het volgende hoofdstuk worden de verschillende pastorale taken (verkondiging, viering, gemeenschapsopbouw en catechese) afzonderlijk besproken. Hier volstaat te zeggen dat in het categoriaal pastoraat de opdracht van de

Kerk tot dienstbaarheid overheerst. Zoals Christus een open vraag stelde aan de blinde bedelaar: "Wat wilt u dat Ik voor u doe?" (Lc. 18:41). Net zo zouden ook de medewerkers in het categoriaal pastoraat open moeten staan voor alle en de meest veelzijdige hulp- en zorgvragen die hen bereiken. Het is in dat opzicht ook niet van belang wie een beroep op hen doet en of zij al dan niet gelovig zijn. Cruciaal is alleen dat ook daar waar belangeloos goed gedaan wordt, het pastorale handelen vanuit de Kerk zijn volledige 'transparantie tot op God' behoudt en niet wordt beschouwd als slechts een variant onder vele in het welzijnswerk (vgl. *Deus Caritas est*, § 31a).

Transparantie tot op God is een moeilijk begrip. Men kan het echter beter begrijpen als men zich realiseert dat de Kerk afkerig is van alle vormen van relativisme en indifferentisme. Ze streeft ernaar dat de morele en spirituele dimensies van werk- en leefsituaties in de samenleving, in de maatschappij, in een concrete instelling van categoriaal pastoraat, aan het licht worden gebracht (vgl. Joh 1:4-5,14; 3:19-21). Deze situaties zijn immers niet waardevrij, maar het werk van mensen die moreel handelen en verantwoordelijkheid dragen. Men kan zelfs stellen, dat het gewetensvolle handelen van mensen en de reflectie daarop een natuurlijk proces in gang brengen dat wegen opent naar God en de naaste, en daardoor bijdraagt tot de zelfverwerkelijking van de mens. Op deze basis kan ook het geloof van de Kerk tot zijn recht komen.

Ondanks dit gedeelde uitgangspunt moet men met grote voorzichtigheid spreken over het categoriaal pastoraat en ongelijke groepen niet over één kam scheren. Daarom is het nodig kort in te gaan op enkele belangrijke verschillen die bestaan tussen de verschillende sectoren in het categoriaal pastoraat.

1.3.2 Gemeenschappelijkheid en verschillen

Kenmerkend voor het categoriaal pastoraat in de meeste sectoren is het regelmatige contact met niet-katholieken en randkerkelijken die de bijstand van de Kerk vragen, en met professionals in verwante disciplines. Ook werken vertegenwoordigers van de Kerk op veel plaatsen als collega's samen met ambtsdragers met een andere religieuze of levensbeschouwelijke achtergrond, als onderdeel van een dienst Geestelijke Verzorging. Zodoende staan medewerkers in het categoriaal pastoraat midden in de samenleving en worden direct geconfronteerd met wat daar speelt. De zorgen, noden, vreugden en angsten die daar leven, gaan de Kerk zeer ter harte (vgl. Tweede Vaticaans Concilie, pastorale Constitutie *Gaudium et spes*, § 1, 1965).

Een belangrijk onderscheid in het categoriaal pastoraat valt te maken tussen de sectoren waar de overheid zelf als formeel werkgever optreedt, te weten de sectoren krijgsmacht en justitie, en de zorgsector waar dat niet gebeurt. In het eerste geval is de kerkstaatverhouding rechtstreeks en voortdurend van invloed op de inrichting van het categoriaal pastoraat. In de zorgsector is dat slechts het geval in zoverre dat de wet (zoals reeds is aangegeven) de aanwezigheid van geestelijke verzorging verplicht stelt waar 24-uursbehandeling plaatsvindt. Ook stelt de overheid regels voor de bekostiging van deze zorg.

Kenmerkend voor alle zojuist genoemde sectoren is dat degenen voor wie deze zorg is bedoeld zich bevinden in een situatie van afhankelijkheid. De reguliere geestelijke zorg van de Kerk is dan niet toegankelijk of ontoereikend. Doorgaans is het juist deze situatie van afhankelijkheid en (daardoor) kwetsbaarheid die geloofsvragen en levensvragen oproept. Medewerkers in het categoriaal pastoraat hebben de taak ruimte en vrijheid te scheppen voor deze vragen en de gelovige beantwoording daarvan. Zij dienen daarbij de grenzen van hun eigen rol goed in het oog te houden, juist vanwege deze zelfde kwetsbaarheid en afhankelijkheid. Vandaar dat zij in dergelijke situaties zeer terughoudend behoren te zijn in het maken van bekeringen. In de woorden van Paus Benedictus XVI: "Wie in de naam van de Kerk liefdadigheid beoefent, zal nooit proberen de ander het geloof van de Kerk op te dringen. Hij

weet dat de liefde in haar zuiverheid en onbaatzuchtigheid het beste getuigenis is voor de God waarin wij geloven en die ons tot liefde brengt. De christen weet wanneer het tijd is om over God te spreken en wanneer het beter is over Hem te zwijgen en eenvoudigweg de liefde te laten spreken" (*Deus Caritas est*, § 31c).

Voor andere sectoren (onder meer studentenpastoraat, schippers- en kermispastoraat) is de keuze voor categoriaal pastoraat meer van praktische aard, ingegeven door het bijzondere karakter van deze groepen. De zojuist genoemde situatie van afhankelijkheid speelt hier hoegenaamd niet, tenzij door eigen vrije keuze van de betrokkenen. Om deze reden, en ook omdat dit vademecum inspeelt op veranderingen die met name met het optreden van de overheid te maken hebben, wordt dit vademecum uitgebracht in versies die voor de drie sectoren zorg, justitie en krijgsmacht toegesneden zijn. Deze drie sectoren worden nu kort geïntroduceerd, om het wederzijds begrip te vergemakkelijken.

1.3.3 De sectoren zorg, justitie en krijgsmacht

Globaal kan men dus spreken van drie sectoren waarin de term geestelijke verzorging in juridische zin van toepassing is: zorg, justitie en krijgsmacht. Onder de zorgsector – verreweg de grootste – moet dan begrepen worden de zorg in ziekenhuizen, ouderenzorg (verpleeg- en verzorgingshuizen), zorg voor lichamelijk of geestelijk gehandicapten, psychiatrische instellingen, zorg bij revalidatie, centra van palliatieve zorg, en andere soortgelijke instellingen. Het is dus een zeer brede sector, waarvan met de toename van extramurale zorg de grenzen steeds verder vervagen. Al deze vormen van zorg vragen van vertegenwoordigers van de Kerk eigen specialistische kennis en vaardigheden.

In zorginstellingen wordt de steun van de Kerk vaak intens beleefd. Er bestaat grote behoefte aan haar menselijke betrokkenheid, haar boodschap van heil en haar sacramenten. In zorginstellingen ontstaat vaak spontaan een intens gevoel van gemeenschap en lotsverbondenheid. Men deelt met elkaar hoop en teleurstelling, angst en verdriet. Het verschil tussen oud en jong, verward en helder, allochtoon of autochtoon verdwijnt. Dit ziet men zelfs in ziekenhuizen, waar patiënten slechts kort verblijven. Tegelijkertijd wordt in sommige instellingen het belang van zorg vanuit de Kerk niet op waarde geschat. Financiële ruimte voor de inrichting van een kerkruimte is beperkt en vieringen staan laag op de lijst van prioriteiten. De waarden en normen van de geseculariseerde samenleving zijn dominant, en aan medisch handelen wordt vaak een onevenredig hoge prioriteit toegekend.

In vergelijking met de zorgsector zijn de sectoren justitie en krijgsmacht meer centraal geleid. Inrichtingen van justitie zijn onder meer huizen van bewaring en penitentiaire inrichtingen, tbs-klinieken, jeugdinrichtingen en instellingen voor vreemdelingenbewaring en -uitzetting. De geestelijke verzorging bij de krijgsmacht is actief binnen de vier krijgsmachtdelen (Koninklijke Landmacht, Koninklijke Marine, Koninklijke Luchtmacht en Koninklijke Marechaussee) en gaat mee bij uitzendingen en oefeningen. Daarnaast is er een centrum voor vormingswerk en een bijdrage aan het veteranenwerk. Enkele geestelijk verzorgers worden geplaatst op Aruba en Curaçao.

Het justitiepastoraat is een deelgebied van het categoriaal pastoraat waar de katholieke geloofstraditie op veelkleurige en vaak onverwachte wijze zichtbaar wordt. Een relatief grote groep gedetineerden doet een beroep op rooms-katholieke geestelijke verzorging. In inrichtingen van justitie worden met regelmaat niet alleen Nederlandstalige, maar ook Engels- en Spaanstalige vieringen gehouden. Daarbij treft men allerhande gebruiken en devotionalia aan die voor de meeste Nederlanders vreemd aandoen, maar voor de betrokkenen een grote betekenis hebben. Justitiepastores vormen een gemêleerd corps dat een ook door de overheid erkende rol heeft in de bewaking van humaniteit en de grenzen van humaniteit in een inrichting.

Geestelijk verzorgers bij de krijgsmacht dragen een uniform en rangonderscheidingstekens, maar hebben een bijzondere rechtspositionele status die hun onafhankelijkheid garandeert. De afschaffing van de dienstplicht in de jaren '90 heeft geleid tot een inkrimping van het aantal geestelijk verzorgers, maar het belang van hun aanwezigheid is nooit serieus ter discussie komen te staan. De risico's en morele vragen die het militaire bedrijf met zich meebrengt zijn immers uniek en vereisen veel meer dan normale aandacht voor het welzijn van werknemers. Waar de militaire organisatie sterk de nadruk legt op de inzetbaarheid van militairen, zijn het de geestelijk verzorgers die de hoogste prioriteit geven aan het lichamelijke en geestelijke welzijn van de individuele militair.

De rooms-katholieke geestelijke verzorging bij de krijgsmacht is georganiseerd via het militair ordinariaat, het bisdom voor de strijdkrachten. In Nederland is het gebruikelijk dat een van de diocesane bisschoppen tevens bisschop voor de strijdkrachten is. Het militair ordinariaat is rechtens een apart bisdom met een eigen curie (vicaris-generaal, vicaris, kanselier en econoom), volgens de Apostolische Constitutie *Spirituali Militum Curae* van Paus Johannes Paulus II. De dagelijkse leiding over het korps krijgsmachtaalmoezeniers berust bij de hoofdkrijgsmachtaalmoezenier. De militaire Lourdes-bedevaart, de halfjaarlijkse korpsdagen in aanwezigheid van de bisschop voor de strijdkrachten en de jaarlijkse requiemviering voor overleden militairen zijn vaste momenten in het leven van het korps.

1.4 Strategische partners

1.4.1 Kerk en Staat

Het categoriaal pastoraat vanuit de Kerk werkt uiteraard niet in een vacuüm. Voor een Kerkgemeenschap die over de hele wereld is vertegenwoordigd is dat ten enenmale onmogelijk. De bisschoppen hechten er daarom aan dat het categoriaal pastoraat in Nederland zich mede laat leiden en inspireren door ontwikkelingen die wereldwijd plaatsvinden, binnen- en buitenkerkelijk, en het debat en de samenwerking zoekt.

In relatie tot de sectoren die in dit vademecum centraal staan, is allereerst de Nederlandse Staat, in het bijzonder de Rijksoverheid een belangrijke partner. Deze is zowel wetgever als werkgever. Binnen het kader van de in Nederland gegroeide verhoudingen tussen Kerk en Staat draagt de overheid mede verantwoordelijkheid voor de beschikbaarstelling van geestelijke verzorging. Dit doet zij in de sectoren krijgsmacht en justitie door zelf als werkgever op te treden, en in de zorgsector door instellingen en verzekeraars bij wet tot facilitering te verplichten. De Rooms-katholieke Kerk volgt met grote betrokkenheid en belangstelling het handelen van de overheid in beide hoedanigheden.

De beschikbaarstelling van pastorale zorg in de sectoren justitie en krijgsmacht is naar het oordeel van de Kerk in het huidige bestel over het algemeen goed gewaarborgd. Met betrekking tot de zorgsector past een meer kritische noot. Sinds de invoering van de Kwaliteitswet Zorginstellingen in 1996 wordt aan zorginstellingen en verzekeraars een hoge – té hoge – mate van vrijheid gelaten om het recht op geestelijke verzorging concreet gestalte te geven, zodat her en der de vraag rijst of de rechten van zorgbehoevenden zo wel voldoende gewaarborgd zijn. Bedacht moet worden dat de verantwoordelijkheid voor het waarborgen van grondrechten primair berust bij de Staat, en niet bij maatschappelijke instellingen die vaak geneigd zijn minder stringente maatstaven te hanteren dan overheidsorganen. Echter, ondanks bovengenoemde kanttekening hecht de Bisschoppenconferentie zeer aan goede samenwerking en wil zich ervoor inzetten deze voort te zetten tot nut van beiden. Het besef van gescheiden en niet tot elkaar te reduceren verantwoordelijkheden, op basis van de scheiding van Kerk en Staat en de vrijheid van godsdienst, biedt daarvoor een solide basis. Zo zullen ook af en toe voorkomende verschillen van inzicht tot telkens betere dienstverlening kunnen leiden in de sectoren waarin de Kerk pastoraal actief is.

1.4.2 Werkgevers, opleidingsinstellingen en beroepsverenigingen

Naast de overheid zijn de werkgevers onmisbare strategische partners. Te denken valt aan besturen van zorginstellingen en hogescholen of universiteiten, maar zeker ook aan directies van inrichtingen van justitie en commandanten van militaire bases of krijgsmachtonderdelen waar werkers in het categoriaal pastoraat actief zijn. In het huidige bestel wordt met name in de zorgsector veel overgelaten aan de verantwoordelijkheid van werkgevers. De Nederlandse Bisschoppen doen dan ook een dringend beroep op hen deze verantwoordelijkheid serieus te nemen. Naast formatieplaatsen zijn ook de zichtbaarheid van geestelijk verzorgers en facilitering door middel van geschikte gespreksruimtes van zeer groot belang. Het zal de kwaliteit en de aantrekkelijkheid van zorginstellingen als woon- en werkomgeving alleen maar ten goede komen wanneer de toegang tot geestelijke verzorging gewaarborgd is voor alle betrokkenen.

Ook de erkende theologische opleidingen op universitair- en HBO niveau zijn belangrijke strategische partners, in het bijzonder die waar ook kerkelijke graden kunnen worden behaald. De Bisschoppenconferentie hecht er zeer aan dat de kwaliteit van de opleiding voor het categoriaal pastoraat te allen tijde gehandhaafd blijft en dat er adequate mogelijkheden geboden worden voor gespecialiseerde nascholing en supervisie. De kerkprovincie heeft grote behoefte aan goed opgeleide theologen die zich de standpunten van de Kerk eigen hebben gemaakt en deze kunnen toelichten in zeer uiteenlopende situaties.

Uiteraard zijn ook de beroepsverenigingen belangrijke partners. De Kerk heeft een verantwoordelijkheid als zendende instantie en werkgever in het pastoraat en wil deze serieus nemen. Vandaar dat de bisschoppen vanzelfsprekend te allen tijde bereid zijn te luisteren en in gesprek te gaan met vertegenwoordigers van de diakens, priesters en pastoraal werkers die in het categoriaal pastoraat actief zijn, mits dit gesprek berust op een gedeeld engagement en gevoerd wordt met respect voor rollen en verantwoordelijkheden over en weer. Zij benadrukken echter dat pogingen om werkers in het categoriaal pastoraat overwegend of uitsluitend te definiëren in termen van een professionele rol en niet in relatie tot enig kerkgenootschap, met veronachtzaming van de wezenlijke verschillen tussen godsdiensten en kerkelijke tradities, onverdedigbaar zijn in het licht van het geloof van de Kerk.

1.5 Ambt en professionaliteit in het categoriaal pastoraat

1.5.1 Noodzakelijkheid van de kerkelijke zending

In 1999 hebben de Nederlandse bisschoppen de beleidsnota *Meewerken in het pastoraat* doen uitgaan.² Deze nota was primair bedoeld voor het parochiepastoraat. Zijdelings werd in deze nota verwezen naar het categoriaal pastoraat (§ 6.2, p. 32) en naar het belang van professionaliteit in deze sectoren. Ook gaf de nota aan dat alle bezoldigde werkers in het pastoraat moeten worden beschouwd als kerkelijk ambtsdragers, ongeacht of zij priester, religieus, diaken of pastoraal werker zijn (tekstkader voor § 4). Deze beleidsnota is ook van toepassing op het categoriaal pastoraat. Ook niet-gewijde medewerkers in het categoriaal pastoraat gelden dus naar Nederlands spraakgebruik als ambtsdragers.

Een voorwaarde voor deze ambtelijke status is de kerkelijke zending. Deze wordt wel aangeduid als een volmachtcompetentie. De zending is noodzakelijk voor het op professionele wijze verlenen van rooms-katholieke geestelijke verzorging in de zin van de wet, of men nu priester is, diaken of lekenangelovige. In het pastoraat bij de krijgsmacht en Justitie is de kerke-

² De Nederlandse Bisschoppenconferentie, Beleidsnota 'Meewerken in het pastoraat', Utrecht, SRKK, 1999 (39 pp.), *Kerkelijke Documentatie* 121 jg. 27(1999), 337-376

lijke zending een aanstellingsvoorwaarde; intrekking van de kerkelijke zending is daarom een ontslaggrond.

In de zorgsector is de situatie in de praktijk minder eenduidig. Het is duidelijk dat vrijwilligers en parochiepastores een onmisbare bijdrage leveren aan de zorg voor zieken en ouderen in zorginstellingen, daarvoor is geen afzonderlijke zending nodig. Echter, als men als bezoldigd geestelijk verzorger namens de Kerk in een zorginstelling actief wil zijn, stellen de Bisschoppen de kerkelijke zending als voorwaarde. Anders wordt niet voldaan aan de eis die de Kwaliteitswet Zorginstellingen stelt ten aanzien van passende geestelijke verzorging. Zonder zending is men geen ambtsdrager en niet bevoegd tot het verlenen van geestelijke verzorging.

De geloofsinhoudelijke betekenis van de kerkelijke zending en de gangbare procedures komen in het volgende hoofdstuk aan de orde. Op deze plaats is het wel zinvol te benoemen wie in de ogen van de Kerk als geestelijk verzorgers kunnen worden aangemerkt.

Geestelijk verzorgers vanuit de Kerk zijn religieuzen, priesters, diakens en pastoraal werkers (mannen en vrouwen) die met een zending van de bisschop professioneel actief zijn in het categoriaal pastoraat. Zij hebben allen hun eigen nauwkeurig te onderscheiden kerkrechtelijke status en pastorale bevoegdheden. De zorg die zij aanbieden in zorginstellingen, inrichtingen van justitie en krijgsmachten dient te worden beschouwd als geestelijke verzorging vanuit de Rooms-katholieke Kerk, in de zin van de wet. Overigens: ook wanneer zij, bijvoorbeeld in zorginstellingen, niet werken op basis van een betaalde aanstelling, mag van hen worden verwacht dat zij voldoen aan de professionele normen die in dit vademecum worden uiteengezet.

Ook vrijwilligers zonder theologische opleiding kunnen een bijdrage leveren aan adequate geestelijke verzorging, bijvoorbeeld door het rondbrengen van de Heilige Communie en het assisteren bij kerkdiensten. In dit geval geldt dat de normen zoveel mogelijk naar analogie moeten worden toegepast, en dat een daarvoor aangewezen parochiepastor of geestelijk verzorger als eindverantwoordelijke behoort op te treden.

In deze samenhang kan het geen kwaad erop te wijzen dat de procedure tot verlening van de zending voornamelijk een waarborg is voor de professionele en persoonlijke kwaliteiten van de zorgverlener. Het gaat hier om een volstrekt normale toetsingsprocedure. De realiteit is immers dat de Kerk (mede) verantwoordelijk wordt gehouden voor de kwaliteit van de geboden zorg, ook al is het zo dat geestelijk verzorgers werken met een grote mate van eigen verantwoordelijkheid. Men komt bij het werken in instellingen immers veelvuldig in aanraking met niet-katholieken en vertegenwoordigt daarom op de werkplek de Kerk. Het ligt dan ook voor de hand dat de Kerk, in de persoon van de plaatselijke bisschop of zijn vertegenwoordiger, mede een oordeel velt over de kandidaten die zich voor een functie als katholiek geestelijk verzorger aandienen. Bovendien gaat het in de regel om kandidaten die reeds langer bekend zijn bij het betrokken bisdom, waarvan men het studietraject, de eventuele werkervaring in het basispastoraat en de persoonlijke ontwikkeling heeft kunnen volgen. Een gezonde persoonlijke en spirituele ontwikkeling is voor het werk in een zorginstelling uiteraard een basisvoorwaarde.

1.5.2 Onafhankelijk en betrokken

Werkers in het categoriaal pastoraat (geestelijk verzorgers) hebben een uitzonderlijke en in sommige opzichten ambivalente functie. Als bij uitstek 'normatieve professionals' zitten zij van nature in een spanningsveld tussen verschillende waarden: enerzijds dat zij bijdragen aan het nut en het doel van de organisatie en zich loyaal en solidair opstellen, anderzijds dat zij vanuit hun betrokkenheid bij de doelgroep een kritische distantie bewaren voor het geval er zich onaanvaardbare situaties voordoen die gesignaleerd en aangepakt moeten worden.

Daarbij kan het voorkomen dat leidinggevendenden namens de Kerk andere standpunten innemen dan leidinggevendenden van de organisatie waar katholieke geestelijk verzorgers werken. Daar staat tegenover dat werkers in het categoriaal pastoraat door effectief en discreet invulling te geven aan hun vrije rol, zich een eigen gezag kunnen verwerven dat in crisissituaties een grote steun en hulp kan zijn, ook voor de leiding van de organisatie.

Door de Bisschop gezonden werkers in het categoriaal pastoraat hebben een ambtsgeheim en kunnen een beroep doen op het verschoningsrecht. Dit maakt het hun mogelijk beschikbaar te zijn voor allen die een beroep op hen willen doen: zij kunnen namelijk niet worden verplicht gevoelige of belastende informatie door te geven. Ook kennen zij het beginsel van vrije toegang tot autoriteiten. Het beginsel is zeer oud, maar in de huidige tijd nog uiterst relevant. Het meest kenmerkend is de wijze waarop het functioneert in het pastoraat bij de krijgsmacht. Het behelst dat men de mogelijkheid heeft een probleem of een misstand die op lager niveau ondanks herhaald aandringen niet op bevredigende wijze wordt opgelost, op een hoger niveau neer te leggen. In uitzonderlijke gevallen kan men gaan tot het hoogste niveau van directie of politiek. Het is echter duidelijk dat dit een groot beroep doet op de moed, discretie en zorgvuldigheid van de betrokken medewerker.

Het is als regel wenselijk dat geestelijk verzorgers, al dan niet katholiek, op passende wijze geïntegreerd zijn in de organisatie van tewerkstelling en zich niet nodeloos onderscheiden door afwijkende regelgeving, arbeidsvoorwaarden en arbeidsomstandigheden. Immers, het is onwenselijk dat de ambivalentie die in zekere zin eigen is aan dit werk door externe omstandigheden (bijvoorbeeld gescheiden huisvesting of administratie) wordt versterkt. Dit vergroot de onzekerheid van mogelijk zorgbehoevendenden, en daarmee de drempel om een beroep te doen op de geestelijk verzorger. Ook voor leidinggevendenden en collega's van andere disciplines kan dit verwarrend werken. De andere kant van de medaille is dat geestelijk verzorgers er goed aan doen zo helder mogelijke informatie te verschaffen over hun werkwijze, en met name over de regels die gelden voor het ambtsgeheim.

Dit roept als vanzelf de vraag op naar de mate waarin katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat aanspreekbaar zijn op hun professionele handelen. Het staat uiteraard eenieder vrij over een bepaald facet van het functioneren van een medewerker een gesprek aan te gaan, zolang dit op discrete en eerlijke wijze gebeurt. Desgewenst kan ook contact worden gelegd met de leidinggevende van de betrokken medewerker in de kerkelijke hiërarchie. Echter, het is van belang te bedenken dat uiteindelijk alleen de Kerk inhoudelijk kan oordelen over de kwaliteit van het pastoraat dat de door haar gezonden medewerkers verzorgen. Zij is de enige die een faire afweging kan maken tussen alle geloofsinhoudelijke en professionele criteria, hoe belangrijk het oordeel van andere betrokkenen (collega's, functioneel leidinggevendenden) ook is, zij positief of negatief. Dit laat onverlet dat deze afweging kan zijn ingebed in een dialoog met het management van de inbeddende organisatie.

In dit verband: het is evenmin correct de kwaliteit van het pastoraat uitsluitend te bezien in termen van het meetbare rendement voor een organisatie of de tevredenheid van directies en leidinggevendenden, hoe belangrijk deze ook zijn. Bovendien is dit niet de benadering die een maximale bijdrage van het categoriaal pastoraat bevordert. In de zelfstandigheid van het pastorale werk schuilt een kracht die een wezenlijke bijdrage levert aan het behoud van integriteit, moreel bewustzijn en 'hart voor het werk'.

Het is daarom niet alleen een aandachtspunt voor de Kerk, maar ook in het belang van de werkgever dat medewerkers in het categoriaal pastoraat niet geïnstrumentaliseerd worden door een praktisch, strategisch, financieel of politiek belang van de organisatie waar zij in functioneren. Uiteraard houden zij terdege rekening met al deze belangen – de loyaliteit ten opzichte van de voorwaardenscheppende organisatie vereist dat – maar toch moeten deze ondergeschikt blijven aan het 'primaire proces' van pastorale zorgverlening, waarin de menselijke persoon centraal staat. Het feit dat medewerkers in het categoriaal pastoraat alleen

het belang en het welzijn van deze mensen voor ogen hebben, draagt ertoe bij dat de betrokken gesprekspartners in vrijheid de keuzes kunnen maken die uiteindelijk henzelf en hun naasten tot heil strekken.

Om dezelfde reden moet men zich krachtig verzetten tegen een zienswijze die het dienstwerk in het categoriaal pastoraat al te gemakkelijk opvat als 'een baan als alle andere', en die professionaliseringscriteria van verwante beroepen zonder meer toepast op priesters, diakens en pastoraal werkers. Natuurlijk zullen theologen, werknemers en allen die de kwaliteit van geestelijke verzorging ter harte gaat met veel interesse de ontwikkelingen volgen die plaatsvinden in verwante takken van hulp- en zorgverlening, en daar zoveel mogelijk aansluiting bij zoeken. Er zullen zich echter telkens weer gevallen voordoen waarin dat niet mogelijk is.

Gevoed door de ontwikkelingen in de theologie en door de dialoog met collega's van andere overtuigingen en in verwante vakgebieden, ontwikkelen katholieke en andersgelovige geestelijk verzorgers, zowel afzonderlijk als in gezamenlijkheid, benaderingen en methoden die een herkenbaar pastoraal zorgaanbod mogelijk maken – een aanbod dat doorgaans zeker evenwaardig is aan dat van andere hulp- of zorgverleners. De eigen zending en roeping van de Kerk blijft hierbij echter haar unieke plaats behouden. De rijke schat van het geloofsgoed van de Kerk is daarbij geen eenzijdig uitgangspunt, maar veeleer een gevoelig instrument en een breed referentiekader, waarvan de waarde reeds lang bewezen is. Het is de taak van de priester, diaken of pastoraal werker die zich in deze traditie heeft geplaatst, vanuit die traditie dat aan te reiken wat voor de ander tot nut en heil kan zijn. Met de woorden van Christus in het Evangelie: 'Zo gaat het met iedere schriftgeleerde die leerling is geworden in het koninkrijk der hemelen als met een huisvader, die uit zijn voorraad nieuwe en oude dingen tevoorschijn haalt' (Mt. 13:52).

1.6 Recente ontwikkelingen

1.6.1 Een veranderende werkomgeving

Allerlei sectoren binnen de overheid en semioverheid zijn de laatste jaren veelvuldig geconfronteerd met beleidsmatige veranderingen. Deze zijn vaak in hoog tempo ingevoerd, met een teleurstellend tekort aan aandacht voor de ervaring en kennis van professionals op de werkvloer. Toch moet worden aangenomen dat met deze veranderingen een nieuwe weg is ingeslagen in de organisatie en bedrijfsvoering van instellingen die tot de overheid en semioverheid behoren.

Een leidende gedachte achter deze veranderingen is de veronderstelde noodzaak van marktwerking door vraagsturing in plaats van aanbodsturing. Dit zou leiden tot efficiënter en meer kostenbewust werken en tot het tegengaan van bureaucratie. Daarnaast spelen bepaalde liberale waarden een rol in de besluitvorming, in het bijzonder de wens de autonomie van de klant (de ontvanger van zorg) te vergroten. Hoe invloedrijk deze gedachten ook mogen zijn, het categoriaal pastoraat vanuit de Kerk dient haar onafhankelijkheid te bewaren (vgl. opnieuw *Deus Caritas est*, § 31b) en zich niet te laten beïnvloeden door allerlei vormen van politieke correctheid. IJkpunten van het categoriaal pastoraat zijn de barmhartigheid en de menslievendheid, de trouw en de solidariteit die concreet zichtbaar worden. Dit geldt zowel voor de praktijk als voor de intellectuele doordenking ervan. De Kerk volgt haar Heer door haar sympathie en voorkeur voor wie arm en kwetsbaar zijn; zij mogen niet de dupe worden van goedbedoelde maar risicovolle vernieuwingen.

Dit is daarom een geëigende plaats enkele kritische observaties te formuleren over de bovengenoemde ontwikkelingen. Het zal geen verbazing wekken dat de morele leer van de Kerk hiervoor de belangrijkste inspiratiebron is. Daarnaast is een belangrijke bron gelegen in

de sociale leer van de Kerk, die door Paus Johannes Paulus II met kracht is bevorderd en bij de tijd is gebracht, onder meer in de Encyclieken *Laborem exercens* (1981), *Sollicitudo rei socialis* (1988) en *Centesimus annus* (1991). Deze documenten zijn ook de basis voor het *Compendium van de sociale leer van de Kerk*, dat in 2004 op verzoek van de Paus is uitgegeven door de Pauselijke Raad voor Rechtvaardigheid en Vrede, en in 2008 ook in het Nederlands is verschenen.³

De sociale leer van de Kerk is wel eens ten onrechte weggezet als een ideologie. Zij is echter, mits juist gebruikt, een corpus van teksten dat op grond van menselijke basiswaarden: de waardigheid van de menselijke persoon en het algemeen goed (*human dignity, common good*), bijdraagt tot reflectie, oordeelsvorming en concrete actie. Het is daarom te hopen dat het *Compendium* ook in Nederland een stimulans zal zijn voor een verdergaande en kritische reflectie vanuit het geloof op ontwikkelingen in de samenleving en de wereld om ons heen.

1.6.2 Autonomie en afhankelijkheid

Het streven naar grotere autonomie van zorgbehoevenden door middel van grotere keuzevrijheid is in de huidige samenleving courant. Toch is enige behoedzaamheid op zijn plaats. Naar de opvatting van de Kerk kan dit goedbedoelde streven gemakkelijk leiden tot een te beperkte visie op de menselijke vrijheid en waardigheid. Vrijheid mag niet worden gereduceerd tot “de willekeurige en ongecontroleerde uitoefening van de persoonlijke autonomie” (*Compendium van de sociale leer van de Kerk*, § 199), ook is de waardigheid van de mens groter dan dat zij zou worden weggenomen of zelfs maar verminderd door een beperking van zijn persoonlijke autonomie.

Het is nodig de realiteit onder ogen te zien: in de laatste levensfasen – net als in de eerste – is persoonlijke autonomie veelal een fictie. Maar ook (relatief) gezonde mensen kunnen door ongeval, shock, verwarring of ziekte voor zwaarwegende keuzes worden gesteld die zij alleen niet verantwoord kunnen maken, met als gevolg dat de onzekerheid alleen maar toeneemt. Zo worden hulpbehoevenden belast met een extra verantwoordelijkheid waar zij vaak niet goed mee kunnen omgaan. De onbewijsbare gedachte dringt zich op dat de fundamentele menselijke realiteit van afhankelijkheid, nood, en pijn door het vernieuwingsbeleid van de laatste jaren op krampachtige wijze wordt verdrongen.

De situatie van een militair in een uitzendgebied is uiteraard zeer verschillend van die van een gedetineerde in een inrichting van justitie of die van een zorgafhankelijke in een instelling van 24-uursbehandeling. Toch is er de overeenkomst dat het gaat om situaties waarbij heel de mens in het geding is. Men kan zich onmogelijk nog afsluiten voor de realiteit waarin men is beland; men wordt daardoor geraakt, of men het wil of niet. In deze situatie is men afhankelijk van de hulp, de zorg (en zorgvuldigheid) en de plichtsgetrouwheid van anderen. Deze omstandigheden hebben hun uitwerking op de menselijke geest; een uitwerking die zowel schadelijk kan zijn als louterend en vormend. Van de betrokkenen wordt vaak een grote wilsinspanning gevraagd om de confrontatie met zichzelf en de eigen ervaringen, beperkingen en kwetsbaarheid op positieve wijze aan te gaan. (Dit geldt met name voor jongeren). Men kan zich afvragen of een zorgfilosofie die de persoonlijke autonomie centraal stelt in dit soort situaties de meest vruchtbare is. Deze bergt immers het risico in zich dat wie hulp nodig heeft in een isolement belandt waarbij niemand uiteindelijk verantwoordelijkheid neemt.

1.6.3 Marktwerving

De introductie van marktwerving in de overheidsdienstverlening door middel van vraag- en aanbodsturing roept vele vragen op, zeker in het licht van de sociale leer van de Kerk.

³ *Compendium van de sociale leer van de Kerk*. Brussel: Licap, 2008 (Oorspronkelijke uitgave: Rome, Libreria Editrice Vaticana, 2004).

Het denken in termen ontleend aan de markt en het bedrijfsleven biedt zeker mogelijkheden op organisatorisch vlak, ook voor de voortgaande ontwikkeling en profilering van de geestelijke verzorging. Dit vademecum getuigt daarvan. Ook de voordelen van grotere efficiëntie en minder bureaucratie zijn voor iedereen evident. Minder zeker is dat ze langs deze weg ook behaald worden. De ervaring leert dat vitale communicatielijnen in organisaties soms al te makkelijk worden doorgesneden en dat met name de facilitaire ondersteuning van werknemers daardoor nogal eens in het gedrang komt.

Wat ook de achtergrond moge zijn van de gemaakte afwegingen, in laatste instantie blijft de verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van zorg in het algemeen, en van de geestelijke verzorging op grond van het recht op vrijheid van godsdienst in het bijzonder, berusten bij de overheid. Deze verantwoordelijkheid kan niet volledig worden afgewenteld op de markt. Zelfstandige instellingen zijn immers niet altijd bereid zichzelf de discipline op te leggen die staatsinstellingen kenmerkt in de omgang met religie en haar vertegenwoordigers, de geestelijk verzorgers. Met betrekking tot geestelijke verzorging kan marktwerking hoe dan ook nooit volledig zijn: staat én zorginstellingen hebben hierin immers een aanbodverplichting. En daar deze verplichting voortvloeit uit grondrechten waarvan de werking niet mag worden opgeschort, is zij niet afhankelijk van een expliciet geuite behoefte aan geestelijke verzorging.

Een beschrijving van pastorale relaties in termen van vraag en aanbod schiet om verschillende redenen tekort. Een fundamenteel bezwaar tegen een benadering vanuit bedrijfskundig oogpunt is de dreigende reductie van de relatie tussen zorgverlener en zorgbehoefte tot een puur zakelijke. Zoals in wetenschappelijke kring omstandig is beargumenteerd is er een wezenlijk verschil tussen een product en een dienst, waarbij in het laatste geval de vertrouwensband van de vrager met de dienstverlener een zeer belangrijke rol speelt. Naar katholieke opvatting zal het afsnijden van de natuurlijke band tussen zorgverlener en zorgbehoevende onvermijdelijk leiden tot verslechtering van de kwaliteit van de geboden zorg, tot verlies van motivatie en betrokkenheid van zorgverleners, en het risico op ziekte en overspannenheid bij hen vergroten.

Vanuit kerkelijk gezichtspunt valt verder op te merken dat een beschrijving van pastorale zorg in termen van vraag en aanbod haaks staat op pastoraal-theologische benaderingen die gefundeerd zijn op persoonlijke relaties. Aangezien de inhoudelijke kwaliteit van pastorale zorg door deze benaderingen wordt gehandhaafd en verdiept, kan men constateren dat marktwerking conflicteert met inhoudelijke kwaliteitsbewaking. (Hetzelfde fenomeen doet zich voor met betrekking tot andere aspecten van de zorg, men denke bijvoorbeeld aan de financiële middelen die aan het primaire proces worden onttrokken voor marketing- en representatiedoelstellingen). De spanning tussen intrinsieke kwaliteit en marktwerking is een risico dat inherent is aan het gebruik van marktmechanismen.

Een voorbeeld uit de praktijk van de geestelijke verzorging is de wijze waarop over tijd en planning wordt gedacht. In pastorale benaderingen weet men dat men tijd moet nemen om drempelverlagend te werken. Alleen zo kan men tijd en ruimte scheppen voor dat wat de zorgbehoevende werkelijk bezighoudt, maar wat deze mogelijk slechts met grote moeite in woorden kan vatten. Zo is in de beste pastoraal-theologische benaderingen het diepe besef uitgedrukt dat de mens een relationeel wezen is. De mens heeft juist niet aan zichzelf genoeg, maar is in zijn leven afwisselend helper en hulpbehoevend. De kwaliteit van het categoriaal pastoraat vanuit de Kerk vereist dat deze benaderingen alle ruimte krijgen, ook wanneer de effecten niet of slechts zeer moeilijk meetbaar en concretiseerbaar zijn.

De fundamenteel afhankelijke situatie van zorgbehoevenden, met name in zorginstellingen, vereist dat hen de gelegenheid wordt geboden een vertrouwensband op te bouwen met zorgverleners. Maar ook voor zorgverleners is deze binding van levensbelang. Werknemers in de zorg hebben immers net als alle werknemers moreel recht op erkenning van het intrin-

sieke sociale en relationele karakter van hun werk, dat voor henzelf en voor hun levensvervulling van zo grote betekenis is. Voor katholieken raakt dit aan hun geloofsleven en hun geloofsidenteit. De sociale leer van de Kerk verkondigt immers terecht dat de werknemer niet wordt gedefinieerd door het werk dat hij doet, maar zelf subject is van de arbeidsrelatie, in overeenstemming met zijn persoonlijke roeping. Het is mede in het belang van de werkgever dat een werknemer zich gekend en gerespecteerd weet in zijn persoonlijke situatie, en in de dagelijkse betrekkingen die hij bij zijn werkzaamheden onderhoudt.

Al met al vertonen de ontwikkelingen van de laatste paar jaar een gemengd beeld. De politieke wens door middel van marktwerking van vraag en aanbod een corrigerend middel in te brengen dat een autonome dynamiek heeft, leidt op het niveau van de werkvloer juist tot grotere onzekerheid en tot afhankelijkheid van externe partijen (bestuurders, beleidsmakers). De wens tot het bereiken van cultuurveranderingen in organisaties leidt vaak tot het verwijderen van *checks and balances* en daarmee tot het omgekeerde van het gedrag dat beoogd was, in elk geval op de korte termijn. De werkvloer is zodoende het kind van de rekening. Daar komt bij dat veel van wat vanuit de semipublieke sectoren aan de samenleving wordt aangeboden als product vooralsnog ontstapt aan de stringente kwaliteitsnormen die voor strikt commerciële producten wél gemeengoed zijn. Soms moet men constateren dat objectieve verslechtingen van dienst- en zorgverlening door versluierende taal en jargon worden verhuld.

In aansluiting op het bovenstaande worden ook de priesters, diakens en pastoraal werkers in het categoriaal pastoraat van harte uitgenodigd de menselijke realiteit van de instellingen waarin zij werken en hun eigen rol daarbinnen, telkens weer te herijken in het licht van het Evangelie en de sociale leer van de Kerk. Dit zal ook deze instellingen zelf ten goede kunnen komen. In het bijzonder het eerder aangehaalde *Compendium van de sociale leer van de Kerk* van de Pauselijke Raad voor Rechtvaardigheid en Vrede zal in dit opzicht uitstekende diensten kunnen bewijzen.

1.6.4 Handelen uit overtuiging

De uitdagingen van het categoriaal pastoraat in deze tijd vereisen een herkenbare inzet vanuit de Kerk, en de bereidheid zonder schroom een kritische of controversiële positie in te nemen waar nodig. Op dit moment is de realiteit helaas vaak anders, mede omdat de bijdrage van geestelijk verzorgers vanuit verschillende levensbeschouwelijke tradities als uitwisselbaar wordt gezien. Nogmaals: dit strookt niet met de overtuiging van de Kerk en geeft een vertekend beeld van haar geloofstraditie. Bovendien komt hierdoor het recht van gelovigen op de sacramenten in het geding, terwijl toch keuzevrijheid in dezen vanuit het grondrecht op adequate geestelijke verzorging de reden is dat het categoriaal pastoraat door de Nederlandse overheid en gemeenschap mogelijk wordt gemaakt.

De meest creatieve en meest vruchtbare inzet van katholieke geestelijk verzorgers in hun eigen werksituaties ontstaat waar zij zich doelbewust in het spanningsveld plaatsen tussen de organisatie en de katholieke traditie met zijn unieke sociale en morele doctrine, in het belang van degenen die aanspraak maken op zorg vanuit de Kerk. Vandaar dat de inzet van dit document is de eigenheid van de katholieke pastorale zorg en de eraan ten grondslag liggende overtuigingen te benadrukken. De Nederlandse bisschoppen vragen werkers in het categoriaal pastoraat welwillend te staan tegenover dit streven en er hun volle medewerking aan te verlenen, in het vertrouwen dat de spanningen die deze benadering mogelijk genereert, vruchtbaar gemaakt kunnen worden en zo ten goede kunnen werken van de Kerk, de samenleving en niet op de laatste plaats het oecumenisch gesprek. Op deze manier zal een werkelijke ontmoeting mogelijk worden, die immers dan pas kan ontstaan, wanneer wezenlijke verschillen onder ogen worden gezien. (Vgl. Tweede Vaticaans Concilie, *Unitatis redintegratio*, 1964, § 11).

1.7 Geestelijke verzorging vanuit katholiek perspectief

1.7.1 De term ‘geestelijk verzorger’

Zoals in het begin van dit hoofdstuk is aangegeven, is de term ‘geestelijk verzorger’ nauw verbonden met het waarborgen van grondrechten, in het bijzonder het recht op vrijheid van godsdienst. Van geestelijk verzorgers mag verwacht worden dat zij zich bewust zijn van de principiële argumentatie die hun aanstelling mogelijk maakt.

Het gebruik van de term ‘geestelijke verzorging’ laat zich begrijpen vanuit het gegeven dat men moeilijk een christelijke term kan gebruiken voor zorg die vanuit vele religies en levensbeschouwingen wordt aangeboden. Toch blijft deze term vanuit theologisch oogpunt problematisch. Altijd moet bedacht worden dat de mensen om wie het gaat – katholieken en niet-katholieken – een ambts- en taakopvatting hebben die voortvloeit uit hun kerkelijke zending en levensovertuiging, en dat zij vanuit deze basis hun werkzaamheden invulling geven. Waar de specificiteit van deze ambtsopvattingen niet onderkend wordt, bestaat het risico dat de kwaliteit van de zorg door ondoordacht bestuurlijk ingrijpen wordt geschaad. Pas wanneer dit uitgangspunt helder is, kan op vruchtbare wijze gezocht worden naar mogelijkheden voor samenwerking tussen verschillende denominaties.

Inmiddels zal ook duidelijk zijn waarom de Nederlandse bisschoppen kritisch staan tegenover het verschijnsel van algemene, niet-denominatiegebonden geestelijke verzorging. Hun standpunt is dat het categoriaal pastoraat, bij uitstek het werkterrein van geestelijk verzorgers, een integraal onderdeel vormt van het leven en de werkzaamheid van de Kerk. De Kerk draagt hiervoor een verantwoordelijkheid die zij nooit kan opgeven. Daarnaast hebben het gelovige engagement en de spirituele vorming van een geestelijk verzorger, in loyaliteit en verbondenheid met een brede geloofsgemeenschap (een verbondenheid die uitdrukking vindt in de formele ambtelijke binding), een concrete inhoudelijke meerwaarde die de kwaliteit van de geleverde zorg ten goede komt.

1.7.2 Het beroepsprofiel van de geestelijk verzorger

Over taak, beroepsprofiel, domein en professionaliteit van de geestelijk verzorger zijn discussies gaande. Er is nog veel onduidelijkheid. Deze onduidelijkheid is in zoverre begrijpelijk dat het een tot mislukken gedoemde exercitie is te proberen een beroepsprofiel van alle geestelijk verzorgers van alle denominaties op te stellen. Iets dergelijks is onmogelijk en onwenselijk. Niet alles is gedeeld; men is primair ambtsdrager, en wordt alleen om praktische redenen aangeduid als geestelijk verzorger.

De taak van geestelijk verzorgers is wel eens zeer algemeen aangeduid als professionele zingeving. Deze term draagt het risico van paternalisme in zich: ze roept de terechte vraag op, waarom men voor zingeving überhaupt de hulp van een professional nodig zou hebben. Immers, zingeving is een grotendeels autonoom proces dat op natuurlijke wijze ontstaat, zoals onder andere in de pastorale theologie is beargumenteerd. Religie, zelfbeeld, en waardering vanuit de sociale omgeving zijn daarin factoren.

Natuurlijk zijn er wel competenties te noemen die min of meer gemeenschappelijk zijn voor alle of verreweg de meeste geestelijk verzorgers – te denken valt aan gespreksvaardigheden, het omgaan met vertrouwelijkheid, en vaardigheid in het leiden van groepen. Deze kunnen specifiek zijn voor een bepaalde sector of sectoroverstijgend. Uit wat in het bovenstaande gezegd is, volgt al dat het meer dan voor de hand ligt dat men werkwijzen, methoden, en evaluatie-instrumenten uitwisselt tussen de verschillende sectoren en denominaties, zolang de inhoudelijke autonomie van de verschillende religies wordt gerespecteerd. Dat houdt in, dat men denominatiegebonden competenties in elk geval niet lager waardeert dan niet-denominatiegebonden competenties.

Er zijn ook zeker gemeenschappelijkheden op allerlei gebieden van het dagelijkse werk. Voorbeelden zijn: aandacht voor vragen die te maken hebben met crisiservaringen, met levensfasen, de rol die men speelt op de werkplek, ethische bewustwording. Zeer belangrijk is dat geestelijk verzorgers bij uitstek in staat zijn om proactief te werken, om zelf op zoek te gaan naar zorgen en noden die in een bepaalde situatie leven, en vervolgens in samenwerking met andere hulpverleners te zoeken naar een passend oplossingstraject.

Een belangrijke vraag is die naar het eigen specialisme van de geestelijke verzorging in relatie tot andere hulp- of zorgverleners. Als vuistregel zou men kunnen stellen dat een geestelijk verzorger juist dan in beeld zou moeten komen als iemand met een dilemma wordt geconfronteerd dat niet onmiddellijk (of zelfs in het geheel niet) concretiseerbaar, beheersbaar, bespreekbaar of oplosbaar is, en dat de betrokkene als persoon ernstig raakt. En ook dan, wanneer bijvoorbeeld de sociale of professionele netwerken of de familieverbanden die iemand in normale omstandigheden ondersteunen, extreem belast raken of geheel wegvallen – door een crisis, een sterfgeval of andere ingrijpende gebeurtenis. Dit zijn de situaties waarbij een geestelijk verzorger, die immers geoefend is in het omgaan met vragen van contingentie en noodlot, als religieus ambtsdrager de meest aangewezen is om vanuit zijn spirituele en persoonlijke bagage een helpende hand te bieden. Het is overigens niet meer dan redelijk te noemen dat in dit soort situaties de bijstand van een professioneel gekwalificeerde geestelijk verzorger naar de keuze van de betrokkene voor vergoeding door zorgverzekeraars (eventueel werkgevers of uitkeringsinstanties) in aanmerking komt. Het voert echter te ver om dit hier verder uit te werken.

Ten overvloede zij opgemerkt dat de term zingeving niet voldoende recht doet aan de evangelische bevoegenheid en het persoonlijk engagement van katholieke (en vele andersgelovige) zorgverleners. In een pastoraal ontmoetingsproces gaat het niet om 'zin' als iets dat los verkrijgbaar is, maar om waarden en idealen als verzoening, zelfinzicht, berusting, loslaten en overgave. Het is de particulariteit van het pastoraal contact waarbij beide gesprekspartners ten volle zichzelf zijn, en niet een generieke omschrijving als 'zingeving', die de kern bepaalt van het categoriaal pastoraat vanuit de Kerk.

1.7.3 Persoonlijke en professionele competenties

Als bijdrage aan de discussie over professioneel verantwoord handelen, en als globale indicatie van wat van geestelijk verzorgers verwacht mag worden, volgt nu een korte bespreking van persoonlijke competenties en de wijze waarop deze kunnen worden verworven en verdiept.

Een voorbeeld van creatieve wisselwerking tussen verschillende theologische en medisch-psychologische disciplines is het ontstaan van trainingen Klinische Pastorale Vorming (KPV), een leertraject dat ook voor de academische theologiebeoefening en het basispastoraat zeer vruchtbaar is gebleken. Nog steeds is de KPV-benadering in zijn verschillende gedaanten een gangbaar nascholingstraject voor beginnende medewerkers in het zorgpastoraat. Het volgen van KPV-trainingen of daarop geënte trainingen moet van harte worden aangemoedigd. Men heeft hier de kans zijn pastorale attitude te louteren door de confrontatie met acuut leed, verlies, pijn en angst. In een dergelijke situatie voldoen geen antwoorden die niet gestoeld zijn op persoonlijke en doorvoelde levenservaring en authentiek geloof.

In de KPV en daarop geënte trainingen staat de persoon van de pastoraal werker, priester of diaken centraal. Vandaar dat hierbij zogenaamde personale competenties een bijzondere rol spelen. Deze worden als categorie nog wel eens over het hoofd gezien, vandaar dat een korte typering op zijn plaats is. Het gaat hier overigens niet om benoemingsvoorwaarden maar om ideaaldoelen waar men, meestal over meerdere jaren, met gerichte ondersteuning en pastorale supervisie naartoe kan werken. Het gaat om de volgende:

- Grote zelfkennis en emotionele rijpheid; grondige kennis van eigen sterke en zwakke punten in het pastorale handelen, en de eigen ontwikkelingsgang die ermee verband houdt. Vaardigheid tot zelfevaluatie na minder of juist bijzonder goed geslaagde werkervaringen. De vaardigheid en discipline een veelzijdig netwerk te onderhouden van collega's die gerichte feedback kunnen geven.
- Gezond zelfrespect en waardering van eigen kunnen; een persoonlijk tot ontwikkeling gebrachte beroepsethiek en professionele integriteit; de vaardigheid de regie over de eigen werksituatie te nemen en te behouden, en de eigen professionele standaard te kunnen handhaven.
- Het vermogen in de werksituatie te anticiperen op situaties die raken aan zwakke plekken in de eigen kennis, vaardigheden of persoonlijke geschiedenis; tijdig kunnen zoeken naar adequate ondersteuning.
- Inzicht in het eigen profiel als theoloog, zowel wat betreft invalshoek en interesses als hermeneutische methodes en het benodigde niveau van parate kennis.
- Inzicht in de eigen ontwikkelingsgang van gelovige, niet-theologisch gevormde leek naar gezonden, professionele vertegenwoordiger van de Kerk; een volwassen, verzoende herinnering aan keuzes, crisismomenten, docenten, instituten en geestelijk begeleiders die deze ontwikkelingsgang, ten goede of onverhoopt ten kwade, hebben beïnvloed.
- Inzicht in traditionele en archetypisch beïnvloede patronen die beïnvloeden hoe men als medewerker in het pastoraat wordt waargenomen door zorgbehoevenden; de vaardigheid op een theologisch en ethisch verantwoorde wijze met deze effecten om te gaan.

Deze verwoording van personale competenties is niet bedoeld als sluitstuk van een discussie, maar als momentopname en stimulans voor verdere reflectie. Een uitwerking van noodzakelijke competenties zal per sector en dichter bij de 'basis' moeten plaatsvinden.

1.7.4 Geestelijke verzorging in het totale zorgaanbod

De leiding van een zorginstelling, en in sommige gevallen ook de leiding van een inrichting van justitie, een militaire eenheid of departementale organisatie-eenheid, zal niet zelden geneigd zijn pastorale zorg te beschouwen als een onderdeel van het totale zorgaanbod. Op zichzelf genomen is dit een juist en prijzenswaardig standpunt. Zij kan daar echter ook de gevolgtrekking aan verbinden dat zij zelf als eindverantwoordelijke en als werkgever vrijelijk kan beschikken over de invulling hiervan. Deze gevolgtrekking is niet juist, omdat zij onvoldoende rekening houdt met de eigen verantwoordelijkheid van de Kerk voor haar boodschap en de zorg voor haar gelovigen. Geestelijk verzorgers handelen immers niet alleen onder eigen verantwoordelijkheid, maar ook onder die van de zendende instantie; in het geval van katholieke geestelijk verzorgers, de diocesane bisschop of de bisschop voor de strijdkrachten. Deze moet in staat gesteld worden zijn inhoudelijke verantwoordelijkheid te kunnen waarmaken.

Het is zeker goed mogelijk de pastorale zorg vanuit de Kerk te integreren in het totale zorgaanbod van instellingen. De christelijke inspiratie is immers fundamenteel geweest in het ontstaan van het hedendaagse zorgaanbod. Een optimale inbedding in de instelling vereist echter dat men, wanneer nodig, bereid is tot een zorgvuldige doordenking van de eigenheid van geestelijke verzorging en de loyaliteit die geestelijk verzorgers verbindt met hun eigen geloofsgemeenschap. De tijdsinvestering die deze doordenking vraagt zal zich royaal terugbetalen in de kwaliteit van het pastoraat en het geheel van de geboden zorg in de instelling.

Pastorale zorg vanuit de Kerk (en wellicht geestelijke verzorging in het algemeen) verschilt naar aard en werkwijze van andere soorten van zorg. In veel gevallen functioneert zij als begin- of eindstation van zorg. Katholieke geestelijk verzorgers kunnen proactief op zoek gaan naar zorgvragen en concrete noden die er leven onder pastوران, cliënten en op de werk-

vloer. Ook kunnen zij zorg bieden aan mensen voor wie geen andere (medische of sociaal-maatschappelijke) hulp meer baat, of die daarvoor onbereikbaar zijn geworden. Tenslotte dienen zij in actie te kunnen komen waar er gericht een beroep op hen gedaan wordt, om redenen die al dan niet met het geloof samenhangen. De zorg voor katholieken weegt daarbij uiteraard het zwaarst als hun primaire verantwoordelijkheid.

In sommige situaties is het van cruciaal belang dat alleen al het feit dat er een zorgvraag is geweest van een bepaalde persoon vertrouwelijk moet kunnen blijven. Dan valt dit gegeven dus onder het ambtsgeheim. Een correct optredende organisatie heeft hier begrip voor en vertrouwt op de professionele integriteit van de geestelijk verzorger. Dat betekent ook dat systemen van administratieve controle zo moeten worden ingericht dat ze de vertrouwelijkheid en professionaliteit dienen, niet onmogelijk maken.

Noodzakelijk voor een optimaal zorgaanbod, wanneer dit geïntegreerd wordt aangeboden, is dat de pastorale zorg niet achter een loket wordt weggestopt maar zelf in staat wordt gesteld contacten te leggen en een aanbod te doen. Werkers in het pastoraat kunnen zo de humaniteit en het succes van de organisatie waarbinnen zij actief zijn op een creatieve wijze dienen: hun onafhankelijkheid is in dit opzicht niet zozeer lastig, maar juist een voorwaarde en een voordeel. Van hen mag een kritische, onafhankelijke en creatieve opstelling worden verwacht, echter wel binnen het kader van voortdurende loyaliteit aan de organisatie van tewerkstelling, haar goede naam en haar beleidsdoelstellingen. Op deze manier leveren zij door hun pastoraat een maximale bijdrage aan de organisatie.

1.7.5 Voorbij het territoriaal werken

Instellingen in de gezondheidszorg bestaan in de regel uit meerdere afdelingen; grote instellingen uit meerdere locaties. Hierdoor is de praktijk gegroeid van het territoriaal werken, die tevens parallellen kent in het pastoraat bij de krijgsmacht. Wanneer er meerdere geestelijk verzorgers verbonden zijn aan de instelling verdelen zij, al dan niet onder druk van de leiding, de afdelingen of locaties onder elkaar. De geestelijke verzorging wordt dan door een geestelijk verzorger van één enkele denominatie behartigd voor cliënten (beter gezegd: patiënten of bewoners) van alle denominaties. Soms gaat dit samen met een stelsel van 'eerste aanspreekbaarheid': een geestelijk verzorger neemt de zorg voor een gehele afdeling op zich, tenzij een patiënt expliciet vraagt om geestelijke verzorging vanuit een andere denominatie.

Deze 'territoriale' wijze van organiseren is echter principieel onjuist, onnodig, en averechts in haar effecten. Ze is principieel onjuist omdat – ook volgens de Kwaliteitswet – de godsdienstige of levensbeschouwelijke overtuiging van de betrokkenen niet het uitgangspunt vormt van de wijze van organiseren. De boven geschetste handelwijze is strijdig met de Kwaliteitswet. Het is dan ook noodzakelijk dat de wetgever, zorgbestuurders en geestelijk verzorgers andere organisatorische oplossingen zoeken.

Ook vanuit theologisch gezichtspunt is deze aanpak onjuist. Katholieken koesteren volgens de leer van de Kerk terecht een zorgverwachting wanneer zij in geestelijke nood verkeren. Men verwacht en mag ook verwachten dat werkers in het pastoraat en andere vertegenwoordigers van de Kerk op eigen initiatief zorg aanbieden in situaties van ziekte of andere nood: er hoeft dus geen rechtstreekse vraag aan vooraf te gaan. De zending die deze medewerkers van de bisschop verkrijgen is immers in wezen een zending tot de katholieken die zorg nodig hebben; anderen kunnen een beroep op hen doen naar de mate van het mogelijke. Daarbij moet men bedenken: van huis uit katholieke patiënten hebben veelal een communiaal bepaalde zorgverwachting. Ondanks dat hun betrokkenheid bij de geloofsgemeenschap soms latent is, verwachten zij toch zorg van die gemeenschap als ze in nood verkeren. Dit is vooral het geval bij die katholieken wier actieve betrokkenheid bij de Kerk zich beperkt tot scharniermomenten in het leven (doop, huwelijk en uitvaart). In een crisissituatie

verwachten zij wel zorg van de Kerk, en zij hebben hierop krachtens hun doop ook recht. De ervaring leert dat waar deze zorg ontbreekt, katholieke patiënten eerder geneigd zijn zich gekrenkt in stilte te hullen dan op luide toon hun recht te eisen.

De territoriale werkwijze is bovendien pastoraal gezien niet nodig, en werkt in sommige gevallen averechts. Teams van geestelijk verzorgers kunnen hun werkzaamheden zo organiseren dat zij de positionering in de organisatie, het overleg met directieleden, de aanwezigheid bij zorgoverleg in gezamenlijkheid vorm geven of laten rouleren. De onderlinge professionele solidariteit en de onderlinge zorg en opvang, bijvoorbeeld na een crisis, is bovendien ook heel goed mogelijk waar geen territoriale werkwijze wordt gehanteerd. Daarnaast is de territoriale werkwijze drempelverhogend. Ze neemt de marktwerking in de gezondheidszorg niet serieus, omdat ze de voorkeuren van patiënten niet als uitgangspunt neemt. Bovendien vult ze de marktwerking verkeerd in, doordat ze abusievelijk veronderstelt dat de behoefte van de pastorant of cliënt pas bestaat als de vraag expliciet gesteld is, en dat deze behoefte er waar hij er niet om vraagt, niet is. Het is juist in het kader van marktwerking onjuist te veronderstellen dat men het maar moet doen met de geestelijk verzorger die om reden van de efficiëntie van de instelling ter plekke aanwezig is.

Geestelijk verzorgers dienen daarom te streven naar proactieve pastorale zorg. Een wijze waarop dit proactieve pastoraat gestalte krijgt is, bijvoorbeeld, het zogenaamde 'rondje lopen' over afdelingen. (Dit geldt met name in situaties waar patiënten langere tijd in de instelling verblijven). Werkers in het categoriaal pastoraat worden hierdoor zichtbaar en op laagdrempelige wijze bereikbaar. Zij kunnen daardoor geestelijke nood zelf signaleren en, waar daartoe aanleiding en reden is, zelf zorg aanbieden. Ook kunnen zij pastorale knelpunten bij het personeel op deze wijze signaleren en erop inspelen. Voorts zien zij daardoor morele dilemma's op de werkvloer die in overleg met de directie, in zorgoverleg, of in een ethische commissie bespreekbaar kunnen worden gemaakt.

Concluderend: de territoriale werkwijze is principieel onjuist, zowel omdat ze strijdig is met de geest van de Kwaliteitswet als om theologische redenen. Dat ze daarenboven niet nodig is en averechts werkt, versterkt de kracht van de principiële argumenten. Het gezamenlijke doel van allen die betrokken zijn bij de besturing van de geestelijke verzorging moet zijn: recht doen aan de geestelijke belangen van degenen die zich aan zorg toevertrouwen. Van de bestuurders van zorginstellingen en van de werkers in het categoriaal pastoraat vraagt dit eerst en vooral creativiteit in het kiezen van een organisatievorm en een werkwijze die de pastorale zorg laagdrempelig houdt voor alle pastoranten en cliënten die hun zorg verwachten en hierop een beroep willen doen. Zo alleen kan voorkomen worden dat pastoranten en cliënten om reden van een verkeerd verstane marktwerking en onjuist vormgegeven pastorale doelmatigheid, pastoraal gezien in de kou blijven staan.

2 Pastorale richtlijnen

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zullen relevante inhoudelijke thema's aan bod komen. Verreweg het meeste is een herbevestiging van bestaand kerkelijk beleid of vloeit daar rechtstreeks uit voort. Soms zijn ook praktische regelingen kort beschreven om zo de gebruikswaarde van deze tekst te vergroten.

Men leze dit hoofdstuk niet als een theologie van het categoriaal pastoraat; zo is het niet bedoeld. Iets dergelijks zou ook zeer moeilijk zijn. Men zal vanuit de ecclesiologie gedacht altijd een verbinding moeten maken tussen de afzonderlijke sector (hoe rijk en divers ook) en de bredere kerkelijke context waarin deze functioneert, zowel op lokaal als op diocesaan en nationaal niveau. De band met plaatselijke kerkgemeenschappen, met hun talrijke activiteiten, en met het apostolisch ambt is van wezenlijk belang.

Het categoriaal pastoraat in brede zin is bovendien een te groot en te divers gebied om in één theologische synthese te behandelen. Men zal dan al gauw aan een of meerdere sectoren onrecht doen – of zelfs aan alle. Een theologie die één sector isoleert van alle andere is echter al evenzeer problematisch. Men zal dus altijd een middenweg moeten vinden tussen de eigenheid van de sector en de verbindingen met het basispastoraat en met andere sectoren. Dit neemt niet weg dat tal van thema's die hier worden besproken zich lenen voor verdere uitwerking. Men kan bijvoorbeeld denken aan de theologie van de kerkelijke zending en de ecclesiologische situering van het categoriaal pastoraat. In het nu volgende wordt echter een beleidskader aangeboden dat een noodzakelijke leidraad is om verdere theologische stappen te zetten in de doordenking van het categoriaal pastoraat.

Vele parochies en ook bisdommen hebben het moeilijk, om allerlei financiële en personele redenen. Toch moet het belang van het categoriaal pastoraat en zeer bijzonder de zorg voor mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking, zieken en ouderen onderstreept worden. Christus de Heer van de Kerk bemint zijn volk, en vooral diegenen onder hen die in nood zijn, zwak, hoogbejaard of naar geest of lichaam ziek zijn. Hen in het bijzonder geldt zijn liefde en medeleven. Waar de Kerk tekortschiet in zorg en aandacht voor deze mensen faalt zij schromelijk in haar opdracht, en zeker als dit het gevolg is van interne spanningen en onenigheid. Daarbij ligt de verantwoordelijkheid voor zorg primair op lokaal niveau, dat wil zeggen het niveau van de parochie of soms zelfs de gemeenschap die rond één kerkgebouw georganiseerd is. Daar zal de evangelische boodschap moeten worden waargemaakt.

2.2 Ambt en zending

2.2.1 De zending door Christus zelf

In het vorige hoofdstuk is reeds de noodzaak van de kerkelijke zending uiteengezet, en verduidelijkt welke ambtsdragers namens de rooms-katholieke Kerk als geestelijk verzorgers kunnen optreden. Daar kwam naar voren dat de kerkelijke zending zowel voorwaarde als waarborg is voor professioneel verantwoorde zorgverlening als ambtsdrager namens de Kerk, onder meer doordat zij een solide verbinding legt met de bredere gemeenschap van de Kerk en het apostolisch ambt van de bisschop. Bovendien werd aangegeven dat zij in praktische zin de basis schept voor vrijheid van spreken in organisaties, evenals de mogelijkheid om terug te vallen op vertegenwoordigers van de kerkgemeenschap wanneer daar aanleiding toe is.

De bisschoppen van Nederland wijzen met nadruk op de intrinsieke waarde van zending en het feit dat men gezond is in het geloof van de Kerk. Immers, de opdracht en de volmacht van christenen – alle christenen – om zich in te zetten voor hun naaste berust ten diepste in de zending door Christus zelf, die de basis vormt van het apostolaat en het gemeenschappelijk priesterschap. Allen die Christus liefhebben en zijn opdracht vervullen in het categoriaal pastoraat mogen zich door Hem geroepen en gezond weten. Deze zending is daarmee tegelijkertijd een oproep tot navolging. Zoals Paus Benedictus XVI het uitdrukte: “Christen zijn wordt niet in de eerste plaats bepaald door een ethische beslissing of hoogstaand idee, doch door een ontmoeting met een gebeurtenis, met een Persoon, die ons leven een nieuwe horizon en daarmee de beslissende richting geeft” (*Deus caritas est*, § 1).

Christus roept en zendt alle christenen tot dienstbaarheid aan hun naaste. De zending die de bisschop verleent ligt in het verlengde hiervan. Zij heeft echter ook een eigen karakter. Dit is in hoofdzaak tweeledig. Ten eerste bevestigt het de gezondene als drager van een kerkelijke taak en opdracht (*officium*); ten tweede bekrachtigt de zending het feit dat de gezondene bij uitstek tot de katholieken gezond is. De zorg voor katholieken is immers de primaire verantwoordelijkheid van de bisschop. Het is hier echter niet de plaats een meer volledige uiteenzetting te geven van de betekenis van deze zending voor het katholieke geloof, aangezien dit vademecum zich richt op voorschriften voor de praktijk van het categoriaal pastoraat.

De beleidsnota *Meewerken in het pastoraat* is, zoals gezegd, ook richtinggevend voor het categoriaal pastoraat. Met name hetgeen in § 3 daarvan is gesteld is hier relevant. Toch moet ook in de context van de categoriale zielzorg kort worden gesproken over de onderscheiden rollen en verantwoordelijkheden van gewijde en niet-gewijde werkers in het pastoraat. Immers, de zending tilt de niet-gewijde pastoraal werkers niet als het ware uit boven hun status als leek, maar bevestigt deze juist. Iets anders zou ook niet wenselijk zijn. Zij verrichten hun taken immers als leek, dat wil zeggen: als gedoopte en gevormde lidmaten van het Volk van God. Het categoriaal pastoraat met zijn charitatief-diaconale karakter is bij uitstek een werkterrein waar priesters, pastoraal werkers en diakens eigen taken en mogelijkheden hebben, die niet in concurrentie met elkaar staan maar complementair aan elkaar zijn.

In *Meewerken in het pastoraat* benadrukten de bisschoppen reeds het belang en de noodzaak van het dienstwerk van niet-gewijde vrijwilligers en beroepskrachten. De Kerk is voor haar functioneren in de Nederlandse samenleving in vergaande mate afhankelijk van de medewerking van leken, vrijwillig en beroepshalve. De bisschoppen waarderen hun inzet en trouw zeer hoog, met name daar waar zij ten koste is gegaan van pijn, moeite en opofferingen.

De vervulling van pastorale ambten – hier wordt gedacht aan bezoldigde ambtsdragers – behoort geleid te worden door het van Aristoteles en Thomas van Aquino afkomstige beginsel *agere sequitur esse*: het handelen volgt het zijn. Pastoraal handelen dient te volgen uit wat men ten diepste is, en uit wat men door studie en spirituele oefening geworden is. De geformaliseerde kerkelijke zending, die wel een volmachtcompetentie wordt genoemd, is voor zowel gewijde als niet-gewijde medewerkers in het categoriaal pastoraat een noodzakelijke en op de feitelijke werklocatie toegesneden verbinding met de sacramentele grondstructuur van de Kerk. Zij veronderstelt en bekrachtigt een geïntegreerd proces van professionele en spirituele groei in liefde en geloof, al dan niet langs gebaande paden. Het is uiteindelijk de volwassen en evenwichtige geloofsidentiteit van de gezonden priester, diaken of pastoraal werker die hem (haar) in staat stelt authentiek, integer en professioneel te functioneren in de categoriale zielzorg, en niet een intellectueel aangeleerde methodiek, techniek of benadering. De eigen, unieke persoon is het instrument, met zijn mogelijkheden en beperkingen. Dit proces van gelovige groei gaande en vitaal te houden is overigens een voortdurende uitdaging voor alle werkers in het pastoraat, al dan niet gewijd.

Zending, professionaliteit en ambt zijn derhalve onlosmakelijk verbonden, maar toch wezenlijk verschillend. Een pastoraal werker die zich een rol aanmeet waarvoor hij kerkelijk niet de juiste bevoegdheid bezit (of ook een priester of diaken die zijn ambt uit het oog verliest) schiet daarom tekort in professionele en gelovige integriteit.

Juist omdat uit wat en wie men is ook de voorschriften voor het handelen volgen, is het vastleggen en, waar nodig, herstellen van de formele binding tussen katholieke geestelijk verzorgers en de verantwoordelijke bisschop een noodzakelijkheid. Zeker kan de samenwerking in een grote gemeenschap soms als een last ervaren worden. Er is voor het dragen van deze last echter geen alternatief. De Kerk is naar zijn aard een gemeenschap, een lichaam, zoals de apostel Paulus zegt; het verlies van een van de ledematen is als een ziekte. Voor het waarborgen van zorgvuldige pastorale zorg op langere termijn, en voor het bestaansrecht van de beroepsgroep, is de binding met de geloofsgemeenschap uiteindelijk onmisbaar.

2.2.2 De kerkelijke zending: praktische bepalingen

In de sector justitie is een formulier ontwikkeld met aandachtspunten voor de kerkelijke zending. Het kan eenvoudig gebruikt worden om de sterke en zwakke punten van de kandidaat in kaart te brengen. Een dergelijk formulier is een belangrijk hulpmiddel voor het vormen van een afgewogen oordeel. Opname in dit vademecum is mede van belang om werkgevers, kandidaten en theologiestudenten op de hoogte te brengen van de eisen die de Kerk stelt aan haar medewerkers. De Nederlandse bisschoppen stellen het gebruik van dit formulier bij deze verplicht voor alle drie sectoren. Om ook de aanvraag van de kerkelijke zending meer te stroomlijnen, is tevens een aanvraagformulier ontwikkeld waarmee de kandidaat formeel verzoekt de zending te mogen ontvangen. Beide formulieren moeten door de kandidaat worden ondertekend en worden opgenomen in een persoonsdossier.

Het formulier beoogt kandidaten en medewerkers in het categoriaal pastoraat zoveel mogelijk duidelijkheid en zekerheid te bieden. Echter, uiteindelijk zal de bevoegdheid tot verlening dan wel intrekking van de kerkelijke zending altijd berusten bij de bisschop. Zeer belangrijk is dat de kandidaat of medewerker de redelijkheid van de standpunten van de Kerk begrijpt en in staat is deze voor het voetlicht te brengen in de pastorale praktijk.

Bij het in gang zetten van een sollicitatieprocedure worden de bepalingen en overwegingen in dit vademecum bij de kandidaat en de beoogd werkgever ter plaatse bekend verondersteld. Medebepalend voor de inrichting van de procedure is de wens wereldwijd geldende normen en richtlijnen voor katholiek pastoraat in Nederland op equivalente wijze toe te passen. Eenieder die zich aanbiedt moet zich ervan bewust zijn dat een zending de gezondene verbindt met een Kerk die wezenlijk internationaal van karakter is. Het katholieke geloof verenigt mensen afkomstig uit vele zo niet alle volkeren, rassen en talen. Uiteraard mag iedere kandidaat voor het categoriaal pastoraat zijn (haar) eigen persoonlijkheid inbrengen, maar niet op een zodanig eigenzinnige wijze dat daardoor de zichtbare eenheid van de Kerk en de herkenbaarheid van de pastorale dienst voor geloofsgenoten in de verdrukking komen. Men krijgt de zending op grond van het geloof van de Kerk, dit is de norm en de oorsprong.

2.2.3 De kerkelijke zending in het zorgpastoraat

Op dit moment bestaat er geen gestandaardiseerde procedure voor het aanvragen van een kerkelijke zending voor het pastoraat in een zorginstelling. Door het formulier voor het verkrijgen van de zending wordt hierin voorzien. De bisschoppelijk gedelegeerde van het bisdom waar de instelling zich bevindt is het aanspreekpunt.

Vooruitlopend op de invoering van een nieuwe procedure willen de Nederlandse bisschoppen het belang van de zending nog eenmaal onderstrepen. Het is een bekend en betreurenswaardig gegeven dat in deze sector de aanvraag van een kerkelijke erkenning veelal als

een formaliteit wordt beschouwd. Zij vatten daarom ten overvloede de argumenten samen waarom een gerichte inspanning tot verbetering wenselijk is:

- Bij ernstige ziekte en/of hoge ouderdom bereiken mensen onvermijdelijk eens de levensfase, waarin medische zorg slechts ten dienste staat (of althans behoort te staan) van een waardig sterven. Loslaten en overgave aan God zijn dan kernwoorden. In deze fase is de pastorale bijstand van de Kerk voor katholieken zeer belangrijk en in feite het hoofdbestanddeel van de zorg die zorginstellingen een stervende nog kunnen bieden.
- Geestelijke verzorging voor wie in een situatie van nood en afhankelijkheid verkeert is een kwestie van humaniteit. In een dergelijke situatie heeft eenieder er recht op dat aan zijn geestelijke nood wordt tegemoetgekomen, juist ook in een ontzilde samenleving. Dat betekent dat wie in een dergelijke situatie aanspraak maakt op geestelijke verzorging vanuit de Kerk, erop moet kunnen rekenen dat deze aangeboden wordt.
- Het streven naar optimale 'klantgerichtheid' in de zorg versterkt deze overweging. Geestelijke verzorging wordt algemeen erkend als waardevol onderdeel van de totale zorg die aan zorgbehoevenden geleverd wordt. Wie katholieke geestelijke verzorging nodig heeft, moet ervan uit kunnen gaan dat hierin voorzien wordt.
- De Kerk wordt – terecht – aangesproken op de kwaliteit van de zorg die haar medewerkers in het categoriaal pastoraat leveren, zolang zij handelen binnen de normen die de Kerk stelt. Het is daarom niet meer dan redelijk dat zij tijdig de kans krijgt in gesprek te gaan met de kandidaten die zich aandienen en te oordelen over hun kwalificaties.
- De procedure voor de kerkelijke zending is niet alleen een toetsing van de katholiciteit in leven en praktijk van kandidaten, maar ook een instrument voor pastorale kwaliteitsbewaking. De procedure bevordert de pastorale en professionele integriteit; zoals bij elke vorm van certificering mag er een kwaliteitsimpuls voor het pastoraat van verwacht worden.
- Toegespitst op katholieke zorginstellingen: wanneer een katholieke instelling niet bereid is te voorzien in katholieke pastorale zorg, verloochent deze daarmee haar identiteit. Zij snijdt zich af van de creatieve impuls die het katholieke sociale denken en haar ethische opvattingen in zich bergen (zie hierover hoofdstuk 1, § 1.4).

De bisschoppen roepen alle betrokken instellingen op het recht op passende geestelijke verzorging serieus te nemen en geen (katholieke) geestelijk verzorgers in dienst te nemen die niet mee willen werken aan een procedure tot verkrijging van de zending.

2.3 Oecumene en interreligieuze samenwerking

2.3.1 Oecumene

De bisschoppen van Nederland willen bijzondere aandacht geven aan de banden tussen de christelijke kerkgenootschappen die in het categoriaal pastoraat actief zijn. Het zou een verlies zijn als de aanzet voor verdergaande profilering van het rooms-katholieke categoriaal pastoraat die zij hiermee beogen te geven, zou worden misverstaan als een afwijzing van de onderlinge samenwerking.

Een vruchtbare oecumenische dialoog vereist op de eerste plaats authenticiteit en de bereidheid te staan voor de eigen traditie. Zonder dat is geen werkelijke uitwisseling mogelijk. Enkele belangrijke documenten kunnen dienen als voorbeeld hoe men kan zoeken naar oecumenische toenadering zonder de eigen traditie tekort te doen. Om te beginnen het *Oecumenisch Directorium* (1993). Deze tekst probeert in de toepassing van beginselen en normen recht te doen aan, enerzijds, "de werkelijke gemeenschap in het leven van de Geest die reeds onder christenen bestaat en die tot uitdrukking komt in hun gebed en eredienst"; anderzijds, "het onvolkomen karakter van deze gemeenschap vanwege de verschillen in geloof

en denkwijze die niet te verenigen zijn met het zonder voorbehoud delen van de geestelijke gaven.” (*Oecumenisch Directorium*, § 104).

Een document van meer recente datum dat eveneens als voorbeeld van oecumenische inspanning genoemd mag worden is het rapport van de derde fase van de internationale theologische dialoog tussen de Katholieke Kerk en de WARC (Wereldbond van Hervormde/Gereformeerde Kerken) (1998-2005), “De kerk als gemeenschap van gemeenschappelijk getuigenis van het Koninkrijk Gods”.⁴ Ten slotte moet ook het waardevolle *Handboek voor de spirituele oecumene* van kardinaal Walter Kasper (2006) hier vermeld worden.⁵ Deze documenten verdienen het om met aandacht bestudeerd te worden, en dat natuurlijk bij voorkeur in een oecumenisch verband.

Het categoriaal pastoraat kan, zoals reeds eerder gesteld, worden getypeerd als pastoraat met en voor mensen in bijzondere omstandigheden – omstandigheden die veelvuldig een oorzaak van geestelijke nood zijn. Pastoraat vanuit verschillende christelijke denominaties betekent in gezamenlijkheid zoeken naar gelovige antwoorden in deze situaties. De basis hiervoor is gelegen in de overtuiging dat haar vertegenwoordigers door een wederzijds erkende trinitaire doop reeds in Christus ten diepste met elkaar verbonden zijn, ongeacht de verschillen in ecclesiologie, ambtstheologie en sacramententheologie die een volledige eenheid vooralsnog in de weg staan. Met andere woorden: wat wel gedeeld kan worden mag ook genoemd worden, en kan de basis vormen voor allerlei vormen van programmatische samenwerking tussen geestelijk verzorgers van verschillende christelijke denominaties.

Daarmee is een belangrijk uitgangspunt geschetst voor de katholieke inbreng in de oecumene. Vanuit een oecumenische gezindheid zullen katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat steeds pogen de oecumene zo te organiseren dat deze op verantwoorde wijze gestalte kan krijgen. Dit is een levensvatbaar alternatief voor enerzijds het negeren van verschillen tussen denominaties en anderzijds het volstrekt gescheiden optrekken of zelfs concurreren met elkaar. Of oecumene in het categoriaal pastoraat vruchtbaar is, hangt behalve van een oecumenische mentaliteit zeker niet minder af van de wijze waarop de oecumene georganiseerd wordt. Waar dit zorgvuldig en juist gebeurt, stimuleren geestelijk verzorgers van verschillende christelijke denominaties de volle en waarachtige ontplooiing van elkaars geloofsidentiteit en pastorale identiteit, ten behoeve van de geestelijke belangen van de mensen die zich aan hun zorg toevertrouwen, en identificeren deelterreinen in het pastoraat waarop intensiever kan worden samengewerkt.

In een gezonde oecumenische cultuur is er geen sprake van assimilatie, en nog minder van het als irrelevant verklaren van verschillen in geloofsopvattingen. In een gezonde oecumenische cultuur worden vanuit een oecumenische mentaliteit terreinen geïdentificeerd waarop meer, en gebieden waarop minder of geen samenwerking mogelijk is. Aldus kunnen katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat op katholieke wijze oecumenisch gericht zijn en een katholieke inbreng in de inhoud van de oecumene hebben.

Dit betekent onder meer dat het zinvol is om in gezamenlijkheid met andere christelijke denominaties te zoeken naar het verstaan van de tekenen des tijds in de sectoren van de samenleving waarin het categoriaal pastoraat aanwezig is. In de verschillende maatschappelijke contexten is de Kerk immers tegelijk aanwezig als *ecclesia discens* en *ecclesia docens*; zij leert zelf en doet nieuwe ervaringen op, maar onderwijst ook. Als *ecclesia discens* poogt zij te verstaan wat de betekenis is van actuele ontwikkelingen, bijvoorbeeld in de gezondheidszorg, in besturingsfilosofieën in de zorg, in opvattingen over criminaliteit en detentie, in concepten van vrede en veiligheid die relevant zijn voor de krijgsmacht. Tegelijk is de Kerk *ecclesia docens*: zij poogt de tekenen des tijds te duiden en te evalueren vanuit het perspec-

⁴ Verschenen in Nederlandse vertaling in *Kerkelijke Documentatie* jg. 36, no. 4-5, 30 mei 2008

⁵ *Kerkelijke documentatie*, speciale editie no. 1, 2006.

tief van het Evangelie en de traditie. Ook hierin kunnen geestelijk verzorgers van verschillende christelijke denominaties elkaar wederzijds bevruchten en ondersteunen, zelfs daar waar verschillen in traditie bestaan. Op analoge wijze kunnen medewerkers in het categoriaal pastoraat van verschillende denominaties elkaar ondersteunen en versterken in de verdieping van christelijke spiritualiteit, en in pastorale professionalisering.

Categoriaal pastoraat voltrekt zich in institutionele contexten waarin de aanwezigheid van pastoraat vaak niet meer als vanzelfsprekend wordt ervaren door sleutelfiguren in de instellingen. Besturen van instellingen vragen zich af of de pastorale zorg tot het primaire proces van de organisatie behoort. Onder het personeel van instellingen bestaan grote verschillen ten aanzien van de affiniteit met godsdienst en levensovertuiging, en verschillende percepties en waarderingen inzake het belang van geloof voor de mensen die onder bijzondere omstandigheden verkeren. Alleen reeds om deze reden is het geboden dat christelijke geestelijk verzorgers van verschillende denominaties in instellingen zich gezamenlijk inzetten voor de continuïteit van het pastoraat. Samen kunnen zij beter de geestelijke belangen van hun pastoranten behartigen en bij besturen pleiten voor een passende invoeging van het pastoraat in de instelling, bijvoorbeeld als onderdeel van het primaire proces van zorginstellingen.

Samen zijn christelijke denominaties ook beter in staat om een pastoraal-programmatisch aanbod aan personeel te verzorgen en de organisatorische continuïteit ervan te waarborgen. Het uitgangspunt hierbij is dat geestelijk verzorgers in deze samenwerking het volle gewicht van hun traditie open en vrij moeten kunnen inbrengen. Ook kunnen christelijke denominaties in gezamenlijkheid een effectievere bijdrage leveren aan de maatschappelijke positionering van categoriaal pastoraat. Hierbij is bijvoorbeeld te denken aan het gezamenlijk vervullen van een signaalfunctie in instellingen ten aanzien van knelpunten die leven onder de doelgroep van het pastoraat. Een geslaagd voorbeeld hiervan is de gezamenlijke inzet in het justitiepastoraat ten aanzien van de humaniteit in de vreemdelingenbewaring.

Programmatische samenwerking in het categoriaal pastoraat kan ook tot vruchtbaar maatschappelijk functioneren van pastoraat leiden. Een voorbeeld hiervan is de samenwerking tussen het rooms-katholiek en protestants justitiepastoraat in hun poging om de aansluiting om de pastorale zorg binnen inrichtingen van justitie beter te laten aansluiten op de nazorg zoals die bijvoorbeeld in Exodushuizen wordt geboden.

Deze schets van de positieve mogelijkheden van oecumene in het categoriaal pastoraat laat onverlet dat de pastorale ethiek vereist dat ook aan verschillen in geloofsbeleving en zorgverwachting onder de mensen die zich aan de zorg van de Kerk toevertrouwen, zo goed mogelijk recht wordt gedaan. Een belangrijk punt van zorg is met name dat de sacramentenbediening zo gestalte moet krijgen dat de integriteit van het sacrament onaangetast blijft, en in het verlengde daarvan de geloofwaardigheid van de ambtsbediening. De sacramentele grondstructuur van de Kerk wordt onrecht aangedaan wanneer personen die niet bevoegd zijn tot bediening van deze sacramenten, de indruk wekken dat zij dit wel zijn – of dit nu om katholieke werkers in het pastoraat gaat of om bedienaren van andere denominaties. Dit betreft uiteraard vooral de eucharistie, de biecht en de ziekenzalving. De bisschoppen dringen erop aan dat katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat respect tonen voor de integriteit van de verschillende ambtsstructuren en sacramentele opvattingen en praktijken, en dat zij van protestantse ambtsdragers in het pastoraat ditzelfde respect vragen.

De liturgische vernieuwingsbewegingen van de afgelopen eeuw hebben tot een zekere convergentie geleid van katholieke liturgie en vormen van protestantse eredienst. Daarbij zijn voorbeelden van liturgische expressie ontstaan die toe te juichen zijn. Hierbij is onder meer te denken aan de toegenomen gevoeligheid voor de kwaliteit van de verkondiging onder katholieke voorgangers. Deze convergenties hebben ook bewerkstelligd, onder meer door inspiratie van de jaarlijkse week voor de Eenheid, dat liturgische vormen zoals woord- en ge-

bedsdiensten en vespervieringen in gezamenlijkheid kunnen worden vormgegeven. Het is te hopen dat deze praktijken worden geoptimaliseerd en wijder verbreid.

Het is echter duidelijk dat er fundamentele verschillen blijven in het verstaan van de eucharistie, die tot gevolg hebben dat gezamenlijke sacramentele vieringen en uitwisseling van ambtsdragers niet mogelijk zijn. Het is de bisschoppen op grond van de sacramentele grondstructuur van de Kerk intrinsiek onmogelijk om ter wille van pastorale redenen over de inhoudelijke verschillen heen te stappen. Immers, de gemeenschappelijke viering van de eucharistie is volgens eeuwenoude katholieke traditie en geloofsverstaan een uitdrukking van de eenheid van de Kerk: een eenheid in waarheid. Deze eenheid is op dit moment nog onvolkomen.

In bijzondere, op zichzelf staande gevallen en onder bepaalde voorwaarden is het echter toch mogelijk dat niet-katholieke christenen als individuele personen de sacramenten ontvangen met het oog op hun geestelijke nood en eeuwig heil (vgl. Johannes Paulus II, *Ut Unum Sint*, § 46). Het *Oecumenisch Directorium* erkent eveneens dat “in bepaalde omstandigheden, bij wijze van uitzondering en op bepaalde voorwaarden het kan worden toegestaan of zelfs is aan te bevelen om christenen van andere kerken en kerkelijke gemeenschappen toe te laten tot deze sacramenten.” (§ 129). Een bekende uitzondering is sterfensgevaar, tenzij een bedienaar van de eigen kerk of kerkelijke gemeenschap beschikbaar is (§ 130). Verder is van belang dat men “erom vraagt uit eigen beweging, blijk geeft van het katholieke geloof wat betreft dat sacrament, en de juiste gesteltenis bezit.”⁶ (§ 131). Het is dus zeker niet zo dat de regels voor toelating alle pastorale overwegingen terzijde schuiven. Uitzonderingen zijn mogelijk. Men moet echter duidelijk onderscheid kunnen blijven maken tussen de norm en de uitzondering.

De gescheidenheid van de christenen moet bij alle christenen de passie voor de eenheid aanwakken. Allen lijden onder het gebrek aan eenheid, en het is zeker een van de oorzaken van de moeilijke situatie waarin het christendom in de westerse landen zich bevindt. Echter, zoals de ook de beleidsnota *Meewerken in het pastoraat* reeds stelde: sommige spanningen laten zich niet eenvoudig oplossen. De enige optie is ze uit te houden. Zo is het ook met de spanning die het gevolg is van het gebrek aan eenheid. Ze kan slechts uitgehouden worden, tot het moment dat door de inspiratie van Gods Geest en het voorbeeld van de heiligen en martelaren (vgl. *Handboek voor de spirituele oecumene*, § 24-25), wij gezamenlijk nieuwe wegen vinden tot de eenheid waarnaar allen zo zeer verlangen.

2.3.2 Interreligieuze samenwerking

Een vaak bijzonder leerzaam en waardevol aspect van het werk in een categoriale setting is de samenwerking met geestelijk verzorgers van niet-christelijke godsdiensten. Imams, pandits, boeddhistische geestelijken en rabbijnen brengen hun eigen benaderingen, leefstijlen en kennis mee. Een open, respectvolle samenwerking op basis van gelijkberechtiging krachtens de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging moet het streven en uitgangspunt zijn, echter (vanzelfsprekend) met volledig behoud van de eigen overtuiging. Het is goed hier te herinneren aan de Verklaring *Nostra Aetate* (1965) van het Tweede Vaticaans Concilie, die een beslissende wending in de verhouding van de Kerk tot de wereldgodsdiensten markeert, en daarmee de theologische basis heeft gelegd voor de uitstekende verhoudingen die op veel plaatsen bestaan.

Voor niet-christelijke geestelijken zoals met name pandits, rabbijnen en imams is het principeel vasthouden aan de eigen geloofstraditie een vanzelfsprekendheid. Hun samenwerking met protestantse of rooms-katholieke geestelijk verzorgers is daarom vooral praktisch van aard. Dit is daarom niet de plaats om uitvoerig in te gaan op de theologische overwegingen

⁶ Vgl. *CIC*, can 844,4; vgl. *CCEO*, can 671,4.

die de verhoudingen met de niet-christelijke religies bepalen, al ligt het voor de hand dat hieraan in de opleidingen voor het categoriaal pastoraat de nodige aandacht zal worden besteed.

Regelmatige samenwerking met rabbijnen is tamelijk zeldzaam maar in veel gevallen uitermate inspirerend voor katholieke geestelijk verzorgers. Hun vertrouwdheid met de Tenach (het Oude Testament) is doorgaans veel groter dan die van katholieke werkers in het pastoraat. Vaak ontmoet men een bewonderenswaardige toewijding aan de voorschriften van de wet van Mozes. Alle vormen van minachting voor deze leefregels zijn misplaatst: ook Christus en zijn apostelen hebben de wet gehouden. Ook ziet men in het jodendom een veel sterkere nadruk op het liturgisch vieren en gedenken thuis in gezinsverband, met name op de vrijdagavond. Dit zijn slechts enkele van de vele factoren die de samenwerking met joden voor christenen een bijzondere waarde geven.

Islamitisch geestelijk verzorgers en hindoe pandits zijn meestal vertegenwoordigers van minderheidsgroepen van niet-Nederlandse afkomst, dat wil zeggen migranten van de eerste, tweede of derde generatie. De samenwerking met moslim of hindoe collega's biedt een waardevolle mogelijkheid zich te laten informeren over de sociale omstandigheden waarin migrantengemeenschappen verkeren. De emotionele gevolgen van migratie en soms langdurige scheiding van familie of gezinsleden zijn niet licht te onderschatten. Wie de sociale opdracht van de Kerk ter harte gaat, kan niet anders doen dan zich openstellen voor de veelvormige uitdagingen die de interreligieuze samenwerking biedt.

2.4 Verkondiging en catechese in het categoriaal pastoraat

2.4.1 Plaatsbepaling

In deze paragraaf worden de grondtrekken van verkondiging en catechese in het categoriaal pastoraat besproken. Gezien de inhoudelijke verwantschap gebeurt dit in samenhang, waarna in de volgende paragraaf de liturgische viering centraal staat. De liturgie – in het bijzonder de eucharistieviering – is en blijft de plaats waar de Kerk zich in de bijzondere context van het categoriaal pastoraat bij uitstek kan verwerkelijken. Catechese en verkondiging vormen daarvoor als het ware de voorbereiding.

Het is duidelijk dat de werksituatie in het categoriaal pastoraat op veel plaatsen een sterk bedrijfsmatig en zakelijk karakter heeft, en een beroep doet op de kwaliteiten van geestelijk verzorgers als hoog opgeleide professionals. Toch moet men bedenken dat werkers in het categoriaal pastoraat vanuit het ambt dat zij bekleden een bijzondere positie innemen op de werkvloer, die ook uitstraling heeft op personeelsleden en collega's die niet tot de 'primaire doelgroep' van het pastoraat behoren. Ook voor hen kan een geestelijk verzorger van grote betekenis zijn, bijvoorbeeld door het signaleren en bespreekbaar maken van ethische dilemma's en overbelasting van personeelsleden.

In sommige situaties – afhankelijk van de werkomgeving – wordt van geestelijk verzorgers verwacht dat zij gerichte activiteiten ontplooiën ten behoeve van het personeel. Meestal gaat het hier om vormingswerk, groepswerk of een serie lessen. Soms geeft dit aanleiding tot vragen over de bijzondere positie van de geestelijk verzorger. Er hoeft hier echter geen sprake te zijn van conflicterende rollen. Waar katholieke werkers in het categoriaal pastoraat bijdragen aan de bewustwording van ethische en morele waarden, bijvoorbeeld in opleidingstrajecten, zullen zij dat vanuit hun professionaliteit zeer goed op een open en (wanneer dit vereist is) neutrale wijze kunnen doen zonder hun katholieke geloofsidentiteit te hoeven verloochenen. Echter, niet altijd is neutraliteit geboden en verplicht. De verkondiging hoort vanzelfsprekend bij de vrije ruimte die voorgangers toekomt. Maar ook catechese hangt we-

zenlijk samen met de viering van de sacramenten waarop zij de gelovigen voorbereidt, en vraagt dus om een invulling die op duidelijk herkenbare wijze in de katholieke traditie staat.

2.4.2 De pastorale beginsituatie

Voor de beginsituatie van de verkondiging en de catechese in het categoriaal pastoraat is het kenmerkend dat de groepen mensen die zich aan de pastorale zorg toevertrouwen niet homogeen zijn samengesteld wat betreft hun kennis van en betrokkenheid bij het katholieke geloof. In het categoriaal pastoraat doen zowel mensen die in hun leven bewust gelovig en kerkbetrokken zijn gebleven als mensen met een verminderde kerkelijke betrokkenheid een beroep op katholieke pastorale zorg. Voor deze laatste groep geldt dat vaak ook het persoonlijke geloofsleven op de achtergrond is geraakt. Dit betekent dat ook als mensen in hun jeugd volledig kerkelijk geïnitieerd zijn, zij soms toch vooral vragend en zoekend, en soms zelfs onverschillig of afwijzend staan ten opzichte van het christelijk geloof.

Een gemeenschappelijk kenmerk van degenen die zich aan de zorg van de Kerk toevertrouwen is dat hun leven zich in bijzondere omstandigheden afspeelt. Die zeer verschillende bijzondere omstandigheden – ziekte en confrontatie met aanstaand overlijden, het werken in de krijgsmacht als geweldsorganisatie, en het leven in detentie – brengen met zich mee dat de gehele menselijke persoon wordt geraakt door die bijzondere omstandigheden. De omstandigheden hebben vaak een depersonaliserende werking en nopen hen, zich af te vragen wie zij ten diepste zijn, welke waarden voor hen belangrijk zijn, en hoe zij in die bijzondere omstandigheden zichzelf kunnen zijn en blijven. In sommige gevallen is de noodzaak tot zelfreflectie acuut, in andere komt het proces van zelfreflectie langzaam op gang en kan het jaren voortduren; bijvoorbeeld in het veteranenwerk merkt men dit.

Hoe verschillend de bijzondere omstandigheden ook zijn, zij doorkruisen en onderbreken het leven dat mensen gewend waren, waar ze op ingesteld en voorbereid waren. Door de omstandigheden wordt aldus ook de geloofsidentiteit beïnvloed en gestimuleerd: mensen herijken en herbronnen hun geloofsleven in en door de bijzondere omstandigheden waarin ze zijn komen te verkeren. Dit betekent vooreerst dat het geloof voor hun hele leven een versterkte betekenis en waarde kan krijgen, en vervolgens ook dat ze wellicht in het licht van het geloof op zoek gaan naar de zin van de bijzondere omstandigheden waarin ze verkeren.

In een dergelijke pastorale situatie blijken mensen bij de verwerking van de situatie waarin ze verkeren, bij de keuze van een houding daartegenover, en bij het opmaken van de balans van hun leven in bredere zin, zeer sterk afhankelijk van de mate waarin ze in eerdere levensfasen toegang hebben verkregen tot het christelijk geloof en zich dit eigen hebben kunnen maken. Of ze in communicatieve zin de beschikking hebben over een geloofshouding en over oriëntaties die ze ontleen aan de geloofsinhoud, hangt in zeer sterke mate af van eerdere mogelijkheden tot religieuze socialisatie. Eerder genoten geloofsopvoeding en godsdienstonderwijs op scholen en in parochies spelen hierin een belangrijke rol. Die kunnen uitstekend zijn geweest, maar ze kunnen ook naar aard, omvang en kwaliteit zeer beperkt zijn geweest.

De sterk wisselende kerkelijke betrokkenheid en de hoge mate van differentiatie in de betekenis die het geloof voor het leven van mensen heeft, stelt hoge eisen aan de verkondiging en catechese in het categoriaal pastoraat. Het categoriaal pastoraat moet passende zorg bieden aan mensen wier gehele leven in het teken van geloof en kerkelijke betrokkenheid staat, maar ook aan mensen die zich nauwelijks de verkondiging en catechese uit hun jeugd herinneren. Een van de gevolgen van een gebrekkige christelijke socialisatie is dat volwassenen met een beperkte religieuze socialisatie, wanneer ze onder bijzondere omstandigheden komen te verkeren, niet of nauwelijks kunnen steunen op hun herinneringen op geloofsgebied. De geestelijke nood waarin ze zijn komen te verkeren vraagt niettemin om een duiding en een uitweg. Bij de vormgeving van het pastoraat moet bedacht worden dat deze

mensen vaak niet vertrouwd zijn met het omgaan met en het uitdrukken van religieuze gevoelens. Soms reageren zij afwerend of juist zeer emotioneel. In beide gevallen is er sprake van een grote kwetsbaarheid waar de geestelijk verzorger behoedzaam mee moet omgaan.

2.4.3 Catechese

2.4.3.1 Catechese als opgave van de geestelijk verzorger

Het verzorgen van catechese behoort onlosmakelijk tot de taak van elke medewerker in het categoriaal pastoraat. Al biedt de katholieke geestelijk verzorger weliswaar zorg, toch is hij (zij) geen hulpverlener in dezelfde betekenis als waarin psychologen, psychiaters en maatschappelijk werkers dit zijn. Als pastoraal verantwoordelijke is deze immers herder, maar tevens leraar (vgl. Ef. 4:7-16). Hij wijst een weg die hij zelf ook gaat, die leidt door een landschap dat hij zelf verkend heeft en als persoon en ambtsdrager kent. De katholieke geestelijk verzorger mag mensen die zich aan zijn zorg toevertrouwen niet de toegang tot het evangelie onthouden, maar heeft juist een taak om ook als leraar 'zout van de aarde' (Mt. 5:13) te zijn en evangelisatie ter hand te nemen. Natuurlijk doet hij dit steeds op verantwoorde wijze, met respect voor ieders vrijheid van godsdienst en levensovertuiging, en met respect voor de eigen persoonlijke en professionele verantwoordelijkheid van de mensen met wie hij communiceert.

Catechese kan vruchtbaar worden gezien vanuit de oude kerkelijke traditie van het catechumenaat. Zo beschouwd is catechese tegelijkertijd een inleiden in de geloofsgemeenschap en een toeleiden naar degene in wie de Kerk gelooft: Jezus Christus, de redder en verlosser. In het verlengde hiervan kan men catechese beschouwen als een herinneren en herdenken van Gods heilshandelen in de geschiedenis, met het leven van Jezus als centrale periode. Dit herinneren en herdenken heeft altijd ook de draagwijdte van present stellen, voelbaar maken. Zo laten de gelovige en de geloofsgemeenschap zich bij voortdurend inspireren door Gods heilshandelen in de menselijke geschiedenis en in het persoonlijk leven van mensen, en groeien hierdoor in geloof, hoop en liefde. In de liturgie van de eucharistie bereikt deze levende herinnering zijn hoogtepunt: Christus is er dezelfde, gisteren, vandaag en voor altijd.

Gezaghebbende kerkelijke documenten over catechese zijn het Algemeen Directorium voor de Catechese (Congregatie voor de Clerus, 1997), de bisschoppelijke brief "de glans van Gods Woord" (2004) en de "oriëntatietekst voor de parochiecatechese in de Nederlandse kerkprovincie" (2009). Deze documenten situeren de catechese nadrukkelijk binnen de algemene opdracht van de Kerk tot geloofsverkondiging. De Kerk heeft de opdracht om de mensen van deze tijd het geloof 'voor te houden', als een mogelijke levensweg die voor hen open staat en begaanbaar is. Zij gaat daarbij echter uit van de eigen vrijheid en verantwoordelijkheid van de ander. Alleen door de kracht van de heilige Geest, die zelf werkzaam is in de lerende gelovige, kan een proces ontstaan van bezinning en inkeer dat tot geloof leidt, en dat voor de zoekende mens daadwerkelijk heilzaam is.

In de genoemde teksten wordt tevens het belang onderstreept van een goede analyse van de hedendaagse cultuur en zijn unieke kenmerken, zoals de nadruk op individualisme en vrije keuze en de grote belangstelling voor spiritualiteit. In de verschillende werkgebieden van categoriaal pastoraat zal ook een dergelijke analyse moeten worden gemaakt, vanuit een oprechte pastorale betrokkenheid bij de leefsituaties en sociale verbanden van pastورانten. Diaconie en catechese liggen hier zeer dicht bij elkaar.

Catechese vindt van oudsher met name plaats in de context van de voorbereiding op de initiatiesacramenten. Het verdient echter aanbeveling tevens te voorzien in een aanbod na ontvangst van het sacrament. Door de regelmatige oefening in het geloof in de wekelijkse kerkdienst krijgen mensen de beschikking over een verstaanshorizon waarin zij ook hun persoonlijke leven en de omstandigheden waarin zij verkeren kunnen duiden in het licht van het

evangelie, en zich ook persoonlijk bij dit heilshandelen kunnen laten betrekken. Zij leren daardoor zien hoe God in hun leven handelt en heil schenkt, en waartoe God hen uitnodigt.

2.4.3.2 Catechetische momenten in het individueel pastoraat

In het individueel pastoraat doen zich tegen de achtergrond van de eerder geschetste beginsituatie allerhande catechetische momenten voor. Hierbij is in het bijzonder te denken aan momenten, waarin de pastorant in het pastorale contact vragen met betrekking tot de geloofsinhoud en zijn beleving ervan ontwikkelt. Afhankelijk van de setting kan een dergelijke vraag ook het begin worden van een (hernieuwde) initiatie in het christelijk geloof of verdieping van de geloofsbeleving en geloofskennis.

Elke existentiële zelfverheldering in het categoriaal pastoraat kent een catechetisch moment, wanneer de priester, diaken of pastoraal werker erin slaagt de existentiële situatie van mensen te belichten vanuit het evangelie. Of het nu gaat om een gedetineerde die in het pastorale contact terug komt op de verkondiging in de weekendliturgie, of een wachtlopende militair die in de nacht zichzelf is tegengekomen en hieromtrent een vraag stelt aan de aalmoezenier, of een zieke die zich afvraagt wat de ziekte betekent of hoe die de betekenis van zijn leven lijkt te beïnvloeden, steeds zijn er aanknopingspunten voor verheldering van de geloofsbeleving en soms voor vermeerdering van de kennis van het geloof.

Ook de in het individuele pastoraat geboden zorg en aandacht kan leiden tot catechetische momenten. Wanneer men troost biedt, bevat deze een impliciete boodschap over Gods liefde voor de zwakke en voor het zwakke. Troost kan in deze zin gepaard gaan met – vaak fragmentarisch gecommuniceerde – geloofsverheldering. Uiteraard moet de werker in het categoriaal pastoraat hier prudent mee omgaan en er zorg voor dragen niet van register te veranderen in een situatie die primair om troost en medeleven vraagt. Daarnaast kan een pastoraal gesprek er ook toe leiden dat men de pastorant confronteert met zijn eigen verantwoordelijkheid of met de gevolgen van zijn eigen optreden voor anderen. Ook hieruit kan zich een catechetisch moment ontwikkelen.

In het individuele pastoraat met bijzondere groepen kunnen zich ook catechetische momenten voordoen als de pastorant eraan toe is zich op zijn verantwoordelijkheden te bezinnen. Het gewetensonderzoek en de gewetensvorming van militairen, gedetineerden en ziekenverzorgeren die zich afvragen hoe ze in moreel opzicht met mensen omgaan die aan hun verantwoordelijkheid zijn toevertrouwd, biedt aanknopingspunten voor de verheldering van de vraag hoe God met menselijke verantwoordelijkheid, en met succes en falen daarvan, omgaat.

In aansluiting hierop bevat ook biechtvoorbereiding een catechetisch moment. Het belijden van schuld valt relatief lichter voor wie God kent als vergevende God. Daarom is het des te meer van belang dat in de context van de biechtvoorbereiding de aard van de vergeving van Godswege en haar verhouding tot intermenselijke vergeving en verzoening wordt verhelderd.

Uiteraard mag van de priester, diaken of pastoraal werker verwacht worden dat hij (zij) goed kan inschatten of een catechetische verdieping in individueel pastoraat werkelijk een antwoord is op een vraag of verlangen van de pastorant, en of deze ook anderszins passend is, bezien vanuit de persoonlijke situatie van de pastorant. Zij zullen ervoor waken niet meer inhoud in te brengen dan pastoraal passend is. Tegelijk is het hun verantwoordelijkheid signalen die duiden op een behoefte aan individuele catechese niet te veronachtzamen.

2.4.3.3 Groepsgewijze catechese

In het categoriaal pastoraat bestaan verschillende vormen waarin de geestelijke verzorging voor groepen werkt. Vaak zijn er in het categoriaal pastoraat tijdschriften voor pastoranten

die of zelf catechetisch van aard zijn, of waarin catechetisch gekleurde rubrieken zijn voorzien. Daarnaast zijn er pastorale instrumenten, zoals een praktische agenda met daarin opgenomen Bijbelteksten, prikkelende citaten en uitleg van de hoogfeesten. Dergelijke communicatievormen stellen pastoranten in staat om in uren alleen op eenvoudige wijze hun geloof te verdiepen. Natuurlijk hangt het functioneren hiervan mede af van de vraag hoe de geestelijk verzorger dergelijke media introduceert bij zijn pastoranten.

Daarnaast zijn er in het categoriaal pastoraat vormen van groepswork waarbij er direct contact is tussen de geestelijk verzorger en de pastoranten. Dit groepswork neemt wisselende gestalten aan, die niet in alle gevallen een duidelijk catechetisch karakter hebben. Voorbeelden daarvan zijn: uren geestelijke verzorging alsook vormingswork in de krijgsmacht; cursussen voor verplegend en verzorgend personeel in zorginstellingen; en pastoraal groepswork met gedetineerden. Dit pastoraal groepswork bevat verschillende elementen, zoals het uiten van actuele emoties of begeleide zelfreflectie op de actuele situatie van de deelnemers of van de instelling waar ze zich bevinden; begeleide zelfhulp; en thematische verdieping van veel voorkomende problemen in de groep pastoranten.

Ook catechetische cursussen maken deel uit van dit groepspastoraat. Dit laatste kan een voorbereiding voor of verwerking van de verkondiging in de weekendliturgie betreffen, maar ook langer lopende catechetisch geprogrammeerde cursussen zoals Bijbelcursussen of cursussen die een inhoudelijke verdieping bieden van thema's die voor de pastorale doelgroep van bijzonder belang zijn. Ten slotte zijn koren ter ondersteuning van de liturgie een belangrijk instrument in de catechese en een aanzet voor geloofsexpressie en -verdieping.

2.4.3.4 Instellingsgerichte catechese

Er zijn ook vormen van instellingsgerichte catechese: cursussen, trainingen, reflectief gericht bijeenkomsten met professionals in een organisatie die een catechetische dimensie hebben. Hierin krijgt de sociaal-ethische component van het categoriaal pastoraat mede gestalte. In het *Compendium van de sociale leer van de kerk*, § 7, lezen we dat de verbreiding van de katholieke sociale leer een echte pastorale prioriteit is: "Het onderricht en de verspreiding van de sociale leer maken deel uit van de zending van de Kerk om te evangeliseren" (Paus Johannes Paulus II, *Sollicitudo rei socialis*, § 41). Het is voor een instelling en de professionals daarin relevant dat zij geholpen worden in volle vrijheid de 'tekenen des tijds' te verstaan. Het kan hierbij bijvoorbeeld gaan om het geven van voorlichting omtrent de inzet van het pastoraat voor de menselijke waardigheid van gedetineerden, zieken en militairen, maar ook om macro-ethische thema's als humanisering van het strafrecht, de sociale leer omtrent vraagstukken van oorlog en vrede, en om solidariteit in het zorgstelsel.

2.4.3.5 Aard en doel van catechese in het categoriaal pastoraat

Kansen voor catechese liggen er vooral voor wie zich realiseert dat het hierbij meestal niet gaat om een variant van traditionele schoolcatechese met een relatief sterk cognitief element, maar eerder om varianten op parochiecatechese met een groter accent op beleving van de geloofsinhoud, op de persoonlijke geloofshouding, waardering en toe-eigening van geloof, en op de beleving van binding aan de geloofsgemeenschap. Ook deze varianten van catechese lenen zich voor inhoudelijke verdieping en een cursorische aanpak. Toch zijn ook bij varianten van catechese cognitieve elementen, hoe eenvoudig ook, relevant. Ze zijn in feite onontbeerlijk.

Belangrijke cognitieve doelen van catechese in de categoriale contexten zijn:

- Bij te dragen aan vermeerdering van algemene kennis van het katholieke geloof bij pastoranten;
- Bij te dragen aan het inzicht van pastoranten in hun eigen geloofsleven;

- Bij te dragen aan kennis en begrip van de inhoud en actuele relevantie van het evangelie voor specifieke thema's die (in de het licht van de eigenheid van het pastorale werkveld) aan de orde zijn voor individuele pastورانten;
- Bij te dragen aan kennis en begrip van elementen uit de katholieke moraal – met name ook de sociale moraal – die voor het proces en het beleid van de instelling waar het categoriaal pastoraat plaatsvindt van belang zijn, afhankelijk van het werkveld (zoals oorlog en vrede, humaniteit in detentie, en medische ethiek).

Belangrijke affectieve doelen van catechese in het categoriaal pastoraat zijn:

- Bij te dragen aan de doordachte waardering en, waar mogelijk, toe-eigening van de geloofsinhoud door de pastورانten;
- Bij te dragen aan waardering van de betekenis en relevantie van de geloofsinhoud voor vraagstukken die in de specifieke contexten van het categoriaal pastoraat aan de orde zijn.

Belangrijke volitieve (d.w.z. de wil en de gezindheid betreffende) doelen van catechese in het categoriaal pastoraat zijn:

- Het bevorderen van de bereidheid bij pastورانten het eigen leven in te richten op een wijze die (beter) aansluit bij het evangelie;
- Het bevorderen van de bereidheid om elementen uit de katholieke sociale leer die een bijzondere relevantie hebben voor de contexten van het categoriaal pastoraat in overweging te nemen als bijdrage aan de praktijk en het beleid van de instelling.

In het nastreven van deze doelen in een catechetische programmering kan uiteraard gebruik worden gemaakt van verschillende succesvolle methodes zoals de alpha-cursus of de benaderingswijze van 'Geloven nu'. Vaak zal daarbij een vertaalslag naar de specifieke doelgroepen in het categoriaal pastoraat nodig blijken.

Bij cursusaanbod van geestelijk verzorgers waarbij deelname van pastورانten niet vrijwillig is, maar voorgeschreven wordt door het bedrijf of de instelling, zoals bij verplichte cursussen van verplegend personeel of onderdelen van het militair vormingswerk, moet de geestelijk verzorger terughoudend zijn met catechese in strikte zin. Hij kan dan wel inzicht verschaffen in gelovige optieken ten aanzien van thema's die aan de orde zijn, maar moet terughoudend optreden met betrekking tot overdracht van de katholieke overtuigingen en waarden. Hij zal dan rekening houden met een pluralisme aan perspectieven, maar wel altijd de katholieke visie aan de orde stellen.

2.4.4 Verkondiging

De verkondiging van het evangelie in het categoriaal pastoraat zal tegen deze achtergronden verschillende dimensies moeten hebben.

De eerste dimensie van de verkondiging in het categoriaal pastoraat heeft betrekking op het aanreiken van duiding voor het persoonlijke leven van mensen, zoals ze dat als het ware meenemen in de bijzondere omstandigheden. Het gaat dan juist om hun levensloop, hun levenshouding, hun persoonlijke en sociale bindingen zoals die zich ontwikkelden totdat de bijzondere omstandigheden zich aan hen voordeden, en waarin die bijzondere omstandigheden ingrijpen. Bij elke verkondiging zal de voorganger er daarom rekening mee houden dat zijn woorden vallen in de vruchtbare grond van mensen die zich door omstandigheden gedwongen bezinnen op hun levensloop, kernwaarden, en geloofsidenteit. Degene die de verkondiging verzorgt kan weliswaar niet in strikte zin de verkondiging tot ieder persoonlijk richten, maar zal er wel in de verkondiging blijf van geven levensverhalen van mensen tot wie hij zich richt te kennen, en pogen deze te duiden vanuit het evangelie.

De tweede dimensie in de verkondiging betreft de aard van de omstandigheden waarin pastورانten verkeren. Degene die de verkondiging verzorgt zal deze omstandigheden met regelmaat moeten belichten vanuit het evangelie; de verkondiging moet hieraan als het ware gecorreleerd worden. Dit betreft zowel de invloed van deze omstandigheden op het geestelijk welzijn van pastورانten, alsook de maatschappelijke factoren die erbij een rol spelen. Het categoriaal pastoraat heeft in deze context een taak tot humaniteit in het domein waarin het gestalte krijgt. In de inhoud en de toonzetting van de verkondiging is het belangrijk dat een op het evangelie geënte humaniteit een zekere vanzelfsprekendheid verkrijgt door de wijze waarop de geestelijk verzorger erover spreekt.

Maar de verkondiging zal mensen in die omstandigheden juist ook moeten aanspreken als mensen die niet volledig door hun situatie bepaald worden. De verkondiging zal daarom, ten derde, betrokken moeten worden op de universele menselijke natuur van mensen in haar theologisch-antropologische grondstructuur, en daarmee op gemeenschappelijke grondtrekken van alle mensen: zieken en gezonden, gevangenen en bewaarders, militairen en burgers. Vanuit dit perspectief staan alle mensen in wezen voor dezelfde geloofsvragen. Alleen doen zij zich in een meer toegespitste en verscherpte vorm voor bij zieken en stervenden, bij gevangenen, en bij militairen. Daarom hoeft in de verkondiging het specifiek categoriale van het pastoraat niet ten koste te gaan van wat mensen verbindt; dit moet dan ook worden vermeden.

Het feit dat de vragen die worden gesteld algemeen menselijke vragen zijn, is ook theologisch van betekenis. Men vraagt naar de zin en oorsprong van het leven, naar goed en kwaad in de wereld, naar het lot en de roeping van de mens, en naar zijn uiteindelijke bestemming. Het is van belang in te zien dat het algemeen menselijke karakter van deze vragen een indicatie is van de onderlinge verbondenheid van alle mensen. Mensen kunnen elkaar vinden in hun vragen en zoeken, zodat een reële band ontstaat. Zelfs wijst deze band in zekere zin vooruit naar de eenheid in en door Christus van het gehele menselijke geslacht. In Christus is heel de mensheid reeds één geworden, echter wacht deze eenheid nog op zijn uiteindelijke vervulling en voltooiing in God.

De aandacht in de verkondiging voor wat mensen verbindt heeft, behalve een theologisch-antropologisch, ook een ecclesiologisch aspect. De Kerk is sacrament, dus teken en instrument van de eenheid van het menselijk geslacht (*Lumen Gentium*, § 1). De Kerk moet in verkondiging en liturgie geleefde werkelijkheid zijn, die de gelovige nog voordat deze zich een reflexief begrip daarvan gevormd heeft, op connaturele wijze (d.w.z. als één met het geheel) kan ervaren. Dit geldt ook voor de beleving van gemeenschap in het categoriaal pastoraat, dat immers opgevat moet worden als zelfvoltrekking van de Kerk in bijzondere contexten. Daarom moet ook in de verkondiging in het categoriaal pastoraat het kerk-zijn van de vierende gemeenschap op gepaste wijze benoemd en bevestigd worden.

Deze drie dimensies in de verkondiging zijn wel te onderscheiden, maar ze zijn niet van elkaar te scheiden. Het categoriaal pastoraat heeft trekken van basispastoraat in bijzondere omstandigheden, in zoverre het in de verkondiging universeel menselijke en aan de Kerk als geloofsgemeenschap gerelateerde thema's aansnijdt. Tegelijk is het ook meer specialistisch, in zoverre van medewerkers in het categoriaal pastoraat verwacht mag worden dat zij gelovigen helpen de specifieke omstandigheden waarin zij verkeren en de invloed daarvan hun persoonlijk leven te helpen duiden in het perspectief van het evangelie, en in zoverre het de instelling helpt om aandacht voor geloof en moraal op gepaste wijze te integreren in het handelen van de instelling.

2.5 Liturgie in het categoriaal pastoraat

2.5.1 Zorgvuldigheid in de sacramentenbediening

In de diverse sectoren van het categoriaal pastoraat speelt liturgie telkens een belangrijke rol. Wel zijn er aanzienlijke onderlinge verschillen. De zorgsector wordt gekenmerkt door een grote variëteit vanwege het uiteenlopende karakter van instellingen en de verscheidenheid van ter plaatse getroffen regelingen. In de justitiesector zijn de noodzakelijke inzet van bewakingspersoneel, de zeer bijzondere aard van de doelgroep en de noodzaak de vieringen inhoudelijk te verantwoorden, aanleiding geweest een uitvoerig reglement op te stellen dat met alle medewerkers in deze sector afzonderlijk is besproken. In het krijgsmachtpastoraat is liturgie vooral in uitzonderlijke situaties zoals uitzendingen of sterfgevallen van belang, en is tot nu toe de meeste energie gestoken in het aanbieden van pastoraal bruikbaar materiaal om militairen juist in deze situaties zo goed mogelijk te bereiken.

Alle pastoraat krijgt gestalte vanuit en rondom de viering van de sacramenten, dus vanuit de liturgie. Dit geldt ook voor het categoriaal pastoraat. Hier verwerkelijkt zich de Kerk in de bijzondere context die door de werk- en leefsituatie van de pastوران is voorgegeven. Er ontstaat een levende gemeenschap. Christus spreekt tot de Kerk in de liturgie; Hij is in haar aanwezig door het woord van de Schrift, en door de gaven van de eucharistie. De viering van de sacramenten is een uitdrukking van het feit dat de geloofsgemeenschap in stand wordt gehouden over de grenzen van landen en instellingen, over de grenzen die het lot stelt.

De viering heeft zodoende een enorme kracht. Hetzelfde geldt echter ook omgekeerd. Wanneer onzorgvuldig wordt omgegaan met de sacramenten, in het bijzonder met de geconsecreerde gaven, loopt men de kans dat de integriteit van de geloofsgemeenschap en de achting voor het apostolisch ambt van priesters, diakens en bisschoppen ernstig worden ondermijnd. Het voedt onderling wantrouwen en werkt op de priesters (en in sommige gevallen diakens) die zich met volle overtuiging inzetten voor de sacramentenbediening buitengewoon demotiverend. De recente Instructie *Redemptionis sacramentum* van de Congregatie voor de Goddelijke Eredienst en de Regeling van de Sacramenten (2004) en de apostolische Exhortatie *Sacramentum caritatis* van Paus Benedictus XVI (2007) maken duidelijk hoe zwaar het belang van zorgvuldigheid in de sacramentenbediening voor de Kerk weegt.

Over de toelating tot de sacramenten bestaan nogal eens misverstanden tussen protestanten en katholieken, die niet zelden aanleiding geven tot pijn en verdriet. Daarom nu reeds een enkele opmerking die de toelatingscriteria enigszins kan verhelderen. Deze opmerkingen zijn bedoeld als aanvulling op wat in § 2.3.1 reeds gezegd is over de oecumenische banden.

Naar het geloof van de Rooms-katholieke Kerk kan zij niet vrij beschikken over de bediening van de sacramenten, die door Christus aan zijn gelovigen zijn geschonken. De sacramenten behoren haar niet toe. De viering van de sacramenten veronderstelt echter een eenheid in waarheid, een gedeeld geloof; deze opvatting dateert al vanaf de begintijd van de Kerk. De Kerk dient daarom te waken over de zorgvuldigheid van de sacramentenbediening en de toelating tot de deelname hieraan. Natuurlijk voelt men in een gezamenlijke viering het verlangen naar verdergaande eenheid, en wil men dit uitdrukking geven. Dat is een volstrekt begrijpelijk gegeven. Het vooruitlopen op een eenheid in belijden die nog niet bestaat, is echter geen gepaste uitdrukking van dit verlangen, en brengt de eenheid van de christenen eerder verder weg dan dichterbij. Dan wordt namelijk het sacrament als het ware geïnstrumentaliseerd, en werkt het onbedoeld zo dat wezenlijke verschillen worden verdoezeld. Men zou juist het verlangen naar eenheid moeten koesteren, en het benutten om met elkaar in gesprek te gaan.

Het feit overigens dat vanuit de Kerk toelatingsnormen bestaan mag, vijftien jaar na publicatie van het *Oecumenisch Directorium* (Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen, 1993), voor geen professional meer een verrassing zijn.

Een voorwaarde voor goede en duurzame oecumenische samenwerking is een open en eerlijke ontmoeting van tradities. Om die reden moet ook de betiteling als “oecumenisch” worden vermeden wanneer diensten vanuit één denominatie worden geleid. Deze benaming is onnauwkeurig. Het uitgangspunt moet zijn dat kerkdiensten die geleid worden door een katholieke werker in het categoriaal pastoraat katholieke erediensten zijn, en kerkdiensten die geleid worden door een predikant protestantse erediensten, ook daar waar christenen van alle denominaties alle kerkdiensten bijwonen. Dit past in het streven naar herkenbaar en betrouwbaar categoriaal pastoraat. Daarnaast blijkt dat zich in de pastorale benadering van voorgangers duidelijke verschillen blijven voortdoen, die ongeacht de individuele variatie heel duidelijk patronen laten zien die per denominatie verschillen. In dit opzicht is er wellicht nog meer van elkaar te leren dan men zou denken.

2.5.2 Liturgie in de zorgsector: organisatorische situering

2.5.2.1 De bestuurlijke context

De zorgsector wordt gekenmerkt door een zeer grote variëteit van instellingen. Velen denken wellicht vooral aan ziekenhuizen maar er zijn bijvoorbeeld ook verpleegtehuizen, vaak met eigen gespecialiseerde afdelingen (een psychogeriatrische unit, een woongedeelte en een verpleegafdeling). Er zijn gespecialiseerde psychiatrische ziekenhuizen, instellingen voor moeilijk opvoedbare jongeren met een lichamelijk of geestelijk tekort, instellingen voor gehandicaptenzorg, revalidatiecentra, bejaardentehuizen, hospices, enzovoort.

Bestuurlijk zijn al deze instellingen onafhankelijk. Soms behoren ze tot een keten, waarbij een Raad van Bestuur de verantwoordelijkheid per locatie delegeert aan een eigen unithoofd. De diversiteit binnen de zorg en de onafhankelijkheid van iedere instelling maakt de eigenheid uit van de sector. Iedere aard van zorgbehoefte vraagt om een eigen aandacht voor pastoraat en liturgie.

De bestuurlijke autonomie van de instellingen heeft vergaande gevolgen voor de inrichting van het pastoraat. Een Raad van Bestuur of unithoofd stelt daarbij menigmaal eisen, niet alleen aan logistieke voorwaarden voor liturgie en sacramenttoediening, maar ook aan de inhoud van liturgie, gerelateerd aan een zorgbehoefte. Ook eist deze niet zelden van geestelijk verzorgers een inhoudelijke verantwoording van hun werkzaamheden. Een centrale vraag in dit opzicht is, hoe men de relatie ziet tussen pastorale zorg en de zorg die de instelling biedt, en wie daarin welke verantwoordelijkheid draagt. Dit is eerder aan de orde gekomen in hoofdstuk 1, § 1.5.2.

2.5.2.2 Verantwoordelijkheid voor aanbieden van zorg

Soms wordt gesteld dat de Kerk zelf volledig verantwoordelijk is voor het aanbieden en bekostigen van geestelijke verzorging in zorginstellingen. Dit standpunt is onvoldoende doordacht en te eenzijdig, zeker in zoverre het gaat om instellingen waar 24-uurszorg geboden wordt. De verantwoordelijkheid tussen Kerk (kerken) en instellingen is de facto immers gedeeld, waarbij op grond van het subsidiariteitsbeginsel de Staat – in dit geval de collectief gefinancierde zorginstellingen – gehouden is bij te springen waar maatschappelijke organisaties hiertoe niet bij machte zijn. De financiële en personele situatie waarin de Nederlandse bisdommen zich momenteel bevinden is uitgesproken moeilijk te noemen en verhindert dat zij uit eigen middelen de volledige zorg voor katholieken in instellingen bekostigen, hoe graag zij dit ook zouden willen. De Kerk (haar parochies en vertegenwoordigers) heeft zeker de plicht zich in te spannen (op grond van het recht op de sacramenten) en zij doet dit ook.

Men kan denken aan de onmisbare inzet van vrijwilligers en werkers in het basispastoraat, die met name in het grensgebied tussen parochiële zielzorg en zorginstelling actief zijn. De Kerk is echter niet bij machte het recht op geestelijke verzorging volledig te realiseren. Het is daarom niet onredelijk dat een beroep wordt gedaan op zorginstellingen die uit publieke middelen worden gefinancierd, en op zorgverzekeraars. Aan deze zorg is behoefte; zij dient de humaniteit en levert een bijdrage aan een zorgzame samenleving.

2.5.2.3 Rol en rolverwachtingen van geestelijk verzorgers

Het spanningsveld tussen verantwoordelijkheid voor de totale zorg en pastorale verantwoordelijkheid vergt van katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat en van de verantwoordelijke namens het bisdom een bijzonder onderscheidingsvermogen over wat een gerechtvaardigde vraag binnen een zorginstelling is en wat niet. Om een voorbeeld te geven: een instelling kan en mag een liturg erop wijzen dat het gevaarlijk kan zijn om in een psychiatrisch ziekenhuis over demonen te lezen en te preken. Dat is een terechte vraag: de liturg is immers verantwoordelijk voor wat hij (zij) bij mensen losmaakt, althans, voor zover dat in redelijkheid te verwachten is. Ook een eenzijdige nadruk op het oordeel dat wacht na de dood kan leiden tot excessieve angst en lijden; ook al behoort dit tot het geloofsgoed, toch moet men hier voorzichtig mee zijn. Suggesties voor nieuwe en alternatieve vormen van vieringen zijn echter ter beoordeling aan de medewerker in het categoriaal pastoraat, die daar een eigen afweging in mag en moet maken. Men kan zijn rol in dit opzicht vergelijken met die van een arts die een medische handeling verricht. Ook wanneer deze handelt in opdracht van anderen, behoudt hij toch een eigen verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid naar Nederlands recht en medisch tuchtrecht. Mutatis mutandis geldt dat binnen de Kerk op vergelijkbare wijze.

Voor werkers in het categoriaal pastoraat betekent dit alles dat zij in veel gevallen afwegingen moeten maken tussen de wensen en verlangens van hun pastoranten, de instelling en de geloofsgemeenschap waartoe zij behoren. Zij zijn aan alle partijen een loyale houding verschuldigd: op de eerste plaats aan de Kerk en de geloofsgemeenschap, maar evengoed ook aan de andere partijen. Echter, hoe zij in individuele gevallen hun afwegingen ook maken, het is voor hen zaak dat alle betrokken partijen duidelijk merken dat ook hun belangen zijn meegewogen. Dit betreft niet alleen de gekozen handelwijze, maar vooral ook de tactvolle en respectvolle wijze waarop deze wordt gecommuniceerd en ten uitvoer wordt gebracht.

Een laatste opmerking ter afsluiting. Het is duidelijk dat de situatie in instellingen hoge eisen stelt aan tact en zorgvuldigheid van medewerkers in het categoriaal pastoraat. Met name medewerkers die geen speciale vorming hebben gehad met het oog op deze tak van pastoraat wordt daardoor gevraagd om bescheidenheid en voorzichtigheid, en om de bereidheid zich te laten adviseren door hen die deze vorming wél hebben gehad. Dit geldt in het bijzonder voor hen die minder vertrouwd zijn met de historisch, regionaal en cultureel bepaalde werkwijze en omgangsnormen in instellingen.

2.5.3 Liturgie in de zorgsector: pastorale context

2.5.3.1 Aard van de pastorale doelgroep

Een belangrijk onderscheid tussen de verschillende instellingen is het gegeven dat in het ene tehuis mensen gedurende vele jaren in gezamenlijkheid wonen, terwijl in een andere zorgsetting vaak ernstig zieken slechts kortdurend intensief behandeld of verzorgd worden en vrij anoniem verblijven. Zo zal in de ene sector de geestelijk verzorger alle kerkgangers kennen. Zij kennen ook elkaar, en zodoende is er een hechte geloofsgemeenschap gevormd van mensen die ook het dagelijks leven met elkaar delen. In de andere sector zal de geestelijk verzorger slechts met enkelen bekend zijn. Bij het vieren van de liturgie wordt hier een bijzondere gemeenschap gevormd van mensen die elkaar persoonlijk niet kennen. In de li-

turgie delen zij hun (ernstig) ziek zijn. In viering en gebed voelen zij zich intens met elkaar verbonden in verdriet en angst, in hoop, troost en geloof. Dit maakt hen voor dat ene uur tot een bijzondere geloofsgemeenschap.

Behalve dat in iedere zorgsector de katholieke eredienst en sacramentenbediening gehouden zal worden binnen een eigen pastorale setting, zal het pastoraat ook binnen iedere sector zelf gelovigen aantreffen in bijzondere levenssituaties en met geheel eigen vragen omtrent het geloof. Velen worden door een ernstige ziekte of handicap in hun geloof beproefd. Anderen hebben het geloof juist herontdekt. Sommigen zullen voor het laatst in hun leven een katholieke eredienst meemaken, en er zullen mensen voor het eerst emotioneel bewogen worden door liturgie en prediking. Dit vraagt om gespecialiseerd pastoraat. Binnen de opleiding en trainingen Klinisch Pastorale Vorming zal hier bijzondere aandacht aan gegeven moeten worden.

Vaak wordt het pastoraat in zorginstellingen beperkt door de situatie van de instelling. De financiële ruimte voor pastoraat en kerkzaal of kapel is beperkt. Niet overal is een geschikte kerkruimte, en niet alle instellingen kunnen of willen geestelijk verzorgers aanstellen conform de diversiteit van kerkelijke gezindten. De tijd om pastoranten te kunnen bezoeken is gelimiteerd en verpleging en verzorging kunnen niet altijd de nodige assistentie verlenen. De medische of verpleegkundige situatie van een pastorant kan het pastoraat zeer beperken. De nodige privacy voor een gesprek kan niet altijd geboden worden. En tenslotte wordt het belang van geestelijke bijstand niet op de juiste waarde geschat. De waarden en normen van een geseculariseerde maatschappij en een overtrokken prioriteit van medisch handelen zijn vaak dominant en gaan ten koste van liturgie en sacramentenbediening. Een spelletjesavond is belangrijker dan een kerkdienst, een operatie heeft voorrang boven de ziekenzalving.

2.5.3.2 Oecumene in de praktijk

Zowel het gemeenschapsgevoel dat in zorginstellingen ontstaat als de praktische beperkingen die het werk in deze sector karakteriseren, versterken de wens tot oecumenische samenwerking en krachtenbundeling. Vaak is een vorm van oecumenische samenwerking al dagelijkse praktijk. Oecumenische samenwerking is een belangrijk kenmerk van liturgie in zorginstellingen. Op het gebied van de liturgie heeft een proces van oecumenische ontmoeting plaatsgevonden dat vele positieve resultaten heeft gehad (zie boven, § 2.3.1).

De oecumenische gemeenschappelijkheid die wellicht concreet ervaren wordt, mag echter ook in de zorgsector geen reden zijn om de theologische gedachtevorming en verantwoording van de toelating tot de sacramenten terzijde te schuiven. Voor men het weet worden de persoonlijke overtuigingen en gelovige loyaliteiten van patiënten en cliënten al bij voorbaat weggezet als irrelevant, ongeacht de geestelijke vermogens waarover zij wél beschikken. Zo ondermijnt men het fundament waarop de geestelijke verzorging in instellingen berust. Verder blijkt dat het houden van gezamenlijke vieringen van woord en tafel het oecumenisch reflectie- en ontmoetingsproces eerder stillegt dan bevordert, omdat men de suggestie wekt dat het uiteindelijke doel – de eenheid van de christenen – reeds is bereikt.

2.5.4 Liturgie in de zorgsector: lokale en regionale samenwerking

2.5.4.1 Noodzaak van samenwerking

De noodzaak tot regionale samenwerking wordt het meest pregnant gevoeld in de sacramentenbediening. Het zou echter verkeerd zijn hierin de enige noodzaak te zien. Juist om te voorkomen dat mensen in instellingen en tehuizen zich afgesneden voelen van de gemeenschap waartoe zij altijd behoord hebben, is het belangrijk dat het pastoraat in de zorginstellingen nauw samenwerkt met het pastoraat in de regio. En niet alleen in ziekenhuizen waar een opname slechts tijdelijk is en waar in ernstige situaties patiënten weer naar huis ge-

stuurd worden om thuis verder verpleegd te worden, of om zich thuis voor te bereiden op het sterven, is deze samenwerking urgent. Ook mensen met een verstandelijke of lichamelijke beperking en de bewoners van verzorgingstehuizen, verpleegtehuizen en tehuizen voor revalidatie voelen zich vaak zeer verbonden met de gemeenschap van 'thuis'. Het is wenselijk dat deze verbondenheid ook liturgisch gestalte kan krijgen. Het bezoek van de plaatselijke priester, diaken of pastoraal werker of van plaatselijke vrijwilligers die de parochie vertegenwoordigen is bijzonder heilzaam. De diensten Geestelijke Verzorging en de dekenaten en regio's zullen voor dit alles vormen kunnen vinden die geëigend zijn.

2.5.4.2 Taak en vorming van vrijwilligers

Met nadruk dringen de bisschoppen erop aan dat parochies zoeken naar gelovigen die bereid zijn zich te bekwamen tot bijstand aan katholieke patiënten en bewoners die in pastorale nood zijn. Zonder de professionaliteit en de kerkelijke zending te hebben die een geestelijk verzorger behoeft, kunnen zij toch hun medegelovigen nabij zijn. Zij kunnen medegelovigen op bescheiden wijze ondersteunen in gesprek en gebed. Zij kunnen ook in voorkomende situaties bemiddelen in het zoeken naar katholieke geestelijk verzorgers. En wanneer onverhoopt geen verzorging beschikbaar is vanuit de Kerk, kunnen zij geestelijk verzorgers van andere denominaties bijstaan bij hun dienst aan katholieken.

Deze gelovigen moeten functioneren onder leiding van een door de vertegenwoordiger van de bisschop in de sector aangestelde priester, diaken of pastoraal werker. Van hen wordt daarmee gevraagd dat zij de eigen professionele verantwoordelijkheid van beroepshalve actieve werkers in het zorgpastoraat respecteren. Zij zouden aangesteld moeten worden niet alleen voor de instellingen maar ook voor het pastoraat in de thuissituatie. Zo geven zij, in gezondheidstermen uitgedrukt, gestalte aan een transmuraliteit die op dit moment het streven is van heel de gezondheidszorg. In kerkelijke termen uitgedrukt maakt hun inzet duidelijk dat de Kerk een gemeenschap is van velen, die zich niet laat opdelen in instituties naar gezondheid, leeftijd of handicap.

Voor deze mensen moet een opleiding ontwikkeld worden in de kerkprovincie. Deze opleiding zou afgesloten kunnen worden met een aanstelling tot buitengewoon bedienaar van de Heilige Communie. Een dergelijke aanstelling maakt ook de toegang tot instelling en ziekenhuis makkelijker. Immers, vele instellingen en tehuizen vragen om gekwalificeerde vrijwilligers. De Kerk heeft hier een maatschappelijk zeer nuttige rol te vervullen. Waar vrijwilligers daadwerkelijk verantwoordelijkheid overnemen, ligt het voor de hand over te gaan tot het opstellen van een vrijwilligerscontract.

2.5.4.3 Samenwerking met priesters in de sacramentenbediening

In de samenwerking met priesters en leiders van pastorale teams uit de omgeving heeft de gespecialiseerde medewerker in het zorgpastoraat een coördinerende rol. Deze is primair verantwoordelijk voor de aard en frequentie van de vieringen die gehouden worden, het toelatingsbeleid tot de sacramenten, en eventuele voorbereiding daarop. Ook mag hij aangesproken worden op de correcte liturgische vormgeving van de viering. Tenslotte behoort het onderhouden van goede collegiale banden met priester-pastores en diakens die in de omgeving van de instelling werkzaam zijn tot zijn taak. Hij zal deze collega's, die normaliter niet over dezelfde gespecialiseerde vorming beschikken, waar nodig van advies dienen. Deze behouden echter vanzelfsprekend hun eigen verantwoordelijkheid voor een liturgisch en pastoraal verantwoorde viering van de sacramenten.

Tot slot: in zorginstellingen, waar op onregelmatige tijden priesters komen en de druk op de organisatie en de beschikbare tijd groot is, is de waardige wijze van uitreiken en bewaren van de gaven van de eucharistie zeer bijzonder van belang. In sommige instellingen schort het hieraan. Voor zover het respect dat aan het sacrament uit zichzelf is verschuldigd geen

voldoende motivatie is, zou men zich moeten realiseren dat priesters uit de stad of de regio zich vaak zeer veel moeite getroosten voor eucharistievieringen en de bediening van de ziekenzalving. Zij moeten ervan uit kunnen gaan dat hun toewijding aan en inzet voor de bediening van het sacrament door medewerkers (en vrijwilligers) van de zorginstelling op waarde geschat worden, doordat men het sacrament op respectvolle wijze bewaart en uitreikt.

2.5.4.4 De plaatselijke verantwoordelijkheid in het toezicht

De bisschoppen achten het wenselijk dat in de toekomst bisschoppelijk gedelegeerden voor het pastoraat in zorginstellingen (eventueel de bisschoppelijk vicaris voor liturgie van het diocees), of indien dit mogelijk is een landelijk hoofdalmoezenier voor de zorgsector, erop toezien dat het vieren van de liturgie en het toedienen van sacramenten en riten in zorginstellingen conform de regels van de Kerk zorgvuldig geschieden. Men zal er ook op toezien dat de geestelijk verzorgers dit alles doen op basis van gefundeerde kennis, waardig, met de juiste instelling en met de vereiste pastorale attitude.

In ieder geval zolang er geen bisschoppelijk gedelegeerde benoemd is, is volgens het kerkrecht de pastoor/administrator van de parochie waarbinnen een instelling gevestigd is de eerstverantwoordelijke (tenzij de zorginstelling een bijzondere status heeft). De deken heeft volgens zijn canonieke opdracht een eigen taak in het toezicht, al is het mogelijk dat er op het niveau van het bisdom andere afspraken zijn gemaakt. Hij is de *pastor pastorum*, ook van de katholieke geestelijk verzorgers in instellingen. Hij visiteert de katholieke diensten geestelijke verzorging en betreft daarbij directies en besturen. Hij controleert de boeken, de kapellen en de plaatsen waar de liturgie gevierd wordt. In het bijzonder let hij daarbij op de waardigheid van de liturgische attributen en op een waardig bewaren van gave van de H. Eucharistie en de H. Oliën. Hij ziet toe, inspireert, faciliteert en legt de verbinding tussen de bisschop en de geestelijk verzorgers. Hij stimuleert het werken in de regio. Tenslotte is hij betrokken bij het aanvragen van de zending, bij ontslag en bij benoemingen.

Wanneer de instelling een pastorale dienst heeft met de kerkelijke status van een rectoraat benoemt de bisschop een priester die de functie van rector kan vervullen. Deze rector heeft dan volgens het kerkrecht een eigen verantwoordelijkheid met een directe hiërarchische lijn naar de deken.

2.5.5 Liturgie in de zorgsector: bediening van sacramenten

In het bovenstaande is de situatie in zorginstellingen in algemene termen beschreven, en is opgeroepen tot oecumenische samenwerking en tot samenwerking in de regio. Hier en daar zijn al zeer concreet grenzen en mogelijkheden geformuleerd voor het pastoraat. In deze paragraaf willen de bisschoppen voor de afzonderlijke liturgievieringen, sacramenten en riten beleidskaders aangeven.

In de zorgsector zijn nog weinig specifieke richtlijnen voorhanden voor het vieren van de liturgie. De nu volgende aanwijzingen gelden als hoofdlijnen en kader van beleid.

In veel zorginstellingen zal het om logistieke redenen niet mogelijk zijn om afzonderlijke vieringen te organiseren voor de diverse denominaties. Onvermijdelijk zullen ook niet-katholieken de katholieke erediensten bezoeken en om sacramenten vragen. En even onvermijdelijk zullen katholieke gelovigen de eredienst van andere kerken bijwonen. Ook dit roept in liturgische vormgeving en in prediking een bijzondere pastorale verantwoordelijkheid op jegens gelovigen van een andere kerk. Richtlijn en inspiratiebron is daartoe op de eerste plaats het *Oecumenisch Directorium*.

2.5.5.1 De Eucharistieviering

Zoals reeds opgemerkt is bij de beleidskaders voor het liturgie en sacramentenbediening voor de sector justitie is de viering van de eucharistie op de dag des Heren het fundament en centrum van het hele liturgisch jaar; vandaar dat de katholieken, onverkort het recht van de Oosterse kerken, de verplichting hebben op zondagen en voorgeschreven feestdagen de mis bij te wonen. (*Oecumenisch Directorium*, § 115). Voor alle gelovigen is dit niet alleen een verplichting maar ook een recht. Juist voor hen die zorg behoeven zullen alle betrokkenen hun uiterste best moeten doen om dit recht te realiseren. Het vieren van de liturgie en het ontvangen van de sacramenten kan in de moeilijke situaties van het leven een onvermoede kracht en bemoediging betekenen. De Kerk heeft de plicht zo veel mogelijk voorwaarden te scheppen opdat eenieder de heilsmiddelen van de Kerk kan ontvangen.

De katholieke geestelijk verzorgers dienen er dan ook naar te streven dat binnen de instellingen waarvoor zij zijn aangesteld op zondag de eucharistie gevierd kan worden. Gezien de voorschriften van de Kerk met betrekking tot het waardig vieren van de eucharistie moet het uitgangspunt zijn en blijven, dat daar waar niet op een waardige wijze conform de regelgeving van de Kerk de eucharistie op zondag gevierd kan worden een viering gehouden wordt van woord en gebed. In overleg met andere kerken kan dit een oecumenische kerkdienst zijn, met het *Oecumenisch Directorium* als richtlijn.

Voor de katholieke gelovigen kan direct ná deze kerkdienst afzonderlijk de heilige communie uitgereikt worden. Wanneer geen katholieke geestelijk verzorger beschikbaar is zullen katholieke bedienaren van de heilige communie hiertoe aangesteld worden, zoals dit eerder beschreven is. Deze heilige communie staat in verbinding met een eucharistieviering die dan zo dicht mogelijk vóór de betreffende zondag in de instelling gevierd is, of met een eucharistieviering van liefst nog diezelfde zondag in een kerk in de regio.

2.5.5.2 Doopsel, vormsel en de opname binnen de Kerk

De bijzondere situatie waarin mensen in zorginstellingen kunnen verkeren kan bij hen leiden tot een diepe wens om toe te treden tot de Kerk. Deze wens kan gedurende lange tijd gegroeid zijn en zich verdiept hebben. Het is echter ook mogelijk dat ernstig zieken in de laatste fase van hun leven om het doopsel vragen. De katholieke geestelijk verzorger zal de catechisant zo goed mogelijk op hun doop en vormsel voorbereiden. Als deze geestelijk verzorger geen priester is zal hij (zij) de catechisant ook toeleiden naar de priester die de sacramenten gaat toedienen. Deze priester vraagt op de geëigende wijze bij de bisschop toestemming aan voor de opname in de Kerk middels de toediening van doop en vormsel. Wanneer tijd en plaats dit mogelijk maken, zullen de catechumenale riten deze voorbereiding als bijzondere momenten van viering en gebed markeren.

Voor hen die in een andere kerkgemeenschap – conform de regels van de dooperkenning tussen de betreffende kerken – al gedoopt zijn, geldt dat zij door het uitspreken van de geloofsbelijdenis en het ontvangen van het heilig vormsel in de Kerk – na toestemming van de bisschop – kunnen worden opgenomen. Er dient wel een doopbewijs voorhanden te zijn. De gedoopte en in de Kerk opgenomen volwassen gelovigen zullen in een eucharistieviering direct na hun initiatie de eerste heilige communie ontvangen.

Ofschoon in Nederland in de praktijk kinderen niet meer direct na de geboorte gedoopt worden is dit bij vele gelovigen met een allochtone achtergrond vaak wel gewoon. De geestelijk verzorger in een ziekenhuis dient hiervoor open te staan. Hij (zij) zal met de ouders, de peetouders en de directe naasten voorafgaand aan de toediening van het sacrament een voorbereidend gesprek hebben.

Wanneer een kind plotseling zeer ernstig ziek wordt, dient op vraag van de ouders de nooddoop toegediend te worden. Is de bedienaar een priester dan kan hij ook het vormsel toedienen. De bedienaar van de nooddoop kan – bij afwezigheid van een diaken of priester – eenieder zijn. Daartoe zal de geestelijk verzorger de medewerkers van de pastorale dienst én de medewerkers van de betreffende ziekenhuisafdelingen goed instrueren. Na het overlijden kan de doop niet meer worden toegediend. In gebed en zegen kan het overleden kindje aan God worden toevertrouwd.

De gewone bedienaren van de doop zijn de priester en de diaken. In bijzondere situaties kan een bisschop aan een katholiek pastoraal werker doopverlof geven. Het vormsel kan echter alleen – na toestemming van de bisschop – door een priester toegediend worden. Wanneer aan de instelling geen priester verbonden is, zal de geestelijk verzorger een beroep doen op een priester in de regio. Zo mogelijk zal deze priester bij de voorbereiding betrokken worden. Er zij op gewezen dat de toediening van deze sacramenten genoteerd wordt in de daartoe bestemde boeken en bericht wordt aan de pastoor/administrator van de betrokken parochies.

2.5.5.3 Het sacrament van het huwelijk

De vraag om het sacrament van het huwelijk kan, zo wijst de praktijk uit, zowel gesteld worden door de patiënten of de bewoners van een instelling als door medewerkers van de instelling. Omdat het huwelijk wordt gesloten ten overstaan van een priester of diaken, zal de geestelijk verzorger altijd naar een van hen verwijzen. Deze priester of diaken zal altijd door de pastoor gedelegeerd moeten zijn, en hij zal zich dienen te houden aan de kerkelijke regelgeving met betrekking tot het aanvragen van de vereiste dispensaties. In bijzondere situaties en in urgente nood dient de geestelijk verzorger contact op te nemen met de officiaal van het bisdom.

2.5.5.4 Het sacrament van boete en verzoening

Binnen het kader van een pastoraal gesprek kan een gelovige spontaan om het sacrament van boete vragen. Wanneer degene die het gesprek voert geen priester is, dient deze op tactvolle wijze duidelijk maken hoe dit mogelijk is, wanneer en onder welke voorwaarden. Indien het verzoek van een katholiek gelovige komt, zal alles in het werk worden gesteld om te zorgen dat deze het sacrament kan ontvangen. Met inachtneming van zowel het ambtsgeheim van de geestelijk verzorger als het biechtgeheim van de priester zal hiertoe een priester gezocht worden. De diaken of pastoraal werker bereidt de pastorant voor op het ontvangen van het sacrament.

Voor niet-katholieken die om het sacrament vragen gelden dezelfde regels als voor de toelating tot de eucharistie en de ziekenzalving. Slechts wie in stervensgevaar verkeren, gedoopt zijn, het katholieke geloof over de aard van het sacrament delen, zich niet tot een eigen geestelijke kunnen wenden en de juiste gesteldheid hebben, mogen het sacrament ontvangen (*Oecumenisch Directorium*, § 129-131).

2.5.5.5 Het sacrament van de ziekenzalving, het viaticum en de ziekenzegen.

De ziekenzalving is een volwaardig sacrament waarvan de toediening voorbehouden is aan de priester. Dit geldt (uiteraard) ook in stervensgevaar. Zowel bij de afzonderlijke toediening van deze sacramenten als bij de gemeenschappelijke toediening in daartoe afzonderlijk gehouden vieringen zal alleen een priester dit sacrament kunnen toedienen. Behoudens uitzonderingen, zoals deze geformuleerd worden in het *Oecumenisch Directorium*, kunnen alleen katholieke gelovigen deze sacramenten ontvangen en kunnen alleen katholieke bedienaren deze sacramenten toedienen. Dit laatste geldt ook voor het viaticum en de ziekencommunie.

In instellingen waar gelovigen langer verblijven of waar zij zelfs zijn komen te wonen, is het aan te bevelen om de gelovigen die daarom vragen in gemeenschappelijkheid de ziekenzalving toe te dienen. Vieringen met gelovigen en bedienaren van andere kerken waarin deze sacramenten in een oecumenische context gezamenlijk toegediend worden, kunnen niet toegestaan worden. Kleinschalige en besloten vieringen zijn het geëigende alternatief. In de gewone ziekenhuizen zal het sacrament van de ziekenzalving meestal afzonderlijk toegediend worden. Wanneer er geen katholiek priester beschikbaar is voor de voorbereiding op dit sacrament zal de geestelijk verzorger de pastoraat voorbereiden en een priester oproepen.

Wanneer een gelovige gaat sterven, heeft deze een bijzonder recht op de 'laatste sacramenten'. Een zelfstandige pastorale dienst van een instelling zal hier meestal niet aan kunnen voldoen. Samenwerking in de regio is dus geboden, zoals boven reeds aangeduid. Het is de plicht van de katholieke geestelijk verzorgers of – wanneer die niet aan de instelling verbonden zijn – van het plaatselijk pastoraat om de niet-katholieke geestelijk verzorgers, het bestuur en de medewerkers van de instellingen op het belang van deze sacramenten voor de katholieke bewoners of patiënten te wijzen. Priesters in de regio (parochiepriesters, kloosterlingen, op zichzelf wonende priesters en emeriti) zullen zich naar vermogen beschikbaar moeten stellen om deze sacramenten te kunnen toedienen. In samenwerking met de instelling en de dienst geestelijke verzorging van de instelling zal er gestreefd moeten worden naar een 24-uurs bereikbaarheidsdienst.

Ondanks de grote inzet van velen is duidelijk dat het vaak moeilijk is tijdig een priester te vinden wanneer een terminaal zieke daarom vraagt, en dat dit soms niet lukt. Onvermijdelijk zullen deze gevallen worden ervaren als een tekortschieten van de pastorale zorg van de Kerk. De opgave om in samenwerking met de familie een waardig afscheid te verzorgen berust dan bij een pastoraal werker of diaken. Zij kunnen de zieken en de naasten bijstaan met gebed, schriftlezing, viaticum en zegen. Het is hen echter nimmer toegestaan de ziekenzalving of het sacrament van de boete toe te dienen, noch is het geoorloofd om riten toe te passen die de toediening van deze sacramenten zouden kunnen suggereren. Nog minder acceptabel en zeer schadelijk voor de goede collegiale samenwerking is het, wanneer niet-katholieke geestelijk verzorgers rituelen uitvoeren die geënt zijn op de ziekenzalving en de toediening van het sacrament suggereren aan katholieke patiënten. Hiervoor moet ernstig gewaarschuwd worden, mede omdat hier objectieve professionele en ethische normen in het geding zijn.

Niet alleen vanwege het gebrek aan priesters maar ook om andere redenen zullen de sacramenten tijdig aangeboden dienen te worden. Er zal steeds naar gestreefd worden dat de zieke bij bewustzijn de sacramenten kan ontvangen. Van belang is ook dat de zieke lichamelijk nog in staat is om de biecht uit te spreken en de heilige communie te ontvangen. De restrictieve toediening van de ziekenzalving zoals die in het verleden gebruikelijk was, is losgelaten. Kort gezegd, men hoeft niet meer terminaal ziek te zijn om het sacrament te mogen ontvangen. De canonieke norm is nu dat er door ziekte of ouderdom stervensgevaar aanwezig is.⁷ Evenmin is het bezwaarlijk het sacrament meer dan eens te ontvangen, wanneer de veranderde toestand van een zieke daar aanleiding toe geeft. Wanneer een zieke reeds overleden is zal er geen zalving meer worden toegediend. In gebed kan de overledene worden toevertrouwd aan God, en het lichaam kan op een eenvoudige wijze gezegend worden.

2.6 Diaconie

De nood van mensen in bijzondere omstandigheden is vaak tegelijkertijd geestelijk en materieel: zij raakt de hele persoon. Daarom is het belangrijk dat de zorg die de Kerk biedt in het

⁷ *Codex Iuris Canonici*, can 1004.

categoriaal pastoraat steeds meerdere componenten heeft. De Kerk is geroepen om mensen in een bijzondere situatie, zoals zieken, gedetineerden, militairen, woonwagengebwoners en studenten, tegemoet te treden, ook en juist in de bijzondere kenmerken van die situatie. Het is immers vaak die situatie die nood in de breedste zin van het woord veroorzaakt. Diaconie is zodoende in het categoriaal pastoraat van eminent belang.

Mensen die in dergelijke bijzondere nood komen te verkeren, dragen naar katholiek geloof het gelaat van de lijdende en opgestane Christus. Christus heeft zichzelf met mensen in nood vereenzelvigd: "Wat je aan één van deze minste broeders van Mij hebt gedaan, heb je voor Mij gedaan." (Mt. 25:31-46, hier 40). De Kerk zou dus ten diepste niet aan haar roeping beantwoorden om Christus te loven en Hem te zoeken, als zij niet zou pogen deze mensen in nood tegemoet te treden als waren zij Christus zelf: met grote eerbied voor het beeld van God in elk mens en de daarin gefundeerde waardigheid van elk mens, ook de mens in diepste nood. Het is haar opdracht zelf gerechtigheid en barmhartigheid te betonen aan mensen in nood. Het is ook haar opdracht om vrede en verzoening te stichten tussen mensen; daarom kan zij geen vormen van sociale uitsluiting aanvaarden van mensen in nood. De Kerk is immers ook zelf lichaam van Christus: als een ledemaat lijdt, lijdt het gehele lichaam (1 Kor. 12).

Deze fundamentele verankering van diaconie in de kern van het geloof vereist dat de Kerk zelf diaconale zorg biedt: het behoort dan ook tot de opdracht van het categoriaal pastoraat om deze vormen van diaconale zorg te bevorderen, te organiseren en te leiden, en waar nodig, die zelf in uitvoerende zin ter hand te nemen.

Diaconale initiatieven kunnen verschillende gestalten aannemen. Soms volstaat incidentele diaconale zorg. Dan wordt een mens geholpen zijn leven op de rails te houden of weer te krijgen. Dit doet zich vaak voor bij mensen die door samenloop van omstandigheden met bijzondere bijstand van overheidswege niet uitkomen. Soms is meer structurele hulp nodig. Daarbij is bijvoorbeeld te denken aan het initiatief om gedetineerden al tijdens detentie te helpen zich voor te bereiden op het leven na detentie, en aan de Exodushuizen, waarin zij opnieuw kunnen leren participeren in de samenleving. Zieken die aan huis gekluisterd zijn, hebben vaak baat bij initiatieven om hen er even uit te laten zijn, zoals de Zonnebloem dit organiseert. Militairen in den vreemde ontberen soms iets waardoor ze in de schaarse vrije tijd tijdens een militaire missie zich verbonden kunnen voelen met het thuisfront, en het is goed dat het pastoraat bij de krijgsmacht met zijn thuisfrontorganisatie in deze noden poogt te voorzien.

Diaconale hulp is gericht op de persoon van de mens in nood. Het past bij een katholieke visie op de mens, om deze persoon nooit los te zien van diens sociale bindingen, zoals in huwelijk en gezin. Het *Compendium van de sociale leer van de Kerk* zegt hierover onder meer: "De menselijke persoon is essentieel een sociaal wezen omdat God, die de wereld heeft geschapen, het zo gewild heeft." (§ 149; Paus Johannes XXIII, Encycliek *Pacem in terris*, 1963).

Veel diaconale activiteiten zijn daarom tevens gericht op instituties waar mensen deel aan hebben, zoals huwelijk en gezin. Diaconie is in die zin gericht op de mens in zijn sociale verbanden. Dit heeft ook een maatschappelijke betekenis. De crisis waarin mensen terechtkomen die ziek zijn of gedetineerd raken, treft ook vaak partners, ouders en kinderen. Ziekte en detentie gaan vaak gepaard met verlies aan inkomen, hetgeen op zijn beurt weer gevolgen heeft voor de woonsituatie, ook van mensen voor wie de zieke of gedetineerde verantwoordelijkheid draagt. Veteranen blijken ondanks substantiële inspanningen voor zorg en opvang vaker dan gemiddeld werkloos en dakloos te worden. De ingrijpende ervaring van een uitzending kan vaak niet gemakkelijk gedeeld worden in de eigen directe omgeving.

Diaconie is gericht op de menselijke persoon: zij wordt niet aan de mensen geboden om hen hun eigen verantwoordelijkheid te ontnemen, maar om te bevorderen dat ook de mens in nood in vrijheid zijn eigen verantwoordelijkheid kan dragen. Daarom is het motiveren van mensen in nood om opnieuw te gaan participeren in de samenleving, een wezenlijk onderdeel van diaconale programma's. Sociale uitsluiting heeft vaak tevens trekken van zelfuitsluiting. De aantasting van het gevoel voor eigenwaarde tast het vermogen tot organisatie van het eigen leven en de zelfredzaamheid aan. Als mensen zich daar vervolgens voor schamen, is het begin van zelfuitsluiting aanwezig. Daarom is het belangrijk dat diaconie zo wordt ontplooid dat de mechanismen van zelfuitsluiting worden doorbroken. Dit kan alleen gebeuren waar de hulp in de volle zin van het woord persoonsgericht blijft.

Diaconie is, behalve op de persoon van de mens en de sociale verbanden waaraan hij in persoonlijke zin deelneemt, waar mogelijk ook gericht op de verbetering van maatschappelijke omstandigheden die de nood veroorzaken, of er de oorzaak van zijn dat deze verergeren en onoplosbaar lijken. Wonen en werken zijn belangrijke gebieden in het leven van mensen. Als maatschappelijke omstandigheden, zoals een gebrekkige nazorg voor veteranen of ex-gedetineerden of gebrek aan solidariteit met zieken, leiden tot sociale uitsluiting, dan behoort het ook tot de taak van het categoriaal pastoraat deze uitsluiting te signaleren en initiatieven tot participatie in de samenleving te bepleiten. Het opkomen voor legitieme rechten en belangen van achterstandsgroepen behoort ook tot de opgaven van het categoriaal pastoraat. Uiteraard krijgt deze vaak gestalte in een samenwerking met anderen uit andere geledingen in de samenleving, die zich vanuit een andere verantwoordelijkheid eveneens voor participatie van uitgesloten in zetten. Het uitgangspunt van participatie aan de samenleving vereist dat dergelijke initiatieven niet alleen voor, maar ook met en, indien mogelijk, door achterstandsgroepen worden genomen.

Veel initiatieven op diaconaal terrein zijn in Nederland, mede onder invloed van de christelijke sociale beweging, opgenomen in de verzorgingsstaat. Dit is uitdrukking van publieke erkenning van het maatschappelijk belang van deze diaconale activiteiten. Vaak zijn ook de reikwijdte en werking van de diaconale initiatieven daarmee vergroot. Ze drukken bovendien een visie op de overheid uit die in veel gevallen goed aansluit bij het subsidiariteitsbeginsel in de katholieke sociale leer. De christelijk-sociale oorsprong van diaconale initiatieven is daarbij echter in de loop der tijd minder herkenbaar geworden, en zo in zekere zin slachtoffer geworden van zijn succes. Toch behoren ook dergelijke verzorgingsarrangementen van de overheid tot de erfenis van de christelijke presentie in onze cultuur en samenleving.

De verzorgingsstaat heeft, bij het vele goede dat hij gerealiseerd heeft, particuliere initiatieven op diaconaal terrein nooit overbodig gemaakt. De herijking en herordening van de verzorgingsstaat van de laatste jaren maakt bovendien soms juist nieuwe vormen van particulier initiatief noodzakelijk. Zelforganisatie van achterstandsgroepen en participatie gaan ook in onze samenleving nog steeds hand in hand. De Kerk heeft een eigen, niet van de overheid afgeleide verantwoordelijkheid om deze initiatieven te stimuleren: zonder deze rol te vervullen kan zij haar evangelische opdracht om 'zout van de aarde' te zijn (Mt. 5:13) niet waarmaken. En zij doet dit niet zonder succes: christenen leveren niet voor niets een wezenlijke en omvangrijke bijdrage aan diaconaal gericht vrijwilligerswerk in de samenleving. Het Evangelie blijft gelukkig ook in onze tijd mensen motiveren om zich belangeloos in te zetten voor mensen in nood, soms uitdrukkelijk vanuit de Kerk, soms in de context van christelijke maatschappelijke organisaties, soms in moderne netwerkorganisaties die zich vormen rond een acute zichtbare nood, en soms bijna in het verborgene als afzonderlijk christen. Het is een reden tot dankbaarheid dat de Heer zo velen inspireert om in diaconale zin hun verantwoordelijkheid te nemen voor mensen in nood, en daar bovendien voor het algemeen welzijn.

In onze cultuur is bovendien een omslag waar te nemen op het punt van assertiviteit van gelovigen. Steeds meer gelovigen spreken zonder schroom of schaamte over hun inspiratiebron. Zij laten zien waartoe hun geloof hen beweegt en brengen hun gelovige inspiratiebron

ter sprake. In deze zin biedt diaconie tevens aanknopingspunten voor evangelisatie. Het mag natuurlijk nooit zo zijn dat het geloof wordt opgedrongen aan de mens in nood. In de keuze voor de geloofsovertuiging is ieder mens vrij, en dat is een groot goed. Maar: "Vraagt iemand u waarop de hoop die in u leeft gebaseerd is, wees dan steeds bereid u te verantwoorden" (1 Pt. 3:15). In deze zin hoeven ook christenen die diaconaal actief zijn, hun licht niet onder de korenmaat te plaatsen.

Vrijwilligerswerk dat gevoed wordt door een christelijke spiritualiteit wordt ten diepste, behalve door toewijding aan de naaste, ook door een zekere gratuïteit gekenmerkt. De opgave om voor de ander te zorgen, wordt als gave ervaren. Een christelijke spiritualiteit kan er de ogen voor openen dat degene die zorg ontvangt zelf ook veel te schenken heeft, en op een eigen wijze ondanks alle nood nog steeds bijdraagt aan het menselijk samenleven. Een voorbeeld hiervan geven mensen die op hun sterfbed zorg betonen aan hun naasten.

2.7 Categoriaal pastoraat en koinonia

Het categoriaal pastoraat gaat niet alleen gewijde ambtsdragers en beroepskrachten aan. Het is een aandachtsgebied en opgave voor de gehele Kerk. Het categoriaal pastoraat wordt dan ook in belangrijke mate mede gedragen door vrijwilligers. Velen zijn bereid om belangeloos hun talenten in te zetten ten behoeve van de groepen in de samenleving die bijzondere zorg en aandacht nodig hebben. Zij leveren daarmee een onmisbare bijdrage aan de presentie van de Kerk in de samenleving. De vele vrijwilligers zijn daarbij evenzeer 'medewerkers' als de vele medewerkers die bijvoorbeeld de apostel Paulus in zijn brieven bij name noemt. In verbinding met de apostelen en hun opvolgers geven de vrijwillige medewerkers gestalte aan de roeping van de Kerk om Christus na te volgen. De navolging van Christus is een opdracht voor iedere christen, waarin allen, leken en gewijde ambtsdragers, gelijkelijk delen.

De betekenis van de navolging van Christus voor het geloof is niet licht te overschatten. Ze drukt uit dat de gelovige in zijn levenswijze aan het beeld van Christus in zichzelf poogt te beantwoorden, en zo door de bijzondere genade die hem (haar) toevalt, ook voor anderen tot beeld van Christus mag worden. Dat draagt niet alleen vrucht voor de handelende persoon, maar ook voor degene op wiens heil en genezing het handelen gericht is en voor de gemeenschap waarvan die persoon deel uitmaakt. In de pastorale praktijk blijkt dat velen in hun leven een aspect van de navolging van Christus in het bijzonder uitwerken, in aansluiting bij hun bijzondere talenten. Men kan hierin de verwerkelijking bespeuren van het algemeen priesterschap van de gelovigen, waartoe alle gelovigen in gezamenlijkheid geroepen zijn.

De inzet van vrijwilligers voor bijzondere groepen is in de geest van de Heilige Schrift te duiden als het benutten van talenten (Mt. 25): bijzondere kwaliteiten waarmee de Heer zijn volk begiftigd heeft, mogen, ja moeten benut worden. Het is de taak van priesters, diakens en pastoraal werkers in het categoriaal pastoraat om het gebruik van in de geloofsgemeenschap aanwezige talenten te stimuleren: "Laat ieder van u de gave die hij van God gekregen heeft, gebruiken om de anderen daarmee te helpen, zoals het goede beheerders van Gods veelsoortige gaven betaamt." (1 Pt. 4:10). Het is de opdracht van hen die belast zijn met de pastorale leiding in het categoriaal pastoraat, om zó naar mensen te kijken, en wat zij zeggen en doen zó te beluisteren, dat wegen worden geopend om hun talenten te benutten tot heil en genezing van velen. De uitoefening van kosterstaken, bloemschikken voor de liturgie, het bezoeken van zieke of gedetineerde medeparochianen, liturgische ondersteuning van avondwaken, en bestuurlijke werkzaamheden voor het categoriaal pastoraat zijn voorbeelden van de aanwending van talenten in de Kerk. De Kerk heeft er sedert haar begin weet van dat deze talenten ten diepste geschenken zijn van God, die 'om niet' worden geschonken. Dat is een belangrijke betekenis van het Bijbelse woord charisma: "We hebben verschillende gaven, onderscheiden naar de genade die ons geschonken is." (Rom. 12:6). Alle in de Kerk aanwezige talenten hebben de betekenis van een geschenk. En ofschoon mensen wel

gevoel voor eigenwaarde mogen ontleen aan hun talenten – gezonde eigenliefde is immers niet onjuist, maar een voorwaarde voor naastenliefde (vgl. Mt. 22:39) – krijgen hun talenten hun diepste betekenis pas als geschenk van Godswege aan de mens in nood, aan degene die handelt in de geest van Christus, en aan de gemeenschap van de Kerk.

De aanwending van talenten van medegelovigen in het categoriaal pastoraat dient aldus drie pastorale doelen. Op de eerste plaats draagt het bij tot het lenigen van de bijzondere noden van mensen die in bijzondere omstandigheden verkeren. Op de tweede plaats komen daardoor de op hun talenten aangesproken parochianen tot hun recht in de Kerk: zij kunnen zich terecht door degenen voor wie zij zorgen en door de Kerk erkend en gewaardeerd weten. Niet voor niets spreekt de Schrift zo vol waardering over de medewerkers van de apostelen (1 Kor. 3:9). En op de derde plaats draagt de verwerkelijking van pastorale zorg voor mensen in bijzondere omstandigheden bij aan de vervollediging van de Kerk als gemeenschap (vgl. 1 Kor. 14:12,26). De Kerk als gemeenschap is immers niet compleet wanneer daar de zieken, gedetineerden en andere mensen in bijzondere omstandigheden van uitgesloten zijn.

De parabel van de talenten heeft niet alleen betekenis voor uit de Kerk afkomstige vrijwilligers, die door hun zorg als het ware de Kerk van buiten af binnen brengen in zorginstellingen, inrichtingen van justitie en de krijgsmacht. De parabel is ook van toepassing op de talenten onder de bijzondere groepen zelf. Zieke mensen hebben een ziekte, maar vallen als persoon niet samen met hun ziekte. Gedetineerden vallen als persoon niet samen met hun delict of hun detentie. Militairen vallen als mens en als gelovige niet samen met de functie die ze uitoefenen. Woonwageneigenaren vallen als menselijke persoon niet samen met hun wijze van wonen; dak- en thuislozen evenmin. De opbouw van de Kerk als *koinonia*, als gemeenschap, blijft onvolledig zo lang niet ook hun talenten tot ontplooiing worden gebracht. De Kerk heeft de talenten van deze bijzondere groepen nodig. Want vaak scherpen de bijzondere omstandigheden waarin mensen verkeren de blik voor wat wezenlijk is. Niet zomaar was het uitgerekend een Romeinse militair die oog in oog met de gewelddadige dood van Christus de belijdenis uitsprak: "Waarachtig, die man was een rechtvaardige." (Lc. 23:47). Bij mensen in bijzondere omstandigheden ligt het leven als het ware onder de loep. Hun ogen raken geoefend in de blik die ziet waar het leven uiteindelijk om gaat: geloof, hoop en liefde.

Het tot ontwikkeling laten komen van talenten is een belangrijke taak voor degenen die met de pastorale zorg in het categoriaal pastoraat belast zijn. Ze leveren daarmee een belangrijke bijdrage aan de gemeenschapsopbouw. In het verlengde hiervan hebben priesters, diaconen en pastoraal werkers de opdracht om de bijdrage van bijzondere groepen aan de Kerk als geheel zichtbaar te maken in de kerkgemeenschap buiten het eigen werkterrein. In deze zin vereist *koinonia* gerichte inspanning op het gebied van communicatie. Van medewerkers in het categoriaal pastoraat verwacht de Kerk, dat zij de hun toevertrouwde doelgroep waar mogelijk uit sociaal en maatschappelijk isolement helpen te komen door gerichte initiatieven ter bevordering van participatie aan kerk en samenleving.

Met het oog hierop is het ook belangrijk dat zij actief vrijwilligers werven ten behoeve van het categoriaal pastoraat, dat zij hen zorgvuldig kiezen, hen begeleiden met zorg en aandacht, en waar nodig toerusten. Een bijzonder punt van aandacht bij de vorming en toerusting van vrijwilligers is dat ook zij hun taken zo vervullen dat zij de doelgroepen van het categoriaal pastoraat niet isoleren uit de kerkgemeenschap door een exclusieve binding aan het categoriaal pastoraat, maar juist een brug helpen slaan naar parochies. Het is dan ook wenselijk dat de bijdrage van vrijwilligers in het categoriaal pastoraat in parochies is verankerd op het niveau van een portefeuillehouder in het parochiebestuur, en dat tenminste een pastor uit elk team tot taak heeft contact te houden met de vrijwilligers in het categoriaal pastoraat. Van parochies mag worden verwacht dat zij actieve medewerking verlenen aan het werven van vrijwilligers voor het categoriaal pastoraat.

Werkers in het categoriaal pastoraat zorgen er van hun kant zelf voor een goed geordend contact te onderhouden met parochies in de buurt van de instelling, en dragen er waar mogelijk actief toe bij dat vrijwilligers uit een parochie ook zelf contact houden met de parochie waaruit zij afkomstig zijn. Met het oog op het vruchtbaar functioneren van het categoriaal pastoraat is het van belang dat zij bij vrijwilligers niet alleen de ontplooiing van persoonlijke talenten stimuleren, maar vooral ook het functioneren ervan goed organiseren. In deze zin vereist categoriaal pastoraat pastoraal leiderschap. Leidend daarbij is dat alle gaven waarover gelovigen beschikken en die zij inzetten, de opbouw van de gemeenschap moeten dienen. Men zal er daarom zorg voor moeten dragen dat de doelgroep, de vrijwilligers en niet te vergeten het betrokken personeel binding aan elkaar als waardevol ervaren en juist ook onder bijzondere omstandigheden, bijzonder waarderen. De werkers in het categoriaal pastoraat zijn daarnaast tevens verantwoordelijk voor de vrijwilligers, bijvoorbeeld ten aanzien van aangelegenheden als veiligheid en integriteit.

Het is aan de werkers in het categoriaal pastoraat om het gebruik van talenten goed te structureren en actief leiding te geven aan de kerkgemeenschap in de instelling. Daar hoort enerzijds bij dat zij hierin structuur aanbrengen, en anderzijds dat zij eraan bijdragen die structuur soepel te laten functioneren en haar nietodeloos topzwaar of stroef te maken. Zij zullen er rekening mee moeten houden dat vrijwilligers enerzijds graag een helder afgebakende taak hebben, maar anderzijds ook ervaren baat te hebben bij een als netwerk ingerichte organisatievorm waarin onderlinge zorg en ondersteuning belangrijk is. Vooral in een samenleving als de onze, die gekenmerkt wordt door doorgeschoten individualisering, winnen dergelijke netwerken aan aantrekkelijkheid. Voorts zal de structuur zo moeten functioneren dat er ook projectmatige vormen van betrokkenheid zijn, die aansluiten op de wijze waarop velen in de samenleving in arbeid en vrijwilligersorganisaties gewend zijn te werken. Toewijding aan een taak is niet minder authentiek als zij slechts voor een beperkte periode mogelijk is.

Koinonia is niet volledig als zij zich beperkt tot de geloofsgemeenschap in de instelling of de parochie. Het is daarom erg belangrijk dat in de praktijk van het categoriaal pastoraat ook de verbondenheid met de wereldkerk tot uitdrukking wordt gebracht. De geest van broederschap en zusterschap strekt zich ook uit tot mensen in andere delen van de wereldsamenleving die gerechtigheid, solidariteit en barmhartigheid behoeven. Het verleent geloofsgemeenschappen in het categoriaal pastoraat een bijzondere geestelijke spankracht, wanneer zij als verantwoordelijke personen worden aangesproken op de gezindheid van Jezus Christus en er een beroep wordt gedaan op hun vermogen tot empathie, mededogen en praktische solidariteit: de diaconie die van het categoriaal pastoraat uitgaat naar de wereldkerk draagt in deze zin bij aan de koinonia. Daarenboven kan ook de pastorale zorg zelf een bijdrage leveren aan de beleving van koinonia met de wereldkerk, bijvoorbeeld door bevordering van deelname aan internationale bedevaarten. Deze vinden zowel voor zieken plaats als voor militairen en ex-gedetineerden. Zo worden zij in staat gesteld de ervaring op te doen dat zij deel uitmaken van een wereldkerk.

In en rond het categoriaal pastoraat zijn veelal vrijwilligers uit verschillende kerken en geloofsgemeenschappen actief. Dit geeft aan de koinonia in het categoriaal pastoraat een oecumenische dimensie. Zoals wijlen kardinaal Willebrands ons heeft voorgeleefd heeft oecumene alles van doen met het voorleven van de gezindheid van Christus, in een geest van vriendschap. Op praktisch niveau draagt verantwoorde oecumene in het categoriaal pastoraat bij aan de zichtbare eenheid die Christus van zijn Kerk verwacht, en waarvoor Hij gebeden heeft (Joh. 17:11). De uitstraling van eenheid kan behalve door praktische vormen van samenwerking ook op verantwoorde wijze worden bevorderd door actief aandacht te besteden aan de spirituele oecumene. Men kan leren van elkanders gelovige bezieling en motivatie, gebedspraktijk, kerkzang en wijze van liturgie vieren. Vooral in onze tijd, waarin de aandacht voor spiritualiteit in kerk en samenleving een hoge vlucht neemt, is dit een begaanbare en vruchtbare weg.

2.8 Bijzondere moraal

Dit concept-vademecum zou niet compleet zijn zonder in te gaan op morele dilemma's die het categoriaal pastoraat karakteriseren. Juist in het benoemen van morele kwesties wordt de bijdrage van werkers in het categoriaal pastoraat in de instellingen waar zij werken herkenbaar en bewijst deze hun bijzondere meerwaarde. Toch is de bespreking van morele thema's op deze plaats bewust beperkt gehouden. Het belang van de onderwerpen die aan de orde moeten worden gesteld, vereist een meer volledige bespreking dan in het kader van een vademecum mogelijk is. Bovendien is deze tekst door zijn aard vooral gericht op hen die beroepshalve werkzaam zijn in of betrokken zijn bij het categoriaal pastoraat, terwijl een volledige bespreking zich zou moeten richten op allen die in deze sectoren werkzaam zijn. Niet alleen theologen, maar ook katholieke militairen, gedetineerden, medewerkers in zorginstellingen en patiënten zouden deze thema's ter harte moeten gaan.

Het doel van de nu volgende bespreking is tweeledig. Ten eerste is zij bedoeld om de morele leer van de Kerk helder voor het voetlicht te brengen voor hen die ermee werken of die (beroepshalve of anderszins) geïnteresseerd zijn in de inzichten die de katholieke traditie aanreikt. Ten tweede wil zij aanzetten geven voor reflectie en discussie, met de normen van het leergezag als terugkerend interpretatie- en referentiekader.

2.8.1 Moraal en ethiek in het zorgpastoraat

Op het terrein van de medische ethiek is de Kerk bijzonder actief. Het is een deelgebied van de ethiek waarin bepaalde wezenskenmerken van de moderne samenleving in positieve of negatieve zin tot uitdrukking komen. Helaas blijkt veel goede en praktisch bruikbare literatuur op dit gebied weinig bekend.

In de encyciek *Evangelium Vitae* (1995) heeft paus Johannes Paulus II de fundamentele uitgangspunten van de katholieke leer op medisch-ethisch gebied uiteengezet.⁸ Belangrijke instructies van de Congregatie voor de Geloofsleer voor de ethiek in de gezondheidszorg zijn: *Verklaring over Euthanasie* (1980), *Donum vitae* (1987) en *Dignitas Personae* (2009).⁹ In 1995 verscheen het *Handvest van de werkers in de gezondheidszorg*, uitgegeven door de Pauselijke Raad voor het Pastoraat in de Gezondheidszorg, in een Nederlandse vertaling. Het handvest is een rijk, handzaam en gezaghebbend document dat op zorgvuldige wijze het standpunt van de Kerk in bio-ethische kwesties uiteenzet. Hierin worden werkers in zorginstellingen opgeroepen zichzelf te beschouwen als werkers in dienst van het leven.

Het handvest betreft echter vooral medisch-ethische vragen die zich voordoen in de ziekenhuiszorg. Voor Nederlandstalige literatuur over ethische vragen waar men tegenaan loopt in zorginstellingen met een ander karakter, zoals verzorgings- en verpleegtehuizen, psychiatrische inrichtingen, instellingen voor verstandelijk gehandicapten en revalidatiecentra kan men terecht bij de reeksen *Publicaties van de Stichting Medische Ethiek* en *Proceedings International Institute Canon Triest*, die zich baseren op het geloof van de Kerk.¹⁰ In deze instellingen, die vooral de oudere en/of gehandicapte mens dienen, is niet zozeer het menselijk le-

⁸ Johannes Paulus II, "Encyciek *Evangelium Vitae*. Over de waarde en onschendbaarheid van het menselijk leven (25 maart 1995)", *Kerkelijke Documentatie* 23 (1995), nr. 5, pp. 213-289.

⁹ "Verklaring van de heilige congregatie voor de geloofsleer over de euthanasie (5 mei 1980)", *Archief van de Kerken* 35 (1980), nr. 17, kolom 801-807.

"Donum Vitae. Instructie van de Congregatie voor de geloofsleer over de eerbied voor het beginnend menselijk leven en de waardigheid van de voortplanting (22 februari 1987)", *Archief van de Kerken* 42 (1987), kolom 352-379.

Congregatie voor de Geloofsleer, "Instructie *Dignitas Personae*. Betreffende bepaalde bio-ethische kwesties", *Kerkelijke Documentatie* 37 (2009), nrs.1-2, pp. 6-25.

¹⁰ Zie de websites www.medische-ethiek.nl en www.iictriest.org. Het *Handvest van de werkers in de gezondheidszorg* (Colomba, Oegstgeest 1995) is eenvoudig te verkrijgen via www.colomba.nl.

ven zelf in het geding maar vooral de menselijke waardigheid, die soms juist in de gehandicapte of gewonde mens des te duidelijker aan het licht komt (vgl. Joh 9:3).

Terecht besteden instellingen veel aandacht aan een moreel verantwoorde wijze van omgaan van zorgverleners met patiënten. De Duitse bisschoppen hebben er echter op gewezen dat een ethische visie op de omgang met patiënten weliswaar een noodzakelijke voorwaarde is voor moreel verantwoorde zorg, maar geen voldoende voorwaarde.¹¹ De Nederlandse bisschoppen sluiten zich hierbij aan. Ook de instelling als organisatie heeft een ethische visie nodig met het oog op de vorming en de toerusting van personeel en een personeelsbeleid dat aan de persoonlijk vormende waarde van het werken met zorgbehoevenden recht doet. Het verdient sterke aanbeveling dat de bevindingen van ethische commissies, de visies op zorgethiek en de ethiek van het personeelsbeleid worden geïntegreerd in een samenhangend geheel en op duidelijke wijze worden gecommuniceerd met patiënten, stad en regio. De eigen internetsite van de instelling is hiervoor een aangewezen instrument.

"Het leven is altijd een goed" (*Evangelium Vitae*, 34); met andere woorden, het leven heeft een "intrinsieke waarde" (*ibid.*, 55). Zowel in zijn fysieke als zijn geestelijke dimensie is het menselijk leven een goed in zich, dat wil zeggen een waarde onder alle omstandigheden, onafhankelijk van de waarde die de mens eraan toekent. Deze waarde heeft het menselijk leven vanaf de conceptie tot de natuurlijke dood (*Dignitas Personae*, 1). Omdat het altijd meer dan een louter instrumentele waarde vertegenwoordigt, heeft de mens geen beschikingsrecht over het eigen leven en dat van medemensen. Om die reden zijn euthanasie, suïcide en levensbeëindiging zonder verzoek van de betrokkene ongeoorloofde handelingen. Het onderscheid tussen zieke en gezonde mensen, jonge en oudere mensen, gehandicapten en niet-gehandicapten mag geen rol spelen: elke mens, geschapen als hij is naar Gods beeld en gelijkenis, is in deze wereld "een openbaring van God" en "een teken van Zijn tegenwoordigheid," ook al is zijn leven nog zo onaanzienlijk, ontlusterd en door ziekte aangetast (*Evangelium Vitae*, 34). Met name gehandicapten (men kan ook denken aan ongeboren kinderen met een handicap) hebben gelijke rechten op leven en medische zorg als alle anderen. Ieder leven is van een unieke en onvergelijkelijke waarde.

Het menselijk leven is weliswaar een intrinsieke, maar geen absolute waarde. Het moet in stand worden gehouden, tenzij dat ongeproportioneerde consequenties heeft. Men heeft de plicht medische behandeling toe te passen, wanneer deze geproportioneerd is: dit houdt in dat de positieve effecten van de behandeling (de kans op levensbehoud en herstel van de gezondheid) in een evenredige verhouding staan tot de negatieve effecten (bijwerkingen, complicaties, kosten). Als de behandeling ongeproportioneerd is, dat wil zeggen geen redelijke kans op genezing of verbetering van de conditie biedt of een onevenredige persoonlijke of financiële belasting betekent voor de patiënt, diens gezin of de gemeenschap, dan mag men er vanaf zien die toe te passen of deze, indien reeds ingesteld, afbreken. Dit impliceert dat men de eindigheid van het leven aanvaardt. Het getuigt dan juist van barmhartigheid de patiënt in vrede te laten sterven.

Katholieke medewerkers in het zorgpastoraat mogen geen euthanasie, suïcide of actieve levensbeëindiging zonder verzoek van de betrokkene aanbevelen of ondersteunen. Wel spelen zij een actieve rol bij het verlenen van palliatieve zorg, waarmee het lijden tot draagbare proporties kan worden teruggebracht. Hiervan is – zeker bij katholieken – pastorale begeleiding een integraal onderdeel. De katholieke geestelijk verzorgers dienen de zieke zo goed mogelijk te ondersteunen en door gesprek, gebed en het aanbieden van de sacramenten spiritueel en mentaal voor te bereiden op de natuurlijke dood, het moment van de eeuwig ontmoeting met God.

¹¹ De Duitse Bisschoppen, *Die Sorge der Kirche um die Kranken. Seelsorge im Krankenhaus*. Uitg: Secretariaat van de Duitse Bisschoppenconferentie, Bonn 1998.

Pijnstillers kunnen een zeer nuttige rol spelen op weg naar een waardig sterven. Het streven is dat de zieke naar vermogen wordt gebracht tot inzicht in zijn (haar) fysieke conditie. Deze heeft het recht zich bij volledig bewustzijn op het sterven voor te bereiden. Als op geen enkele manier pijn en andere symptomen tot draagbare proporties zijn terug te brengen, mag de arts middelen toedienen waardoor het bewustzijn gedeeltelijk of geheel wordt onderdrukt. Zolang de dosis is afgestemd op wat nodig is om het lijden te verlichten en daar niet boven uitgaat, is het toedienen van pijnstillers aanvaardbaar, ook als daardoor het levenseinde wordt bespoedigd. Dit is dan niet de intentie, maar een nevenwerking, die mits er geen alternatief voorhanden is om het lijden adequaat te verlichten, aanvaardbaar is op basis van het principe van de handeling met dubbel effect.

3 Regelgeving

Inleidende opmerkingen

Heldere professionele regels dienen de goede zorg voor katholieken en scheppen duidelijkheid voor alle betrokkenen. Daarom hebben de bisschoppen zich voorgenomen de hierna volgende regelgeving op een nader te bepalen datum vast te stellen voor het gehele categoriaal pastoraat. Voorstellen ter aanvulling of verbetering zullen dankbaar worden ontvangen en serieus worden bestudeerd. De plaatselijke bisschop c.q. de bisschop voor de strijdkrachten zal op grond van zijn eigen gezag voor zijn dioceses afwijkende of aanvullende regelgeving kunnen vaststellen.

De nu volgende concept-regelgeving is intersectoraal van opzet. Door de aard van de materie beweegt zij zich op verschillende gebieden: kerkelijk, ambtelijk en gerelateerd aan de professie (bijvoorbeeld in het geval van taken en competenties). Waar dit laatste aspect overheerst, kan deze tekst beschouwd worden als minimumrichtlijn in het belang van pastorale kwaliteitszorg. Op grond van de voortgezette discussie met partners in het veld, de wetenschap en de beroepsverenigingen kan deze tekst worden geëvalueerd en waar nodig aangepast.

Uitgangspunten

1. Bezoldigde medewerkers in het categoriaal pastoraat (mannen en vrouwen, gewijd en niet-gewijd) zijn als ambtsdragers vertegenwoordigers van de Kerk. Hun handelen en communiceren dient blijk te geven van professionele integriteit en van trouw aan de Kerk en de christelijke traditie. Dit geldt niet alleen onder werktijd maar ook daarbuiten. In geval van conflicterende belangen dient de loyaliteit aan de Kerk doorslaggevend te zijn.
2. De Kerk en haar medewerkers in het categoriaal pastoraat doen er alles aan om het vertrouwen van de Staat en de Nederlandse samenleving, dat tot uitdrukking komt in financiering, facilitering en acceptatie als collega op de werkvloer, niet te beschamen.

Organisatie van het categoriaal pastoraat

3. De Kerk wordt in de bestuurlijke verhoudingen binnen de sector vertegenwoordigd door de hoofdaalmoezenier of diens plaatsvervangers, afhankelijk van de sectorale regelgeving. In de sectoren justitie en krijgsmacht treedt de hoofdaalmoezenier ook op als lijnmanager. In de zorgsector en alle andere sectoren waar geen landelijk hoofdaalmoezenier functioneert, is de bisschoppelijk gedelegeerde het aanspreekpunt.
4. De hoofdaalmoezenier vertegenwoordigt in allerhande procedures mede de werkgever en ziet toe op de vereisten voor de kerkelijke zending, benoemingsprocedures, en de kwaliteit van de geleverde pastorale zorg.

De kerkelijke zending

5. Voor allen die een pastorale functie uitoefenen namens de Rooms-katholieke Kerk is een kerkelijke zending vereist op grond van de vastgestelde regelgeving en het canoniek recht. Het is niet toegestaan dat men als (bezoldigd) voorganger vieringen leidt zonder kerkelijke zending.
6. Voor religieuzen, al dan niet gewijd, is toestemming van de reguliere overste vereist voor het verkrijgen van een zending. Clerici die in een ander dioceses werken dan dat waarin zij zijn geïncardineerd dienen toestemming te hebben van hun eigen bisschop.

7. De kerkelijke zending verbindt de gezondene met de sacramentele grondstructuur van de Kerk in de bisschop die de zending verleent. Bovendien is het een teken dat de Kerk instaat voor en aanspreekbaar is op de kwaliteit van de zorg die de gezondene verleent.
8. De zending impliceert onder meer dat de kandidaat de eisen die de Kerk stelt, kan accepteren en zich ermee identificeert; dat hij (zij) bereid is te werken binnen een door de Kerk vastgesteld kader, en bereid is de kerkelijke ontwikkelingen actief en betrokken te volgen. De zending is functiegebonden en wordt derhalve ingetrokken bij beëindiging van de functie.
9. Voor het verkrijgen van de kerkelijke zending is in principe een afgeronde hogere opleiding in de theologie (niet: religiestudies) noodzakelijk met een beroepsopleiding als basispastor. In sommige sectoren kan een universitair werk- en denkniveau vereist zijn.
10. De kerkelijke zending wordt eerst tijdelijk verleend, gekoppeld aan een tijdelijke aanstelling, en daarna voor onbepaalde tijd, de zogenaamde vaste kerkelijke zending. Ook met betrekking tot de eisen voor de kerkelijke zending moet de aanstelling op tijdelijke basis worden gezien als een proefperiode. Het niet in aanmerking komen voor de vaste kerkelijke zending is een grond voor het niet verlenen van een vast contract. Voor het verlenen van de vaste kerkelijke zending wordt onder andere gelet op het gevolgd hebben van de nodige specialisatiecursussen op het eigen gebied binnen het categoriaal pastoraat.
11. Medewerkers in het categoriaal pastoraat hebben een voorbeeldfunctie als representant van de Kerk. Daarom stelt de Kerk als voorwaarde voor de zending dat hun levensstaat en levenswijze in overeenstemming zijn met de katholieke moraal.
12. Om verwarring te voorkomen wordt de kerkelijke zending in de regel slechts verleend op voordracht van de hoofdaalmoezenier (bisschoppelijk vicaris of gedelegeerde) die voor de desbetreffende sector verantwoordelijk is.
13. De procedure voor de toekenning van de kerkelijke zending kent verschillende elementen. Zo wordt onder meer beoordeeld of de kandidaat blijf geeft van een stabiel en evenwichtig geloofsleven dat in overeenstemming is met de katholieke traditie, betrokken is bij de geloofsgemeenschap ook buiten werk- of studietijd, en een persoonlijke spiritualiteit heeft ontwikkeld die een vitale rol speelt in zijn (haar) dagelijks leven. Ook zal worden beoordeeld of zijn (haar) leefsituatie in overeenstemming is met de moraal van de Kerk. In deze procedure zal naast gesprekken bij voorkeur gebruik worden gemaakt van referentiebrieven van collega's in het categoriaal- en basispastoraat.
14. De relatie tussen pastorale zorgverleners en pastoranten is in wezen een afhankelijkheidsrelatie. Medewerkers in het categoriaal pastoraat mogen daarom in geen enkel geval seksuele relaties aangaan met mensen die zij pastorale zorg verlenen of in het recente verleden verleend hebben. In geval van klachten die seksueel misbruik betreffen moet de vastgestelde kerkelijke procedure worden gevolgd. Informatie hierover is verkrijgbaar bij het Secretariaat van de Rooms-katholieke Kerkprovincie te Utrecht.
15. De kerkelijke zending kan voor onbepaalde tijd worden verleend. Echter, deze kan in voorkomende gevallen door de bisschop worden ingetrokken wanneer de gezondene niet meer voldoet aan de gestelde eisen, de goede naam van de Kerk schaadt, uitdrukkelijk ingaat tegen de leer of moraal van de Kerk of publiekelijk afstand neemt van haar fundamentele overtuigingen. Ook misbruik van verdovende middelen en in het bijzonder seksueel misbruik zijn gronden voor intrekking van de kerkelijke zending. Deze opsomming is niet limitatief. In alle gevallen is het canoniek recht van toepassing, geschreven recht zowel als gewoonterecht. In principe zal het intrekken van de zending tot gevolg hebben dat de betrokkene niet meer zal kunnen functioneren in het categoriaal pastoraat. In de procedure zal terdege rekening worden gehouden met de zwaarte van de gevolgen die hieruit voortvloeien.

16. Het blijven voldoen aan de vereisten voor de kerkelijke zending is een eigen verantwoordelijkheid van de gezondene.¹² Ook voor de kwaliteit van de pastorale zorgverlening is iedere medewerker in het categoriaal pastoraat op de eerste plaats zelf verantwoordelijk. De Kerk accepteert geen verantwoordelijkheid of juridische aansprakelijkheid voor gedrag van medewerkers dat met haar normen in strijd is.

17. Bij overplaatsing van een medewerker in het categoriaal pastoraat naar een ander diocesis zal doorgaans een hernieuwde kerkelijke zending noodzakelijk zijn.¹³ Gestreefd wordt naar een zo groot mogelijke uitwisselbaarheid van gegevens, voor zover de privacy van betrokkenen dit toelaat, en een minimum aan bureaucratie.

Werving en sollicitatieprocedure

18. Werving en selectie van medewerkers in het categoriaal pastoraat is procesmatig gezien de verantwoordelijkheid van de gedelegeerde van de bisschop of de hoofdaalmoezenier. (Dit neemt overigens niet weg dat allen die reeds actief zijn in het categoriaal pastoraat worden uitgenodigd zich in te zetten voor het werven en enthousiasmeren van potentiële kandidaten). Alle kandidaten voor het categoriaal pastoraat dienen bereid te zijn tot het volgen van een postinitiële, op specialisatie gerichte opleiding en eventueel aanvullende cursussen, en actief mee te werken aan groeps- en individuele supervisie.

19. Bij een formeel sollicitatiegesprek zal in sommige gevallen een afzonderlijke vertegenwoordiger van de bisschop aanwezig zijn met het oog op de (tijdelijke) kerkelijke zending. In andere gevallen is deze verantwoordelijkheid uitbesteed aan de bevoegde hoofdaalmoezenier. Het kan echter nooit zo zijn dat een sollicitatie- en benoemingsprocedure voor een katholieke medewerker in het categoriaal pastoraat zich buiten de Kerk om afspeelt, waarbij de zending als een formaliteit achteraf wordt beschouwd. De bisschoppen zijn voornemens kritisch om te gaan met dergelijke situaties en rekenen hierin op de actieve medewerking en inzet van de betrokken sollicitanten en werkgevers.

20. De Kerk heeft een eigen verantwoordelijkheid in het beoordelen van de geschiktheid van de kandidaten die zich aanbieden. Een afgeronde theologische en beroepsopleiding is een vereiste, maar geen garantie voor vaardigheden op het gebied van pastoraat en geloofscommunicatie. Deze beoordeling vindt doorgaans plaats in samenhang met de beoordeling met het oog op een kerkelijke zending, maar dient er toch van te worden onderscheiden. Ook zal speciaal worden gelet op communicatieve vaardigheden om samen te werken in teamverband en in contact te treden met leiding en medewerkers in de desbetreffende instelling of organisatie. Tenslotte heeft de Kerk als zendende instantie een verantwoordelijkheid ervoor te zorgen dat beginnende werkers in het categoriaal pastoraat worden behoed voor onwerkbare situaties en overbelasting.

21. Samenvattend: de Kerk verzoekt om via haar aangewezen vertegenwoordigers betrokken te worden bij sollicitatie- en benoemingsprocedures in het categoriaal pastoraat, en wel op tenminste vijf momenten. Dat zijn (1) de voorselectie, waarin de afweging wordt gemaakt een kandidaat al dan niet tot de procedure toe te laten, (2) het formele sollicitatiegesprek, (3) de beslissing over de tijdelijke zending voorafgaande aan een benoeming, (4) het beoordelingsgesprek inzake een vaste zending voorafgaande aan een benoeming in vaste dienst; (5) de beslissing over een vaste zending voorafgaande aan een vaste benoeming.¹⁴ Omwille van het belang van een zorgvuldige procedure doen de bisschoppen een beroep op de me-

¹² *Codex Iuris Canonici*, 209.

¹³ Dit geldt niet voor het pastoraat bij de krijgsmacht, aangezien de zending wordt verleend door de bisschop voor de strijdkrachten.

¹⁴ Voor de geestelijke verzorging bij Justitie geldt de door de Minister van Justitie met instemming van alle zendende instanties vastgestelde en door de Minister d.d. 12 januari 2009 ondertekende Regeling Aanstellingen.

dewerking en inzet van alle betrokkenen partijen. Waar reeds een relatie van wederzijds vertrouwen en goede samenwerking bestaat, kan soepel worden omgegaan met deze schematische indeling, maar in de nabije toekomst zal het vermoedelijk nodig zijn deze vijf momenten helder te onderscheiden.

22. De hoofdaalmoezeniers zijn mede verantwoordelijk voor het tijdig gereedkomen van zorgvuldig opgestelde arbeidscontracten en (waar van toepassing) functiebeschrijvingen, uit oogpunt van goed werkgeverschap.

Algemene kenmerken van de professionele rol

23. Twee algemene kenmerken onderscheiden werkers in het categoriaal pastoraat van degenen met en voor wie zij werken. Als zorgverleners hebben zij veelal het grote voordeel dat zij op organische wijze deel uitmaken van de leef- en werkomgeving van hun doelgroep, en dus niet gebonden zijn aan vaste gesprekstijden in een van tevoren vastgelegde setting. Zo zijn zij in staat drempelverlagend op te treden en geduldig het moment af te wachten waarop de ander eraan toe is te spreken over wat hem (haar) ten diepste bezighoudt. Bovendien staan zij in principe buiten de managementstructuur en het bedrijfsproces van hun werklocatie, wat een hoge mate van vrijheid schept. Het is de moeite waard deze beide voordelen ten volle te benutten. Medewerkers in het categoriaal pastoraat dienen daarom vrijuit en op voet van gelijkheid te kunnen spreken met alle medewerkers van de organisatie of instelling waarin zij werken, van uitzendkracht tot directeur.

24. Eerder in dit vademecum is gewezen op het complexe verband tussen ambt dan wel zending en professionaliteit, in samenhang met een proces van spirituele en persoonlijke groei, waarin een kandidaat voor het categoriaal pastoraat beantwoordt aan zijn (haar) eigen roeping. Het is van belang, juist wanneer wordt gesproken over taken en competenties, het persoonlijke en unieke karakter van dit spirituele groeiproces niet uit het oog te verliezen: het is een bron van motivatie en creativiteit, maar indien gedwarsboemd kan het ook een blokade opwerpen voor goed en inspirerend functioneren als voorganger. Er is sprake van een individueel moment waarin een kandidaat 'ja' zegt tegen de professionele rol die hem (haar) wordt aangeboden. Eigen geloofservaringen of gelovige ontmoetingen zullen daarbij een doorslaggevende rol spelen. Deze eigen ervaringen verdienen onder alle omstandigheden respect. Zij bieden een basis om een persoonlijk pastoraal profiel op te bouwen, in nauwe relatie tot de kerkelijke en maatschappelijke context van het werk in het categoriaal pastoraat.

Kerntaken

25. De taken van medewerkers in het categoriaal pastoraat verschillen uiteraard wezenlijk per sector. Algemeen is echter hun verantwoordelijkheid voor de toegang tot de sacramenten voor alle katholieke gelovigen die aan hun zorg zijn toevertrouwd. Van groot belang is de weekendviering (op zondag of zaterdagavond), die voor katholieke gelovigen verplicht is en niet structureel mag worden vervangen door een doordeweekse viering. In veel gevallen zal gestructureerd overleg nodig zijn met parochies en dekenaten om met zekere regelmaat een eucharistieviering te kunnen houden. Dit te realiseren is een taak van medewerkers in het categoriaal pastoraat.

26. Andere pastorale taken die gemeenschappelijk zijn in het categoriaal pastoraat zijn het verlenen van individueel- en groepspastoraat, crisisopvang en het 'rondje lopen' op de werklocatie om signalen van persoonlijke of collectieve nood te kunnen opvangen. Daarnaast dient iedereen die in het pastoraat werkzaam is, te kunnen omgaan met theologische kennis en deze te kunnen toepassen in de praktijk wanneer daarom gevraagd wordt. Voor de voor het categoriaal pastoraat noodzakelijke competenties zie onder, § 29-35.

27. Meer in algemene zin kan het onderhouden van contacten met parochies en dekenaten in de regio als taak worden benoemd, afhankelijk van de situatie. Met name zieken en ouderen zullen vaak een beroep doen op pastorale zorg vanuit hun eigen parochie. De zorgvuldige afstemming van de dienstverlening verdient bijzondere aandacht. Het wordt aanbevolen dat bij vieringen in instellingen van categoriaal pastoraat ook vertegenwoordigers van parochies in de omgeving aanwezig zijn, om zo te getuigen van de verbondenheid van de Kerk met ouderen, zieken, militairen en gedetineerden.

28. In sommige vormen van categoriaal pastoraat is de omgang met vrijwilligers essentieel. Vrijwilligers die zich inzetten voor het verzorgen en bezoeken van zieken en gedetineerden plaatsen zich in een eeuwenoude christelijke traditie. De bijdrage van vrijwilligers kan niet worden gemist. Het kunnen aansturen en bemoedigen van vrijwilligers is daarom eveneens een belangrijke taak van medewerkers in het categoriaal pastoraat.

Professionele competenties in het categoriaal pastoraat

29. Voor het werk in het categoriaal pastoraat zijn professionele competenties die aansluiten bij de vereisten van het pastorale werk van groot belang. Echter, uiteindelijk zijn de kerkelijke ambten en beroepen niet in de eerste plaats gefundeerd op competenties, maar op spiritualiteit en kennis. Bovendien vraagt pastoraal werk een pastorale attitude, dat wil zeggen de innerlijke bereidheid en de wil om daar te zijn en te helpen waar de nood aan de man (vrouw) is. Deze attitude is niet in competenties vast te leggen, laat staan te meten.

30. Het begrip competentie is bij uitstek een hulpmiddel om reflectie op kennis, taken, vaardigheden en verantwoordelijkheden te bevorderen en te structureren. Het gaat dus niet primair om vaardigheden die op een niveauschaal gemeten kunnen worden. Naast bekwaamheidscompetenties worden volmachtcompetenties onderscheiden, die dienen om een bepaalde handelingsbevoegdheid en verantwoordelijkheid aan te duiden. De personale competenties zijn reeds eerder besproken (§ 1.7.3).

31. (Kandidaat-)medewerkers in het categoriaal pastoraat dienen aannemelijk te kunnen maken dat zij over de noodzakelijke competenties beschikken en hun vaardigheden op peil houden. Dit kunnen zij doen aan de hand van beoordelingen van werk en stage, certificaten van opleidingen en cursussen, en voorbeelden uit eigen ervaring. Het eindoordeel of kandidaten over alle vereiste competenties beschikken, komt alleen aan de Kerk en haar vertegenwoordigers toe; dit geldt in het bijzonder voor de competenties genoemd in § 33.

32. In de zending worden volmachtcompetenties toegekend. Deze zijn principieel afgeleid van het ambt van de bisschop en van hem afhankelijk. In de zending delegeert de bisschop functiegerelateerde taken en bevoegdheden, in overeenstemming met de kerkelijke status van de gezondene. Andere aspecten van het pastorale werk die met volmacht te maken hebben, hoe belangrijk ook, zijn kwalitatief niet gelijkwaardig aan de volmacht die is afgeleid van het ambt van de bisschop.

33. Naast volmachtcompetenties kunnen bekwaamheidscompetenties worden onderscheiden. Het betreft hier de persoonlijke en praktische vaardigheden waarover medewerkers in het categoriaal pastoraat als theoloog en voorbeeldfiguur in het geloof dienen te beschikken om hun taken goed te kunnen vervullen. Vijf competenties kunnen hier genoemd worden bij wijze van voorbeeld:

- De mystagogische competentie. Dit is de competentie een spiritueel groei- en bewustwordingsproces op gang te brengen en te begeleiden, dat begint bij het ontwaaken van het transcendent en symbolisch bewustzijn. Uiteraard is een grote mate van empathie, emotionele rijpheid en zelfinzicht noodzakelijk om mogelijkheden voor een dergelijk proces te herkennen en dit op gang te brengen. Het optreden van de pries-

ter, diaken of pastoraal werker dient daarbij 'transparant tot op God te zijn': het vormen van een levende verbinding tussen de goddelijke liefde en de aardse werkelijkheid.

- De hermeneutisch-communicatieve competentie. Hier gaat het om het leggen van een verbinding tussen symbolen, bronnen en voorbeelden (bijvoorbeeld heiligen) uit schrift en traditie en de gelovige ontwikkelingsgang van mensen in de huidige tijd. Ook de vaardigheid tot het intellectueel grijpbaar en bevatbaar maken van de dogma's en mysteries van het geloof wordt hiermee bedoeld. Liturgie en catechese zijn de werkvelden waarop deze competentie in het bijzonder wordt aangetoond, in nauw verband met de zojuist genoemde mystagogische competentie.
- Advisering op het gebied van moraal en ethiek. Het uitbrengen van advies aan pastورانten en hun familie, professionals en management; tevens het geven van cursussen en trainingen ter vergroting van de morele bewustwording. Werkers in het categoriaal pastoraat dienen een gefundeerde bijdrage te kunnen leveren aan ethische commissies, door het standpunt van de Kerk te vertegenwoordigen bij morele dilemma's. Zij zullen daarbij een duidelijk onderscheid kunnen maken tussen specifiek katholieke visies en overwegingen van meer algemeen menselijke aard. In het bijzonder moet voorkomen worden dat morele afwegingen worden versmald tot de vraag wat civielrechtelijk toegestaan is en wat niet.
- De professionele contextanalyse. Dit is het door participerende observatie, studie en collegiaal overleg herkennen van maatschappelijke (sociaal-culturele) en religieuze ontwikkelingen, zowel op macroniveau (nationaal of internationaal), op het mesoniveau van de eigen instelling of organisatie, en op het microniveau van een individuele pastorale hulpvraag. Dit is een zeldzame vaardigheid die zich doorgaans slechts door gerichte training (meestal stage, intervisie en supervisie) laat aanleren, maar die voor werkers in het pastoraat toch van groot belang is.
- Visieontwikkeling en leiderschap. Dit betreft in eerste instantie het vertalen van de contextanalyse in een beleidsvisie, die vervolgens de basis vormt voor het concrete pastoraal handelen. In tweede instantie het ten uitvoer brengen van de vastgestelde plannen door inspirerend en ondernemend religieus leiderschap.

34. Naast competenties die voortvloeien uit de kerkelijke taak en roeping van medewerkers in het categoriaal pastoraat zijn er ook competenties die meer praktisch van aard zijn, of meer toegesneden op de concrete bijdrage die van hen wordt verwacht in de instellingen waar zij werkzaam zijn. Drie kunnen in het bijzonder worden genoemd:

- Crisisopvang. Medewerkers in het categoriaal pastoraat dienen in staat te zijn adequaat te reageren op een acute psychische crisis of geestelijke nood, ongeacht de levensbeschouwing van de getroffene, om zo blijvende schade aan de geestelijke of lichamelijke gezondheid te helpen voorkomen.
- Organisatorische vaardigheden. Dit spreekt voor zichzelf. In het bijzonder van belang is de vaardigheid tot heldere communicatie met vrijwilligers en collega's en het maken van duidelijke afspraken over en weer, zodat ieders verantwoordelijkheid helder blijft.
- Representatieve vaardigheden. De vaardigheid om tegenover bestuurders en directieleden de unieke bijdrage van katholiek pastoraat te kunnen beargumenteren en, waar nodig, op te komen voor de belangen van katholieke zorgbehoevenden.

35. Voor elke sector kunnen specifieke competenties worden onderscheiden. Te denken valt onder meer aan vaardigheden in het omgaan met jeugdcultuur, specifieke vormen van psychische en/of geriatrische aandoeningen zoals PTSS, dementie en persoonlijkheidsstoornissen, en kennis van de relevante juridische regelgeving en beroepscode, al naar gelang de eisen die de werkomgeving stelt. Deze sectorspecifieke competenties in detail te formuleren is de bevoegdheid van de hoofdaalmoezeniers van de onderscheiden sectoren.

Functionerings- en beoordelingsgesprekken

36. Pastoraal werkers, priesters en diakens met een betaalde aanstelling in het categoriaal pastoraat hebben recht op een jaarlijks functioneringsgesprek, dat in overleg met de bisschoppen zal worden gehouden. In de komende tijd zal hiervoor een model worden ontwikkeld. Eveneens hebben zij allen recht op een beoordeling wanneer zij daarom verzoeken. De Kerk is, zoals gezegd, in elk geval betrokken bij functionerings- en beoordelingsgesprekken. Het onderscheid tussen functioneringsgesprekken en beoordelingsgesprekken dient altijd goed bewaakt te worden. De coördinatie en de zorgvuldige verslaglegging van deze gesprekken zijn de verantwoordelijkheid van de hoofdaalmoezeniers.

37. Functioneringsgesprekken zijn noodzakelijke instrumenten in een zorgvuldig personeelsbeleid. Deze gesprekken worden ruim van tevoren gepland. Ze dienen te worden gekenmerkt door een sfeer van openheid en eerlijkheid, met het oog op het optimaal functioneren van de werknemer. In functioneringsgesprekken komen tenminste de kwaliteit van de pastorale zorg en de spirituele en gelovige ontwikkeling van de betrokken werknemer aan de orde, beide in relatie tot de directe werkomgeving. Er kunnen afspraken gemaakt worden over taken, bijscholing, en onderlinge samenwerking binnen de sector. Ook zal worden besproken of er veranderingen zijn in de persoonlijke situatie van de medewerker in het categoriaal pastoraat die voor de kerkelijke zending relevant kunnen zijn. Verder zal er ruimte zijn voor opmerkingen, vragen en wensen met betrekking tot de toekomstige loopbaan en het optreden van de betrokken leidinggevende(n). Bijzondere aandacht verdient het voorkomen van burn-out, die voor werkers in het pastoraat een groot risico vormt. Het benoemen van knelpunten en mogelijk tegengestelde rolverwachtingen is daarvoor van groot belang. In het geval dat de werknemer op bepaalde punten is tekortgeschoten, in eigen ogen dan wel die van de werkgever, zullen afspraken worden gemaakt ter verbetering. Deze zullen bij voorkeur schriftelijk worden vastgelegd.

38. Een beoordelingsgesprek volgt op een zelfstandig door de werkgever (in dit verband de hoofdaalmoezenier) gemaakte beoordeling. Meestal gaat het om een evaluatie van het functioneren van een medewerker met het oog op een verlengde of vaste aanstelling, waar van toepassing op basis van eerder gevoerde functioneringsgesprekken. Ook kan het noodzakelijk zijn het functioneren of de geschiktheid van een kandidaat te heroverwegen na een incident. Het doel van het beoordelingsgesprek is de standpunten van alle partijen zo duidelijk mogelijk te formuleren, zodat helderheid ontstaat op wat voor basis men al dan niet met elkaar verder wil. In principe komen in het gesprek alle pastorale competenties van de desbetreffende sector aan de orde, en in het bijzonder de geschiktheid van de werknemer voor deze vorm van categoriaal pastoraat. Niet minder van belang is uiteraard de concrete werksituatie en hoe deze zich heeft ontwikkeld. De criteria voor de kerkelijke zending zullen afzonderlijk aandacht krijgen.

39. In de zorgsector, waar de arbeidsrelatie tussen Kerk en werkers in het pastoraat doorgaans uitsluitend wordt bepaald door de kerkelijke zending, worden vanuit de Kerk geen functionerings- en beoordelingsgesprekken gehouden maar visitatiegesprekken. Toch draagt de Kerk op soortgelijke wijze verantwoordelijkheid voor medewerkers in deze sector. De bovenstaande bepalingen met betrekking tot functionerings- en beoordelingsgesprekken dienen dan ook het uitgangspunt te zijn bij visitatiegesprekken en zoveel mogelijk te worden toegepast. Het is wenselijk dat zowel de leiding van de instelling als de hoofdaalmoezenier (of een andere vertegenwoordiger van de Kerk) zich laten vertegenwoordigen bij visitatiegesprekken en bij functionerings- en beoordelingsgesprekken die vanuit de instelling gehouden worden.

40. Wanneer daartoe een verzoek wordt gedaan, heeft de werknemer recht op de aanwezigheid van een vertrouwenspersoon en een onafhankelijke notulist bij een functionerings- of beoordelingsgesprek, zodat beide partijen hun standpunt kunnen laten vastleggen. In dat

geval zullen wel duidelijke afspraken worden gemaakt over de vertrouwelijkheid van de gemaakte aantekeningen. Deze zullen slechts in geval van aantoonbare noodzaak aan derden ter beschikking worden gesteld.

Samenwerking in teamverband

41. Medewerkers in het categoriaal pastoraat zullen in veel gevallen deelnemen aan samenwerkingsverbanden en pastorale teams. Daarnaast maken zij per sector deel uit van korpsen van katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat. De deelname aan korpsbijeenkomsten is niet vrijblijvend en in veel gevallen zelfs verplicht, afhankelijk van de regeling per sector.

42. Waar meerdere katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat samenwerken, zullen zij in overleg met de hoofdaalmoezenier afspraken kunnen maken voor samenwerking in teamverband. Het is wenselijk dat in zulke gevallen degene met de meeste bestuurlijke en pastorale ervaring als coördinator optreedt. Teamvorming dient echter op de eerste plaats ter ondersteuning van de afzonderlijke medewerkers, in overeenstemming met hun persoonlijke pastorale profiel. Verschillen in opvatting en geloofsbeleving verdienen ruimte, binnen de richtlijnen die in dit vademecum zijn vastgelegd.

43. Pastorale zorg vanuit de Kerk en die vanuit andere kerken, godsdienstige tradities of levensbeschouwelijke richtingen is niet onderling uitwisselbaar. Een interdenominatief samengesteld pastoraal team kan dan ook nooit in de plaats treden van de eigen verantwoordelijkheid van de katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat. Samenwerking in pastorale teams kan daarom geen inhoudelijk karakter hebben, maar slechts facilitaire zaken betreffen zoals budgetten, kantoorruimte, apparatuur, stiltecentra, etc. Een uitzondering kan slechts worden gemaakt waar het *Oecumenisch Directorium* (Pauselijke Raad voor de Bevordering van de Eenheid der Christenen, 1993) van toepassing is, of ten dienste van algemeen erkende humanitaire beginselen. Er kan in beginsel geen sprake zijn van een werkverdeling waarbij geestelijk verzorgers van een andere signatuur boven katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat worden geplaatst. Katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat dienen de gelegenheid te hebben tot overleg met het management van de betreffende instelling of organisatie, ook buiten een eventueel pastoraal team om. Dit overleg dient zo mogelijk periodiek plaats te vinden.

44. Bij samenwerking in teamverband dient respect voor de opvattingen van alle collega's, c.q. de betrokken kerkgenootschappen en andere zendende instanties, voorop te staan. Van deze wordt eenzelfde respect gevraagd voor katholieke opvattingen, met name wat de toelating tot de sacramenten betreft. (*Oecumenisch Directorium*, § 107). Geestelijk verzorgers van andere denominaties die zorg dragen voor katholieken wordt met nadruk gevraagd de verschillen duidelijk aan te geven. Dit geldt in het bijzonder voor vieringen die een met de eucharistie verwant liturgisch schema volgen en de pastorale zorg aan het sterfbed.

45. Samenwerking in zorgteams met verschillende specialismen kan een nuttig instrument zijn voor uitwisseling van kennis en informatie (uiteraard met inachtneming van het ambtsgeheim). Het moet echter voorkomen worden dat deelnemers vanuit de Kerk op een verkeerde wijze betrokken worden in het primaire proces van de desbetreffende organisatie of instelling. Hun eigen verantwoordelijkheid voor pastorale zorg en eventueel sacramentenbediening kan daardoor in het gedrang komen. Bovendien kunnen dergelijke teams te maken krijgen met complexe ethische, morele en juridische dilemma's. Het is van belang dat de stem van de Kerk in dergelijke situaties gehoord wordt, zonder dat zij ervan beschuldigd kan worden macht te willen uitoefenen over andersdenkenden. Om deze twee redenen verdient het de aanbeveling dat katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat niet als volwaardig lid aan deze overlegstructuren deelnemen, maar als adviseur of als lid met adviserende stem.

46. Bij samenwerking in teamverband kan er sprake zijn van een gedeeld beroepsgeheim. Katholieke werkers in het categoriaal pastoraat zullen echter een eigen afweging maken hoe zij daarmee om willen gaan, afhankelijk van hun inschatting of de veiligheid en vertrouwelijkheid van de informatie gegarandeerd is (zie onder, § 61 en 62). Ook hier dient de eigen verantwoordelijkheid van de medewerkers namens de Kerk voorop te staan. In twijfelgevallen zal vrijwel altijd overleg met de hoofdaalmoezenier (bisschoppelijk gedelegeerde) noodzakelijk zijn, afhankelijk van de gemaakte werkafspraken. Het is eveneens van belang dat de gemaakte afweging zorgvuldig wordt gecommuniceerd aan alle betrokkenen bij het team in kwestie.

Liturgie

47. Sacramentele presentie van de Kerk is vanouds een van de voornaamste doelstellingen van het categoriaal pastoraat. Het belang hiervan blijft onverminderd groot. Helaas moet worden vastgesteld dat de zorgvuldigheid in de omgang met en de toelating tot de sacramenten voor verbetering vatbaar is. Normatief kader voor alle medewerkers in het categoriaal pastoraat is de Instructie *Redemptionis sacramentum* (2004) van de Congregatie voor de Goddelijke Eredienst en de Regeling van de Sacramenten.

48. Het uitgangspunt van katholiek pastoraat is dat katholiek gedoopten recht hebben op de sacramenten van de Kerk, in het bijzonder zij die in moeilijke omstandigheden verkeren. Dit recht te verdedigen is één van de hoofdtaken van medewerkers in het categoriaal pastoraat. In sommige gevallen zullen gelovigen moeten worden aangemoedigd de sacramenten te ontvangen, met name biecht, viaticum en ziekenzalving.

49. Het belang van de weekendviering dient, waar nodig, met kracht verdedigd te worden. Deze viering zal beperkt moeten blijven tot de woorddienst wanneer er geen priester beschikbaar is, of wanneer er geen pastoraal verantwoord onderscheid kan worden gemaakt tussen de katholieke eucharistie en een andersoortige viering, bijvoorbeeld de protestantse avondmaalsviering.

50. Kaderstellend voor de oecumenische samenwerking in het categoriaal pastoraat is het *Oecumenisch Directorium*.

51. Terecht noemt het *Oecumenisch Directorium* de sectoren van het categoriaal pastoraat als bij uitstek geschikt voor praktische samenwerking tussen christenen vanuit verschillende tradities (§ 204). Er zijn onder andere mogelijkheden op drie verschillende gebieden. Ten eerste het waarborgen van de continuïteit en het brede aanbod van pastorale zorg; ten tweede de belangenbehartiging van zorgbehoevenden in de eigen werksituatie; en ten derde het maatschappelijk handelen. De implicaties hiervan voor de samenwerking in teamverband zijn reeds hierboven in § 41-46 besproken. Op deze terreinen is grotere terughoudendheid geboden dan nu veelal wordt betracht, om zo de eigenheid van alle betrokken geloofstradities goed voor het voetlicht te brengen.

52. Het is van het grootste belang dat de katholieke opvatting ten aanzien van de toelating tot de sacramenten juist wordt weergegeven. Het gaat in het bijzonder om de toelating tot de eucharistie. Christus handelt in de sacramenten, maar het is aan de Kerk te waken over de zorgvuldige omgang met de kostbare gaven van de Heer: zij kan er niet vrij over beschikken. Dit vereist voortdurende zorg om een voldoende besef van de diepe betekenis van het sacrament en een juiste instelling van wie erom vragen. In ieder geval moet het voor katholieke medewerkers in het categoriaal pastoraat duidelijk zijn dat de verschillen tussen de kerken nog altijd wezenlijk zijn en dat het niet gepast is aan deze verschillen voorbij te gaan.

53. Het is zeker niet altijd eenvoudig te vermijden dat een dergelijke bezorgdheid ongestavrij overkomt. Men moet echter bedenken dat de sacramenten de kern vormen van het katholie-

ke geloof en de katholieke spiritualiteit. Paus Johannes Paulus II heeft dit aloude besef in nieuwe woorden gevat in zijn laatste Encycliek, *Ecclesia de Eucharistia* (2003). Deze tekst zal zeker een nuttige rol kunnen spelen om de katholieke opvatting te verhelderen.

54. De Kerk en haar vertegenwoordigers in het categoriaal pastoraat kunnen onmogelijk accepteren dat directies van zorginstellingen, inrichtingen van justitie en militaire eenheden eigenmachtig beslissingen nemen ten aanzien van het houden van liturgische of sacramentele vieringen. Het geloof van de Kerk staat dit niet toe.

Plaatsingsbeleid

55. Het plaatsingsbeleid wordt (in de sectoren waar hiervan sprake is) vastgesteld door de hoofdaalmoezeniers, in overleg met de bisschoppen, werkgevers en werknemers. Overplaatsingen zijn een instrument in professionalisering, door bijvoorbeeld het beschikbaar maken van specifieke competenties waar deze niet of niet in voldoende mate voorhanden zijn. Overplaatsingen komen, indien van toepassing, in elk geval aan de orde in functioneringsgesprekken. De hoofdaalmoezeniers zijn als werkgevers bevoegd zelfstandig te beslissen over overplaatsingen, en zijn niet verplicht tot consultatie van de direct betrokkenen en hun teamverbanden. In verreweg de meeste gevallen zal echter tot overplaatsing besloten worden in goed overleg en na een van tevoren vastgestelde periode.

Nascholing, werkbegeleiding, supervisie

56. Ook in het categoriaal pastoraat bestaat de noodzaak verworven kennis en competenties actueel te houden. Daarvoor bestaan verschillende vormen van nascholing die goed van elkaar moeten worden onderscheiden. Het uitgangspunt is dat de opleiding voor het basispastoraat, mutatis mutandis, vergelijkbaar is met die van basisarts: de betrokkene is reeds hoogopgeleid, maar heeft toch nascholing nodig om goed te functioneren in de gekozen werkomgeving. In de meeste gevallen zal na aanstelling in tijdelijke dienst een opleidingstraject in gang worden gezet. Afhankelijk van de sector zal de nadruk liggen op kennisverwerving of op het aanleren van specifieke competenties. Richtlijnen voor het gewenste aantal uren nascholing per jaar of per aanstellingsperiode worden sectoraal bepaald.

57. De belangrijkste leervorm in het pastoraat is leren door supervisie. Dit is de leervorm die het meeste bijdraagt tot persoonlijke professionele vorming in relatie tot de gekozen werkplek in het pastoraat. Het leerproces van de betrokkene staat centraal, en deze voert waar mogelijk ook zelf de regie. Het leren door supervisie biedt de mogelijkheid het pastoraal functioneren tegen het licht te houden en duurzame verbeteringen tot stand te brengen. Supervisie kan dienen als hulpmiddel voor deskundigheidsbevordering, als 'opfrisser' van medewerkers die al lang in dienst zijn, of als re-integratietraject na ziekte of burn-out. Een variant is leren door intervisie, waarin in groepsverband wordt gewerkt. De bekende trainingen Klinische Pastorale Vorming werken op deze basis. Medewerkers in het categoriaal pastoraat worden opgeroepen voluit mee te werken aan deze opleidingstrajecten.

58. Werkbegeleiding dient primair het realiseren van beleid. Alle aandacht gaat uit naar het werk en de goede uitvoering daarvan. Dit is een leervorm waarbij een beoordelingselement een rol kan gaan spelen; degene die begeleidt, is doorgaans een leidinggevende of een meer ervaren collega. Het is zinvol te zorgen voor goede werkbegeleiding, met name bij indiensttreding van nieuwe collega's.

Mentoraat

59. Het een goede gewoonte dat beginnende werkers in het pastoraat een mentor krijgen toegewezen, bij wie ze in vertrouwen te rade kunnen gaan wanneer dat nodig is. Dit is ook binnen het categoriaal pastoraat wenselijk. Het is de verantwoordelijkheid van de hoofdaal-

moezeniers en hun naaste medewerkers hierin te voorzien. Een mentor mag geen directe collega, evenmin een direct of indirect leidinggevende zijn. Wanneer een medewerker in het categoriaal pastoraat wordt geconfronteerd met persoonlijke omstandigheden, morele dilemma's of een ongelukkige werksituatie, kortom situaties waarmee deze zich moeilijk kan wenden tot een leidinggevende, kan de mentor worden geraadpleegd. Deze zal met de betrokkene afspraken maken over de verwachtingen over en weer. Het spreekt voor zich dat mentoren onder geheimhouding staan ten opzichte van de korpsleiding met betrekking tot datgene wat in het mentoraat aan de orde is gekomen.

Gedragcodes en ambtsgeheim

60. Van medewerkers in het categoriaal pastoraat wordt verwacht dat zij hun taak integer en met volledige inzet uitvoeren. Zij zullen geen misbruik maken van hun vrije toegang tot autoriteiten om een privé-belang te verdedigen. Verder zijn zij aanspreekbaar op een zorgvuldig gebruik van financiële middelen en faciliteiten van de instelling van tewerkstelling.

61. Werkers in het categoriaal pastoraat hebben als geestelijk ambtsdragers een ambtsgeheim. Tevens kunnen zij een beroep doen op het verschoningsrecht. Beide hebben als doel de toegankelijkheid van de hulp- en zorgverlening te waarborgen en te garanderen, dat de gene die het geheim deelt zeggenschap behoudt over wat er met de bewuste informatie gebeurt. Het biechtgeheim geldt alleen wanneer sprake is van een sacramentele biecht. Het biechtgeheim is onschendbaar. De regels voor het biechtgeheim staan in het Wetboek van Canoniek Recht vermeld.¹⁵

62. De criteria voor het ambtsgeheim, die doorgaans dezelfde zijn als die van het beroepsgeheim, worden gevormd in een voortdurende maatschappelijke en wetenschappelijke discussie waarin ook vertegenwoordigers van de Kerk participeren. Het ambtsgeheim weegt zeer zwaar maar is niet absoluut. Belangrijke criteria die aanleiding kunnen geven tot het doorbreken van het ambtsgeheim tegen de wil van de betrokkene zijn het bestaan van situaties van acuut gevaar, of ondraaglijke gewetensnood van de betrokken pastor. Ook moeten er pogingen zijn ondernomen om toestemming te krijgen het geheim te doorbreken. Voorafgaand aan het eventueel prijsgeven van het geheim zal overleg hebben plaatsgevonden met de hoofdaalmoezenier (bisschoppelijk gedelegeerde) en eventueel een collega.

63. De per diocees vastgestelde gedragscodes voor het pastoraat zijn van toepassing in het categoriaal pastoraat in het desbetreffende bisdom, als aanvulling op wat in het bovenstaande al is gezegd over gedragsnormen en integere functieervulling in het categoriaal pastoraat. Per sector kunnen tevens aanvullende gedragscodes en protocollen worden vastgesteld.

64. Gedragscodes die niet van de Kerk afkomstig zijn worden beschouwd als welkome aanzetten voor gedachten- en beleidsvorming. Deze zullen in inhoudelijke zaken echter nooit worden beschouwd als gelijkwaardig met de kerkelijke regelgeving. In het geval dat een katholieke medewerker in het categoriaal pastoraat betrokken raakt in een buiten de Kerk om gevoerde procedure zal de hoofdaalmoezenier (bisschoppelijk gedelegeerde) een eigen afweging maken hoe te handelen.

Klachtenprocedure

65. Het moet mogelijk worden een klacht in te dienen over het optreden van een werker in het categoriaal pastoraat, wanneer diens functioneren als vertegenwoordiger van de Kerk in het geding is. De hoofdaalmoezenier van de sector (c.q. de bisschoppelijk gedelegeerde) zal hiervoor als aanspreekpunt functioneren. Beschikbare regelgeving van de desbetreffende

¹⁵ *Codex Iuris Canonici*, 983 en 984

sector, het onderhavige document en het canoniek recht kunnen als aanknopingspunt dienen. De sectoren van categoriaal pastoraat zullen hiervoor afzonderlijk initiatieven kunnen ontplooiën.

4 Bijlagen

1. *Verzoekschrift tot verlening van de kerkelijke zending*

Kandidaten dienen dit formulier te overhandigen aan de vertegenwoordiger van de bisschop nadat de criteria voor de kerkelijke zending afdoende zijn besproken.

2. *Aandachtspunten voor de beoordeling van de kerkelijke zending*

Dit formulier kan worden gebruikt door de hoofdaalmoezenier of andere vertegenwoordiger van de bisschop om de gegevens die de kandidaat verstrekt vast te leggen. Desgewenst kan de kandidaat worden gevraagd het formulier te ondertekenen voor de juistheid van de verstrekte gegevens.

Verzoek tot verlening van de kerkelijke zending ten behoeve van het categoriaal pastoraat

Ondergetekende, _____
geboren op _____
wonend te _____
(hierna te noemen: de kandidaat)

verzoekt de hoofdaalmoezenier van de sector _____
(hierna te noemen: de hoofdaalmoezenier)

te worden voorgedragen voor de kerkelijke zending namens de Rooms-Katholieke Kerk, met
ingang van _____ (beoogde datum indiensttreding)
met het oog op een functie als _____

De kandidaat verklaart:

1. dat zijn / haar levensstaat en levenswijze als katholiek gelovige in overeenstemming is met de katholieke moraal en de kerkelijke normen die voor deze functie gelden;
2. dat hij / zij ten volle bereid is deze functie te vervullen in overeenstemming met de regelgeving die hiervoor door de bisschoppen is vastgesteld, zoals in de beleidsnota *Meewerken in het pastoraat* en het bisschoppelijk vademecum *Herkenbaar en betrouwbaar pastoraat*;
3. indien de kandidaat gehoorzaamheid verschuldigd is aan een bisschop of hogere overste, diens uitdrukkelijke toestemming voor het uitoefenen van deze functie te hebben verkregen;
4. zich te willen inzetten voor goede collegiale samenwerking als lid van het korps van medewerkers in het pastoraat van deze sector;
5. een vitale christelijke spiritualiteit te willen onderhouden, zoals voor de functie noodzakelijk is;
6. zich actief te willen inspannen voor de bevordering van de eigen deskundigheid in het pastoraat en die van anderen;
7. zich in zijn / haar functieervulling te onderwerpen aan de normen van het canoniek recht en medewerking te verlenen aan kerkelijke onderzoeksprocedures in geval van klachten over de functieervulling;
8. zich niet te hebben schuldig gemaakt aan seksueel misbruik in wat voor vorm dan ook.

De kandidaat verklaart ervan op de hoogte te zijn dat intrekking van de kerkelijke zending een ontslaggrond is. Voorts verklaart de kandidaat ervan op de hoogte te zijn dat veranderingen met betrekking tot het gestelde onder nr. 1 *supra* onmiddellijk moeten worden bekendgemaakt aan de hoofdaalmoezenier of andere bevoegde kerkelijke autoriteit. Hij (zij) is zich ervan bewust dat wijzigingen die niet in overeenstemming zijn met de katholieke moraal en/of het canoniek recht alsook het verstrekken van onjuiste of onvolledige gegevens kunnen leiden tot schorsing en tot intrekking van de zending. Hij (zij) gaat ermee akkoord dat relevante gegevens en informatie over de kerkelijke zending door de hoofdaalmoezenier worden bewaard in een persoonsdossier en om dringende redenen ter kennis kunnen worden gebracht aan de bevoegde kerkelijke autoriteiten.

Getekend op _____ (datum) te _____ (plaats)

_____ (handtekening)

_____ (naam)

Aandachtspunten voor de beoordeling van de kerkelijke zending ten behoeve van het categoriaal pastoraat

Personalia

Naam:

Adres:

Plaats en postcode:

E-mailadressen:

Telefoonnummers:

(Beoogde) datum indiensttreding:

(Beoogde) datum vaste aanstelling:

1. Persoon van de priester, diaken, pastoraal werkende

- Voltooide kerkelijke initiatie (doop, vormsel)?
- Wijding / incardinatie / professie?
- Burgerlijke staat?
- Kerkelijke staat?
- Lid orde of congregatie?
- Indien burgerlijk gescheiden, is het huwelijk kerkelijk ongeldig verklaard?
- Indien hertrouwd: is ook dit huwelijk in de kerk opnieuw gesloten?
- Ontvangen eventuele kinderen initiatiesacramenten?
- Is de feitelijk gevoerde levensstijl in overeenstemming met de burgerlijke en kerkelijke staat?
- Verklaring afwezigheid seksueel misbruik.

Levenswijze is in overeenstemming met kerkelijke moraal en kerkelijk recht (volgens eigen mededeling na expliciete navraag).

2. Opleiding

Voor tijdelijke aanstelling:

- Voltooide academische opleiding in de rooms-katholieke theologie?
- Pastorale stage?
- Eerdere werkervaring in het pastoraat?
- Is werk- of stage-ervaring door relevante beoordelaars positief beoordeeld?

Voor vaste aanstelling:

- Zijn sectorspecifieke specialisatiecursussen voor het categoriaal pastoraat gevolgd?

3. Geloof

- Inhoud in overeenstemming met de katholieke traditie: dogmatische aspecten;

- Inhoud in overeenstemming met de katholieke traditie: moraaltheologische aspecten;
- Communicatieve beschikbaarheid van geloof en de betekenis ervan in de biografie van de pastor;
- Actuele saillantie van het geloof in verschillende levensdomeinen;
- Geloof als inspiratie en oriëntatie voor maatschappelijk handelen;
- Hanteert een adequate ecclesiologie.

4. Kerkelijke participatie buiten werktijd

5. Persoonlijke spiritualiteit

- Christelijk karakter (vitale spanning eerste en tweede gebod);
- Besef van een persoonlijke God;
- Christocentrische aard van de christelijke spiritualiteit (niet slechts jesuanisch);
- Roepingsbesef (*vocatio interna*);
- Spiritualiteit in relatie tot ambt en functie (priesterlijk, diakonaal of pastoraal-professioneel);
- Voorbeelden van persoonlijk geloofsleven vanuit de katholieke geloofstraditie (bijv. schriftlezing en schriftmeditatie, persoonlijk gebed, getijdengebed, biecht, vasten, ontvangen van geestelijke leiding, houden van bedevaarten, deelnemen aan kloosterretraites, Mariadevotie);
- Affiniteit met heiligenverering en volksdevotie;
- Mogelijkheid christelijke vormen van beeldloze meditatie en contemplatie te hanteren;
- Het vermogen *acedia* te onderkennen en te hanteren;
- Overige bezinnende activiteiten (lezen van spirituele lectuur en literatuur, levensbeschouwelijke bijdragen in kranten en opiniebladen; volgen van godsdienstige programma's op radio en tv; activiteiten op het gebied van kerkelijke kunst).

6. Diaconale oriëntatie op geloof en samenleving

- Gerichtheid;
- Concreetheid;
- Bereidheid en vermogen deze oriëntatie herkenbaar christelijk te organiseren en te profileren.

7. Pastorale attitude

- Christelijke mensbetrokkenheid;
- Vermogen tot pastoraal leiderschap;
- Competentie tot expressieve communicatie in liturgische context;
- Proactieve opstelling in sociaal-emotionele sfeer;
- Mystagogische oriëntatie;
- Gerichtheid op zorg en educatie in (pre-)catechumenale setting;
- Gerichtheid op missionair opbouwwerk;
- Actieve gerichtheid op geloofscommunicatie in individuele en groepscontacten;
- Stressbestendigheid en natuurlijk overwicht in groepswerk.

8. Contextspecifieke pastorale competenties

- Affiniteit met de pastorale doelgroep (zieken, ouderen, militairen, gedetineerden);
- Verantwoorde motivatie tot categoriaal pastoraat (extrinsiek versus intrinsiek);
- Vermogen tot zorgzame en aandachtvolle presentie in combinatie met competentie in methoden van pastorale interventie;

- Competente hantering van spanning tussen nabijheid en distantie in emotionele en cognitieve zin;
- Competente hantering van de pastoraal-ethische dilemma's;
- Competente hantering van de spanning tussen (o.a. straffende) gerechtigheid en barmhartigheid in pastorale communicatie;
- Competente hantering van de spanning tussen beschikbaarheid en het stellen van grenzen in het pastoraat;
- Mystagogische competentie;
- Agogische competentie;
- Vermogen tot doelgroependifferentiatie in het categoriaal pastoraat;
- Competentie tot het ontwikkelen en coördineren van contacten in het dekenaat waarin men actief is;
- Vaardigheid tot organisatorische samenwerking met geestelijke verzorgers;
- Vaardigheid tot oecumenische samenwerking;
- Vaardigheid tot interreligieuze dialoog en samenwerking;
- Vaardigheid tot levensbeschouwelijke dialoog met het humanisme;
- Competentie tot leidinggeven aan kerkelijke vrijwilligers;
- Competentie in interdisciplinair zorgoverleg binnen de geestelijke verzorging en met andere professionele zorgverleners;
- Competentie in (zorg-)ethische advisering aan directies;
- Vaardigheid tot het bewerkstelligen van acceptatie van pastoraat bij directie en personeel.

9. Opbouw curriculum vitae:

- Is de loopbaanontwikkeling consistent?
- Zijn breuklijnen en knippen in het cv aannemelijk?

10. Visie op pastoraal ambt en professionaliteit

- Kennis van verschillende pastoraaltheologische visies op pastoraal ambt en professie;
- Competentie om op professionele gronden te switchen tussen pastorale zorgconcepten;
- Bereidheid en vaardigheid te werken binnen het theologisch en canoniek beleidskader inzake het statuut van verschillende ambtsdragers en professionals in de Rooms-Katholieke Kerk in het algemeen;
- Het onderschrijven van de beleidsnota *Meewerken in het Pastoraat* (1999).

11. Kwaliteit van de theologische reflectie

Indicaties:

- Bijhouden van de oorspronkelijke theologische vakspecialisatie;
- Studie van vaktijdschriften en bijdragen aan vaktijdschriften in het categoriaal pastoraat;
- Studie van en bijdragen aan andere media, bijvoorbeeld websites;
- Studie van het tijdschrift *Praktische Theologie*;
- Studie van overige theologische en juridische tijdschriften;
- Studie van fundamentele theologische literatuur;
- Bijwonen van seminars en conferenties op het vakgebied;
- Een patroon van frequente nascholing;
- Competentie tot interprofessionele communicatie over pastoraat;

12. Competentie tot samenwerking met geestelijke verzorgers van andere denominaties binnen ter zake geldende rooms-katholieke beleidskaders

13. Competentie tot interdisciplinair overleg met andere zorgverleners (artsen, psychologen, e.d.)

14. Vermogen tot geordend en ordenend werken

15. Kwaliteit taakvervulling

- Voorbereiden, leiden en evalueren van kerkdiensten;
- Voorbereiden, leiden en evalueren van individueel pastoraat;
- Voorbereiden, leiden en evalueren van pastoraal groepswork en catechese;
- Voorbereiden, leiden en evalueren van kerkelijk vrijwilligerswerk in de instelling;
- Voorbereiden, leiden en uitvoeren van diaconaal werk in de instelling;
- Voorbereiden, uitvoeren en evalueren van contacten in dekenaat.

16. Plaatsbaarheid

- Vermogen zelfstandig te kunnen werken versus noodzaak van begeleiding op de werkplek;
- Bereidheid plaatsingen in het gehele land te aanvaarden;
- Indien van toepassing: aanvaarding van periodieke verplaatsbaarheid en/of uitzendbaarheid.

17. Eindoordeel van de hoofdaalmoezenier